

100

TÜRKİYE CUMHURİYETİNİN YÜZÜNCÜ YILI

Cumhuriyetimizin 101. Yılına İthafen: Anadolu Arkeolojisi Üzerine Yeni Araştırmalar

Editor
Hakan Yılmaz

BİDGE Yayınları

Cumhuriyetimizin 101. Yılına İthafen: Anadolu Arkeolojisi
Üzerine Yeni Araştırmalar

Editör: Doç. Dr. Hakan Yılmaz

ISBN: 978-625-372-386-6

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayınlama Tarihi: 25.12.2024

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

ÖNSÖZ

Bidge Yayınları'nda daha önce 2023 yılından yayınlanan “*Cumhuriyetimizin 100. Yılına İthafen: Anadolu Arkeolojisi Üzerine Yeni Araştırmalar*” isimli kitabın devamı niteliğindeki 2024 yılına ait “*Cumhuriyetimizin 101. Yılına İthafen: Anadolu Arkeolojisi Üzerine Yeni Araştırmalar*” isimli kitap Anadolu arkeolojisi üzerine çalışan araştırmacılar için her yıl yayınlanması amaçlanmıştır.

Antik dönem toplumlara yönelik araştırmalar, bize toplumların kökeni ve evrimi hakkında yeni bilgiler edinme konusunda güçlü bir arzunun varlığını gösterir. Nitekim toplumların kökeni ve kaderi üzerine düşünmenin sanat, felsefe, din ve bilim gibi pek çok yolla okuyucuya bu tür yayınlar vasıtasıyla ulaştırılır.

Anadolu Arkeolojisine yönelik yeni araştırmaları dizisinin ikinci edisyonu olan “*Cumhuriyetimizin 101. Yılına İthafen: Anadolu Arkeolojisi Üzerine Yeni Araştırmalar*” adlı bu kitapta değerlendirilen bölümler arkeolojik kazı çalışmalarından elde edilen verilerin multidisipliner ve bütüncül bir bakış açısıyla sunulmuştur. Kitabın ilk üç bölümü Ege Protohistorya ve Önasya Arkeolojisini, dört ve beşinci bölüm Doğu Anadolu'nun Protohistorya ve Önasya Arkeolojisinin çok da bilinmeyen Geç Demir Çağı'nı, altıncı bölüm ise yine Kuzey Doğu Anadolu'nun Orta Çağ Arkeolojisi hakkında yeni araştırmalarını kapsamaktadır.

Arkeolojinin tarihi romantik hikâyelerle doludur, ancak hiçbir Heinrich Schliemann'ın Truva'nın keşfiyle boy ölçüşemez. Çünkü

Truva'nın Akhilleus'u arkeolojinin vazgeçilmez mitlerinden en önemlilerinden bir tanesidir.

Kitabın I. bölümünde Sayın Dr. Albasan “*Akhilleus Lahitleri*” adlı çalışmasını görmekteyiz. Araştırmacı, Akhilleus Lahitlerini kültürel evrimine odaklanan bakış açısıyla felsefe, antropoloji, arkeoloji ve sanat tarihinin temel bileşenlerinden yararlanarak çalışmasını sentezlemiştir. Özellikle Akhilleus Lahitlerinde ortaya çıkardığı üslup değişimini interdisipliner bir yaklaşımla ele alması dikkat çekicidir. Ayrıca yazarın kendi öneri ve değerlendirmelerini yalın ve anlaşılır bir dil ile okuyucuya sunması bu konuda çalışacak bilim insanlarına önemli bir referans olacağını düşünmekteyim. Bunu yanı sıra arkeolojinin antropoloji ve sanatla olan ilişkisini sembolik düşünce yapısıyla farklı nüanslarla göstermesi önemlidir. Sayın Albasan'ın 2023 yılında yayınlanan “*Cumhuriyetimizin 100. Yılına İthafen: Anadolu Arkeolojisi Üzerine Yeni Araştırmalar*” adlı kitapta da “*Etrüsk Duvar Resimlerinde Doğa ve Av Teması*” yazısında olduğu gibi “*Akhilleus Lahitleri*” inde adlı çalışmasında da arkeoloji ve sanatın üslup açısından sembolik düşüncenin paylaşımını görmekteyiz.

Uzun soluklu kazı çalışmaların yanı sıra kısa süreli kazı çalışmaları da önemli sonuçlara ulaşması bakımından önemlidir. Bilindiği üzere antik toplumlarda fırın kompleksleri kâseler, tabaklar, şişeler, vazolar, kulplu ibrikler, yuvarlak kâseler, kavanozlar ve lambalar gibi çok çeşitli formların üretildiği alanlardır. Bölüm II'de Sayın Doğan ve Sayın Fırat'ın “*Phokaia Siyah Firmis Seramikleri: Bir Grup Kandı*”

başlıklı çalışmaları hem kısa süreli arkeolojik çalışmaların -Foça İlçe merkezinde inşaat çalışması....- hem de rastlanılan bir grup kandilin karşılaştırmalı üretim tipolojisi, işlevi ve el sanatları açısından birlikte değerlendirilmesinin önemini göstermiştir. Bu çalışmada dikkati çeken diğer bir husus incelenen malzemenin ticari mal grubunda olmasıdır. Yazarların ifade ettikleri gibi “*Phokaia çalışmaları ilerledikçe çok daha ilginç bulguları ulaşılabileceği açıktır*”. Bu bizlere de merakla yeni çalışmaları beklemek düşüyor. Yine Fırat ve Doğan’ın bölüm III’de kaleme aldıkları “*Phokaia Siyah Firnis Seramikleri: Bir Grup Kantharos*” başlıklı yazısı yazıları aynı kazı sahasında ele geçen kantharosların üretim tipolojisi, işlevi, el sanatları ve ticari yönünden değerlendirilmesidir. Yazarlardan beklentilerimiz 2025 yılında yayınlanması planlanan “*Cumhuriyetimizin 102. Yılına İthafen: Anadolu Arkeolojisi Üzerine Yeni Araştırmalar*” adlı kitabın üçüncü edisyonunda arkeometrik analiz sonuçları görmek olacaktır.

Kitabın IV. bölümünde, Yılmaz ve arkadaşlarının Van il merkezinde Geç Demir Çağ dönemine tanımlanmış tümülüste gerçekleştirmiş oldukları arkeojeoradar sonuçlarının değerlendirmesi yer almaktadır. Bilindiği gibi süreçsel arkeologlar araştırmalarında inceledikleri alanının toplumu temsil ettiğinden emin olmak için ayırt edici teknikler kullanırlar. Nitekim arkeolojide uzaktan algılama biçimleri arasında yer alan jeoradar, elektriksel direnç, manyetik araştırma ve manyetik duyarlılık ve sismografi gibi teknolojinin sağladığı birçok yeni teknikler sıkça kullanılır. Örneğin en büyük depo alanını

bulmak gerektiğinde amaç odaklı kazılar veya araştırmalar yapmak için bu tekniklere başvurulur. Yılmaz ve arkadaşlarının “*Şabaniye Tümülüsü Arkeo-Jeofizik Çalışması, Van Türkiye*” başlıklı yazısında kazı sahasında uygulanan jeoradar çalışmaların ayrıntılı bir dokümantasyonu, arkeolojide uzaktan algılama tekniklerin önemini anlaşılması açısından önemli bir çalışmadır.

Bölüm V’de “Van/Şabaniye Tümülüsü’nde Ele Geçen Geç Demir Çağ Seramikleri Üzerindeki Bezeme Örnekleri” adlı çalışma ise yine Yılmaz ve arkadaşlarının jeoradar çalışması yapmış oldukları Şabaniye Tümülüs kazısında ele geçen çanak çömleklerdeki bezemelerin değerlendirmesi yer almaktadır. Çalışmada Van il merkezi ve çevresinde şimdiye kadar rastlanılmayan ünik olarak değerlendirilmiş Geç Demir Çağ dönemi çanak çömlek bezemelerin arkeotipolojik analizidi yer almaktadır.

Bölüm VI.’da ise Sayın Aytekin ve Sayın Yılmaz’ın “*Artvin-Ardanuç’ta Abıska Paşalarına Ait Türbelerde Arkeoantropolojik Çalışmalar*” isimli çalışmada ise sanat tarihi, antropoloji ve arkeoloji bilim dalların ortak bakış açıları ile gerçekleştirilmiş bir çalışma görmektedir. Özellikle 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunun kuzeydoğu Anadolu’da önemli bir etkiye sahip olmasında önemli katkıları olan vezir statüsündeki Sefer ve Yusuf Paşa hakkındaki disiplinler arası değerlendirmeler şimdiye kadar tanık olmadığımız önemli bir çalışma olduğunu düşündürmektedir.

Editör olarak bu kitap formatını her yıl yayınlayarak bir geleneğe dönüşeceğinden dolayı hem BİDGE Yayınları çalışanlarına, hem de kitabın oluşmasında yayın desteği sağlayan değerli araştırmacılara teşekkür ederim.

Unutmayalım,

“İnsanın geçmişini daha bütüncül bir bakış açısıyla anlamak için mutlaka Antropoloji ve Arkeolojiyi okuyun”.

Editör

Doç. Dr. Hakan YILMAZ

İçindekiler

Akhilleus Lahitleri	9
Işık ALBASAN	9
Phokaia Siyah Firnis Seramikleri: Bir Grup Kandil	50
Kenan DOĞAN	50
Murat FIRAT	50
Phokaia Siyah Firnis Seramikleri: Bir Grup Kantharos	68
Murat FIRAT	68
Kenan DOĞAN	68
Şabaniye Tümülsü Arkeo-Jeofizik Çalışması, Van Türkiye	91
Hakan YILMAZ	91
Erdal POLAT	91
Ömür KARSLI	91
Selma SANCAK	91
Erdal ÖZGÜNER	91
Van/Şabaniye Tümülsü'nde Ele Geçen Geç Demir Çağ Seramikleri Üzerindeki Bezeme Örnekleri	131
Hakan YILMAZ	131
Erdal POLAT	131
Selma SANCAK	131
Erdal ÖZGÜNER	131
Artvin-Ardanuç'ta Ahıska Paşalarına Ait Türbelerde Arkeoantropolojik Çalışmalar	159
Osman AYTEKİN	159
Hakan YILMAZ	159
Tire Müzesi Terracotta Koleksiyonu Dahilindeki İki Kadın Başının İncelenmesi	198
DERYA EROL	198
Ödemiş Müzesi Kandil Koleksiyonunun Tipolojik Olarak Değerlendirilmesi	222
DERYA EROL	222

BÖLÜM I

Akhilleus Lahitleri

Işık ALBASAN¹

Giriş

Akhilleus, Nereus kızı Deniz Tanrıçası Thetis ile bir ölümlü olan Phthia Kralı Peleus'un oğludur ve Troia savaşının kahramanıdır (Zanker, 2012). Thetis, oğlunu ölümsüz yapmak için ona birtakım ritüeller uygular. Önce oğlunu her gece ateş üzerinde tutar. Ona tanrı yiyeceği ve içeceği olan ambrosia içirir. Ardından oğlunu Styx Irmağı'na batırır, böylece Akhilleus'un gövdesine hiçbir silah işlemez olur. Fakat bunu yaparken Thetis, oğlunun topuğundan tuttuğu ve topuk suya değmediği için kahraman sadece buradan yaralanabilir. Bu zayıf noktası daha sonra kahramanın ölümüne sebep olacaktır (Erhat, 2010). Akhilleus çocukluğunu Pelion dağında at adam Khiron'dan ders alarak geçirir. Kahraman ok

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Klasik Arkeoloji (Doktora Mezun), İstanbul/Türkiye, Orcid: [0000-0002-8977-4613](https://orcid.org/0000-0002-8977-4613), isikalbasan@gmail.com

kullanmaktan, at binmeye ve müzik eēitimine kadar her tür becerisini burada ērenmiřtir. Akhilleus'un diēer bir hocası da Phoiniks'tir. Fakat Akhilleus'un kaderi çoktan yazılmıştır. Ya Akhaların kahramanı olacak, Troia savaşına katılacak, orada ünlü olup tarihin kaderini deēiřtirecek fakat bu savaşta ölecektir, ya da savaşa katılmayacak gözlerden uzak, sıradan bir hayat sürecektir. Akhilleus erdemlerle, cesaret ve savaşla dolu olan kısa ama tarihe adını yazdıracak olan yolu seēer. Fakat Thetis oēlunun kaderini ve yapacaēı tercihi önceden biliyordur, bu nedenle çeşitli önlemler alır (Elsner, 2010).

Thetis, oēlunu Skyros Adası'na Kral Lykomedes'in yanına yollar. Orada Akhilleus'a bir kız ismi olan Pyrrha ismi verilir, kız kıyafetleri giydirilir. Böylece kral Lykomedes'in kızları arasında saklanır. Bu sreēte Akhilleus, kralın kızlarından Deidameia ile bir aşk yaşar; bu aşk sonucu oēlu Pyrrhus/Neoptolemos doēar. Bu sırada Akhalar her yerde Akhilleus'u aramaktadır.

Eēer Akhilleus savaşa katılmazsa, Akhalar savaşı kaybedecektir. Kahin Kalkhas'ın yardımıyla Odyseus ve arkadaşları Skyros Adası'na gelirler. Bir plan yaparlar, saraya giren Odyseus ve arkadaşları bir bohēanın iēine hem kumaşları hem de silahları yerleştirirler. Bütün kızlar kumaşlar ile ilgilenirken; sadece Akhilleus silahlarla ilgilenir. Böylece kimliēi ortaya çıkan Akhilleus, Troia savaşı iēin yola çıkar (Erhat, 2010). Thetis burada da olaya müdahale eder. Ateş tanrısı Hephaistos'a oēlu iēin en güzel silahları yaptırır. Bir sürü olay sonucu Akhilleus ve Akha grubu Troia'ya gelirler. Troia önlerinde tam dokuz yıl geēer. Dokuz yıl sonunda Akhaların komutanı Agamemnon, Akhilleus'un gözdesi Briseis'i alınca Akhilleus, buna kızıp savaşı bırakır. Akhilleus

olmadan savaşı kazanamayacağını bilen Akhalar, onunla konuşurlar ama O geri dönmeyi kabul etmez. Akhilleus'un en yakın arkadaşı Patroklos, onun yerine geçip Troia'nın kahramanı Hektor ile savaşır. Bu dövüş sonucu Patroklos ölür. Bu üzücü haber üzerine Akhilleus geri dönüp Hektor'u öldürerek Patroklos'un öcünü alır (Grassinger, 1999).

Ardından Hektor'un cesedini arabasının arkasına bağlayarak sürükler. Troia kralı Priamos, oğlu Hektor'un cesedini almak için hediyelerle Akhilleus'un çadırına gelir ve ona yalvarır. Akhilleus bu isteği geri çevirmez ve kabul eder. Troia alınır fakat Akhilleus, Paris tarafından okla tek zayıf noktası olan topuğundan yaralanır ve ölür (Erhat, 2010). Birçok antik yazar eserlerinde Akhilleus'u anlatmıştır. Bunlardan biri de Homeros'un İlyada adlı eseridir. Homeros'un İlyada adlı eserinde sadece Troia savaşının son yılı anlatılır. Briseis'in Agamemnon tarafından alınması, Akhilleus'un öfkesi, Patroklos'un Hektor ile savaşı, ölümü, Akhilleus'un savaşa dönüp Hektor'u öldürmesi, Priamos'un oğlunun cesedini almak için pahalı hediyeler sunması. Akhilleus ile ilgili İlyada da anlatılanlar, bu olaylar ile son bulur. Bir başka antik yazar Aesipios ise eserinde Akhilleus'un ölümünü de anlatır (Zanker, 2012). Homeros ve Aesipos dışında Ovidius, Valerius Flaccus gibi antik yazarların eserlerinde de Akhilleus'un hayatından parçalar ele alınır (Elsner, 1996).

Akhilleus Lahitleri

Akhilleus'un hayatı hem seramik sanatında hem lahitlerde oldukça sık işlenen bir mitolojik konudur. Seramik sanatında özellikle Akhilleus, Troia savaşı ile birlikte betimlenirken mezar sanatında kahramanın yaşamından kesitler bulmak mümkündür.

Akhilleus, lahitlerde de oldukça sık işlenmiştir. Bunun nedeni olarak da Akhilleus kaderi, erken ve zamansız ölümü simgeler. Ama aynı zamanda yakışıklılığı, gençliği, cesareti, ölümsüz gibi savaşıyla da virtus (erdem) örneğidir. Priamos'a yani bir babaya acıyıp Hektor'un cesedini elleriyle hazırlayıp ona vererek clementia'yı (alçakgönüllülük) simgeler (Zanker, 2012). Akhilleus lahitlerinin 120 adet örneği ele geçmiştir. Lahitlerde Akhilleus'un yaşamından çeşitli sahneler betimlenir (Nock, 1946). Bu lahitler MS 2. yüzyıl ortasından MS 3. yüzyıl sonuna kadar üretilirler. Üretim olarak ise Attika ve Roma olmak üzere ikiye ayrılır (Koch, 2001).

Attika Üretimi Akhilleus Lahitleri

Attika üretimi lahitlerde dört yüzde de Akhilleus miti görülmektedir. Bu üretim lahitler ikonografik açıdan kendi içinde iki gruba ayrılır (Rogge, 2008).

1.Grup: Akhilleus'un Gençliği

Akhilleus'un çocukluğundan, gençliğinden sahneler vardır. Bu sahneler şu şekilde sıralanabilir: Akhilleus'un Khiron tarafından yetiştirilmesi, Skyros Adası'nda Kral Lykomedes'in kızları arasında Akhilleus'un saklanması, müzisyen Akhilleus, Akhilleus ile Lykomedes'in vedalaşması, Thetis, Hephaistos ve Akhilleus'un bir arada gösterilmesi (Rogge, 1995).

Bu gruba San Petersburg lahdi örnek olarak gösterilebilir. Lahit pentelikon mermerinden yapılmıştır. Restore edilmiştir. Kapak ve tekne kısmı olmak üzere iki parçadan oluşur. Kapak kısmı çatı formunda olup üzeri kiremit şeklinde betimlenmiştir. Çatının akroterleri volütlerin oluşturduğu bitkisel motiflerden oluşmaktadır. Tekne kısmı kabartmalı frizlerle bezenmiştir. Lahdin dört yüzünde

de Akhilleus'un gençliğinden çeşitli sahneler vardır (Şekil 1) (Ewald, 1999).

Şekil 1. San Petersburg Lahdi

Kaynak: Rogge, 1995

Ön yüzde sahne köşelerde yer alan sütunlarla ve altta ve üstte yer alan bitkisel motifli frizlerle çerçeve içine alınıp sınırlandırılmıştır. Sahnede Skyros Adası'nda Lykomedes'in kızları arasında Akhilleus'un saklanması betimlenmiştir. Merkeze odaklı bir sahnedir. Lahdin tam merkezinde Akhilleus olarak adlandırılan erkek figürüyle Deidameia olarak adlandırılan kadın figürü yer alır (De Bell, 1985). Cepheden betimlenmiş olan Akhilleus figürü bir kadın kıyafeti olan peplos giymiştir. Vücudun hareketinden dolayı peplosun bir askısı omuzundan düşmüş ve göğsünün bir kısmını

açıkta bırakmıştır. Yine aynı hareketten dolayı peplos sıyrılmış olup figürün bacak kısımları açığa çıkmıştır. Omuzuna atmış olduğu himation da figürün hareketinden dolayı omuzundan aşağı sarkmış ve yere değmektedir. Uzun saçları ve kıyafetinden dolayı figür, kadın figürlerini andırsa da kaslı bacakları ve vücut yapısından figürün erkek olduğu anlaşılmaktadır. Akhilleus figürü, bir elinde kılıç diğer elinde ise bir kalkan tutmakta olup başını sola doğru çevirmiş ileri doğru hamle yapmaktadır. Sahnenin merkezinde yani Akhilleus figürünün hemen yanında iki kadın figürü yer almaktadır. Dizlerinin üzerine çökmüş yalvarır pozisyonda olan figürün Lykomedes'in kızlarından Deidameia olduğu düşünülmektedir (Rogge,1995).

Deidameia figürü profilden betimlenmiş olup peplos üzerine himation giymiştir, figür yere çömelmiş olup adeta yalvarır gibi betimlenmiştir. İki eliyle de Akhilleus'un elindeki kılıcı almaya çalışır şekilde gösterilmiştir (Şekil 1) (Davies, 1998).

Deidameia figürünün arkasında ise himationuna sarılmış olarak duran yaşlı bir kadın figürü vardır. Bu figür de kızların bakıcısı olarak düşünülmektedir. Bu yaşlı kadın figürü bir elini göğsüne doğru götürürken diğer eliyle de Akhilleus figürünün omzuna dokunmaktadır. Sahnenin merkez noktasında yer alan bu ana grubun solunda ve sağında kadın ve erkek grupları yer almakta olup bütün figürler, merkezdeki bu ana figürlere yönelmiş pozisyonadadır (Şekil 1) (Rogge,1995).

Sol gruptan başlanılırsa en başta vücudu cepheden, başı profilden betimlenmiş bir erkek figürü yer almaktadır. Sadece kalçalarını örten bir himation giymiş olan bu erkek figürü

merkezdeki figür olan Akhilleus'a bakmaktadır. Hemen yanında sakallı, başında miğferi olan, kısa kollu bir tunik giymiş olarak betimlenmiş olgun bir erkek figürü vardır. Bu figürün Akhilleus'u Skyros'ta bulan ve Troia'ya getiren Odyseus figürü olduğu düşünülmektedir. Odyseus figürünün hemen arkasında ise sadece başı ve omuzları yüksek kabartma olarak betimlenen başında miğferi omzunda himationu bulunan bir erkek figürü durmaktadır. Bu figür bir eliyle başındaki miğferini tutarken; diğer eliyle de ağzına götürmüş olduğu savaş borusunu merkezdeki Akhilleus figürünün kulağına doğru üfleemektedir. Bu erkek figürünün hemen önünde arkalıklı bir sandalyede oturan peplos ve himation giyen bir kadın figürü yer almaktadır. Lykomedes'in kızlarından biri olarak düşünülen bu kadın figürü merkezdeki olaya doğu yönelmiş olup sağ elini aynı Odyseus figürünün yaptığı gibi avuç içi dışarı gelecek şekilde hafif ileri uzatmış olup sol eliyle ise bir obje tutmaktadır (Şekil 1) (Davies, 1998).

Sağ gruptan bakılırsa üç kadın figürü ve bir erkek figürü görülmektedir. Sağda en başta yine arkalıklı bir sandalyede oturan, peplos ve himation giymiş olan bir kadın figürü vardır. Figürün oturduğu sandalyenin destek kısımlarında grifon figürleri yer almaktadır. Bu kadın figürünün de Lykomedes'in kızlarından biri olduğu düşünülmekte olup bu figür merkezdeki olayı izlemektedir. Sol elinde bir müzik aleti tuttuğu düşünülen figür sağ eliyle de oturduğu sandalyenin koluna dokunmaktadır. Bu kadın figürünün arkasında sadece başı ve üst gövdesi yüksek kabartma olarak betimlenen bir erkek figürü yer almaktadır. Bu erkek figürünün Akhilleus'a müzik dahil her türlü eğitimi veren hocası Khiron olduğu düşünülmektedir. Bu iki figürün hemen önünde peplos ve

himation giymiş, iki kadın figürü ayakta durmaktadır. Lykomedes'in kızları olarak düşünülen bu figürler aralarında konuşur şekilde betimlenmiştir (Şekil 1).

Yan yüzlerden birinde sahnede biri Khiron; diğeri Akhilleus olarak düşünülen iki erkek figürü yer almaktadır. Yarı at yarı insan olan Khiron figürü omuzlarına kadar inen saçlarıyla birlikte sakallı bir figür olarak betimlenmiştir. Boynuna doladığı hayvan postu rüzgardan ve figürün hareketinden dolayı dalgalanmaktadır. Khiron figürü, elinde tuttuğu sopasına yaslanmakta ve karşısındaki Akhilleus figürüne savaş sanatını öğretmektedir. Akhilleus figürü ise tamamen çıplak olarak betimlenmiş olup bacaklarını öne doğru açmış ve vücudunu bir objeyi fırlatacak gibi germiştir (Şekil 2) (Ewald, 2010).

Şekil 2. San Petersburg Lahdi

Kaynak: Rogge, 1995

Yan yüzlerden diğesinde sahne köşelerde yer alan iki sütunla ve altta, üstte yer alan bitkisel motiflerle sınırlandırılmıştır, çerçeve içine alınmıştır. Sahnede iki kadın ve bir erkek figürü yer almaktadır. Sahnenin tam ortasında arkalıksız bir sandalyede oturan Akhilleus

figürü omuzlarına kadar inen saçlarıyla, uzun peplosu ve bacaklarına doladığı himationu ile betimlenmiştir. Figür elinde tuttuğu lyrasını çalmaktadır. Akhilleus figürünün hemen önünde ve arkasında yer alan Lykomedes'in kızları olarak düşünülen iki kadın figürü durmaktadır (Şekil 3) (De Bell, 1985).

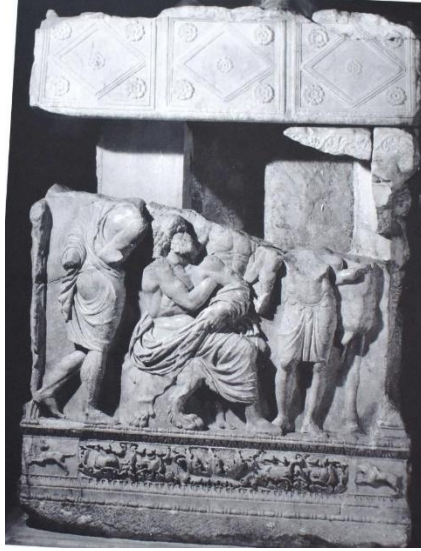

Şekil 3. San Petersburg Lahdi

Kaynak: Rogge, 1995

Arka yüz oldukça parçalı olarak ele geçmiş olup burada Akhilleus'un gideceğini kral Lykomedes'e bildirmesi betimlenmiştir. Sahnenin solunda ellerini arkada birleştirmiş, üzerindeki himationa sarılmış ve hafif öne doğru eğilmiş şekilde betimlenmiş bir erkek figürü vardır. Onun önünde aslan postu serilmiş bir yükselti üzerinde oturan vücudunun üstü çıplak, alt kısmı himationa sarılmış olarak betimlenen Kral Lykomedes olarak

düşünülen figür yer almaktadır (De Bell, 1985). Lykomedes figürünün arkasında, kucağında bir hayvan taşıyan bir erkek figürü betimlendiği tahmin edilmektedir. Lykomedes figürünün önünde ise Akhilleus figürünün durduğu düşünülmektedir (Şekil 4) (Rogge, 1995).

Şekil 4. San Petersburg Lahdi

Kaynak: Rogge, 1995

Bu gruba diğer örnek ise Roma Museo Capitolino lahdidir. Mermerden yapılmış Attika üretimi klineli bir lahittir. Lahdin dört yüzünde de Akhilleus miti görülmektedir. Ön yüzde Skyros olayı betimlenirken; yan yüzlerden birinde Lykomedes ile vedalaşma, diğer yan yüzde Akhilleus'un Troia savaşı için silahlanması ve arka yüzde ise Hektor'un sürüklendikten sonra çözülmesi sahnesi betimlenmiştir (Şekil 5) (Rogge, 1995).

Şekil 5. Roma Museo Capitolino Lahdi

Kaynak: Rogge, 1995

Burada lahdin ön yüzü ve iki yan yüzü tanımlanacak ve San Petersburg lahdiyle ise ön yüz arasında karşılaştırma yapılarak iki lahit üslup değişimleri açısından ele alınacaktır. Lahdin arka yüzü ise Attika üretimi 2.grup lahitlerin içinde ele alınıp Beyrut lahdi ile karşılaştırılacaktır.

Roma Museo Capitolino lahdinin ön yüzünde San Petersburg lahdi gibi Skyros olayı betimlenmiştir. Fakat San Petersburg lahdinden farklı olarak ana figür sahnenin merkezinde Lykomedes'in kızları arasında duran Akhilleus'tur. Akhilleus figürü San Petersburg lahdinden farklı olarak burada tamamen çıplak olarak betimlenmiştir. Figürün hareketinden dolayı himationu yere düşmek üzeredir. Figür elinde tuttuğu kılıcıyla hamle yapar, ilerler gibidir. Yine Roma Museo Capitolino lahdinde San Petersburg lahdinden farklı olarak Deidameia figürü yer almamaktadır. Sadece peplos üzerine himation giymiş olarak betimlenmiş Lykomedes'in

kızları Akhilleus'un yanında durmaktadır. Kızlardan biri Akhilleus'un omuzlarını tutup onu durdurmaya çalışırken; diğeri de iki eliyle Kral Lykomedes'i işaret etmektedir (Şekil 5) (Rogge, 1995).

Roma Museo Capitolino lahdinde, San Petersburg lahdinden (Şekil 1) farklı olarak Akhilleus figürünün sağında ve solunda çeşitli erkek figür grupları yer almaktadır. Sol grupta arkalıksız bir sandalyede oturan, kısa bir tunik ve himation giymiş kral Lykomedes olarak adlandırılan erkek figürü vardır. Lykomedes figürünün yanında başlarında miğferleri bulunan ve kollarına doladığı himationları dışında çıplak olarak betimlenmiş atlı erkek figürleri yer almaktadır. Sağ grupta arkalıklı bir sandalyede oturan vücudunun üst kısmı çıplak alt kısmına himation örtmüş bir erkek figürü vardır. Akhaların komutanı Agamemnon olarak tanımlanan bu figürün oturduğu sandalyenin altında bir miğfer yer almakta olup elinde de bir asa tutmaktadır (Koch, 2001). Agamemnon figürü, hemen önünde yer alan pilos ve eksomis giymiş ve Odyseus olarak tanımlanan erkek figürü ile konuşmaktadır. Bu iki figüre eşlik eden miğferli iki erkek figürü daha vardır. Odyseus figürünün önünde ise atıyla birlikte betimlenmiş, Diomedes olarak düşünülen çıplak erkek figürü yer almaktadır (Şekil 5) (Koch, 2001).

Lahdin yan yüzlerinden birinde sahnede Akhilleus'un Lykomedes ile vedalaşması olayı betimlenmiştir. Kral Lykomedes arkalıksız bir tahtta oturmaktadır. Lykomedes figürünün yanında peplos giymiş olarak betimlenmiş kızları yer almaktadır. Kral Lykomedes ve kızlarının önünde atıyla birlikte duran Akhilleus figürü vardır. Akhilleus ayaklarında çizmeleri ve himationu ile betimlenmiştir. Diğer yan yüzde ise sahnede Akhilleus'un Troia

savaşı için hazırlanması betimlenmiştir. Akhilleus figürü omzuna doladığı himation dışında tamamen çıplak olarak betimlenmiştir. Figür bir eliyle atını dizginlerini tutmaktadır. Akhilleus figürünün yanında başındaki miğferi ve kolundaki himationu dışında tamamen çıplak olarak betimlenmiş olarak duran bir erkek figürü vardır. Bu figür Diomedes olarak tanımlanmaktadır. Bu iki figürün arkasında eksomisi, çizmeleri ve pilosuyla Odysseus figürü görülmektedir (Şekil 6) (Rogge, 1995).

Şekil 6. Roma Museo Capitolino Lahdi

Kaynak: Rogge, 1995

Roma Museo Capitolino lahdi yukarıda ifade edildiği gibi klineli bir lahittir. Kline üzerinde bir kadın ve bir de erkek figürü uzanmakta olup iki figür de portre özellikleri göstermektedir. Bu da lahdin tarihlenmesi için çok önemli bir kriterdir. Kadın figürünün yüz ve saç özellikleri Tranquillina (241-244) ile benzerlik göstermektedir (Özgan, 2015). Başın arkasında enseden yukarıya götürülen saç, örgü beliklerinin oluşturduğu saç örgü tutamı, başın

tepe noktasına kadar götürülmüştür. Alnın üstündeki saçlar ise ikiye ayrılarak her iki tarafa simetrik olarak derin dalgalar halinde indirilmiş, kulaklar açıkta bırakılmıştır. Yüz hatlarında ise yumurtayı andıran bir yüz ve kemerli bir burun benzerlik göstermektedir (Şekil 7).

Şekil 7. A: Roma Lahdi (Kaynak: Rogge, 1995)

B: Tranquillina (Kaynak: Özgan, 2015)

Erkek figürü ise Traianus Decius (249-251) ile benzerlik göstermektedir (Özgan, 2015). Gerek saç-sakal betimlenişi gerekse yüz ifadesi açısından Traianus Decius portresi ile klinedeki erkek figür başı birbirine benzerdir. Bu portrelerden yola çıkarak Roma Museo Capitolino lahdi 240-250 aralığına tarihlenmektedir (Şekil 8) (Rogge, 1995).

Şekil 8. A: Roma Lahdi (Kaynak: Rogge, 1995)

B: Traianus Decius (Kaynak: Özgan, 2015)

Üslup değişimleri açısından San Petersburg lahdi ile Roma Museo Capitolino lahdini karşılaştırdığımızda, San Petersburg lahdi, sahnedeki figürlerin klasik dönem sanatının etkilerini taşıması, durağan ve donuk bir sahne olması, kısa basık figürlerin betimlenmesi, figürler arası sahnede boşlukların olması gibi özelliklerden dolayı üslup değişimi öncesine tarihlenebilir. Roma Museo Capitolino lahdinde ise San Petersburg lahdindeki klasik, durağan sahnenin aksine Helenistik barok etkiler (dalgalanan kıyafetler, yukarı doğru bakan bakışlar, başlar, dramatizasyon gibi) sahneye hakimdir. Yine Roma Museo Capitolino lahdinde San Petersburg lahdine göre figür sayısı oldukça fazladır. Sahnedeki figürler daha yüksek kabartma olup sahneden dışarı adeta fırlayacak gibi betimlenmişlerdir. Roma Museo Capitolino lahdindeki figürler San Petersburg lahdine göre daha ince ve uzundur. Sahne daha kalabalık ve figürler, elbiseler iç içe geçmiş olup zaman zaman birbirlerini keser şekilde betimlenmiştir. Yine Roma Museo

Capitolino lahdinde San Petersburg lahdinden farklı olarak Akhilleus'un gençliği ve Troia savaşı sahnelerini bir arada görmek mümkündür. Ayrıca Roma Museo Capitolino, lahdi portrelerden dolayı, kesin bir tarihe sahiptir. Tüm bu özelliklerden dolayı Roma Museo Capitolino lahdini, San Petersburg lahdine göre daha geçe yani üslup değişimi sonrasına tarihlemek mümkündür.

2.Grup: Troia Savaşı

Troia savaşı ile ilgili sahneler vardır. Bu sahneler şu şekilde sıralanabilir: Patroklos'un yası, Troialı esirler, Hektor'un sürüklendikten sonra çözülmesi, Akhilleus'un önünde diz çöken Priamos (Elsner, 2010).

Bu gruba örneklerden biri Beyrut 954 lahididir. Tyros Nekropolü'nde bulunmuş bir lahittir. Paros mermerinden yapılmış Attika formunda bir lahittir. Dikdörtgen bir lahit teknesinden oluşur. Tekne altta ve üstte akanthus ve lesbos kymationu ile bezenmiştir. Teknenin dört tarafında da Akhilleus miti işlenmiştir. Fakat lahdin arka yüzü çok parçalı olarak ele geçmiştir (Şekil 9) (Davies, 1998).

Şekil 9. Beyrut Lahdi

Kaynak: Rogge, 1995

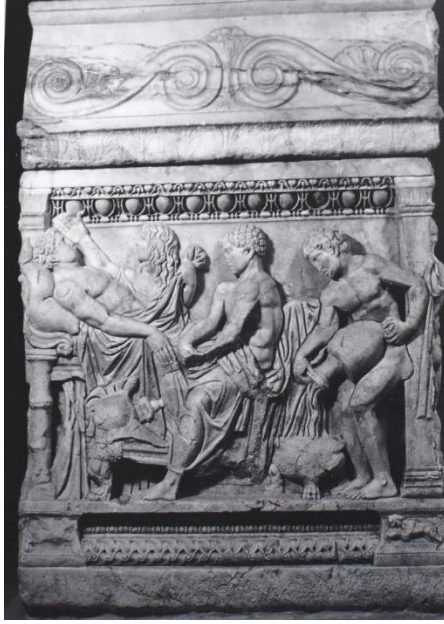
Lahdin ön yüzünde iki yanda sütunlarla altta ve üstte lesbos ve ion kymationlarıyla bezenerek çerçeve içine alınıp sınırlandırılmıştır. Sahnede üç olay (Rüşvet sahnesi, Hektor'un çözülmesi, Priamos'un Akhilleus'a yalvarması) betimlenmiştir (Şekil 9) (Rogge, 1995). Sahnenin solunda içi hediyelerle dolu atlı bir araba ve bu hediyeleri taşıyan Troialı erkek figürleri betimlenmiştir. Atlı arabanın hemen arkasında omzuna attığı himationu ile tamamen çıplak olarak betimlenmiş bir erkek figürü, eline almış olduğu sürahiye taşımaktadır. Atlı arabanın bir yanında başında Frig başlığına benzeyen başlık bulunan sakallı bir figür arabadan bir şey alıyor gibi betimlenmişken; arabanın diğer yanında ise arkadan betimlenmiş olarak omuzlarına kadar inen saçlarıyla kısa tunik giymiş bir erkek figürü durmaktadır. Bu figür bir eliyle önünde

duran zırhı taşımaktayken; diğer elini ise başına götürmüştür. Bu figür grubunun hemen önünde bir başka atlı arabanın içinde 2 erkek figürü görülmektedir. Bunlardan üzerine zırh giymiş ve elinde kalkan tutan erkek figürü (kaynaklarda Automedon olarak düşünülmektedir) hemen önünde yer alan, üzerine kısa bir tunik giymiş olan arabacı figürünü yönlendirir şekilde betimlenmiştir. Bu arabaya bağlı olarak yerde yatan çıplak bir erkek figürü görülmektedir. Bu figür Hektor olarak tanımlanmaktadır (Şekil 9) (Hanfmann, 1976).

Bu atlı arabaların hemen önünde olayları izleyen, çıplak olarak betimlenmiş elinde bir obje tutan erkek figürü vardır. Sahnenin sağ tarafına ilerlendiğinde arkalıklı bir sandalyede oturan ve Akhilleus olduğu düşünülen bir erkek figürü yer almaktadır. Figürün oturduğu sandalyenin altında bir miğfer durmaktadır. Akhilleus figürünün sadece bacaklarının üst kısmını saran bir himationu vardır. Vücudunun üst kısmı çıplaktır. Bir elini başına dayamış olan Akhilleus başını sol tarafa çevirmiştir. Diğer elini ise önündeki yaşlı figüre doğru uzatmıştır. Önünde duran yaşlı figürü reddeder şekilde betimlenmiştir. Akhilleus figürünün hemen önünde yere diz çökmüş iki eliyle Akhilleus'un ellerini öpen yaşlı bir erkek figürü durmaktadır. Priamos olarak düşünülen bu erkek figürü başına kadar örttüğü himationuna sarılmış; yalvarır pozisyonunda betimlenmiştir. Akhilleus ve Priamos figürlerinin hemen arkasında bir kadın, bir erkek figürü yer almaktadır. Profilden betimlenmiş bu figürlerden erkek olanı elinde tuttuğu kerkyeionundan dolayı Hermes olarak tanımlanmıştır. Khiton üzerine başını örtecek şekilde himationunu giymiş olan kadın figürü ise Hermes ile konuşmaktadır. Bu kadın figürü de Akhilleus'un annesi Thetis olarak düşünülmektedir.

Hermes ve Thetis ellerini çenelerine götürmüş şekilde karşılıklı konuşmaktadırlar (Şekil 9) (De Bell, 1985).

Yan yüzlerden birinde ön yüzde olduğu gibi köşelerde iki sütunla ve alttaki, üstteki bezemelerle çerçeve içine alınmıştır. Sahnede Patroklos'un ölümü ve yası betimlenmiştir. Bir kline üzerinde yatan çıplak, genç bir erkek figürü görülmektedir. Patroklos olarak tanımlanan bu figürün belden aşağısı bir örtüyle örtülmüştür. Klinenin hemen yanında aslan ayaklı alçak bir sandalye üzerinde Patroklos figürüne ait silahlar ve miğfer durmaktadır. Klinede oturan ve Patroklos'a bakan bir başka erkek figürü yer almaktadır. Akhilleus olarak düşünülen bu figür sadece belden aşağısını bir himation ile örtmüş olup ellerini önünde kavuşturmuş bir şekilde betimlenmiştir. Klinenin arkasında peplos giymiş bir elini yukarı kaldırmış; diğer eliyle ise Patroklos'un üzerine örtülen örtüyü tutan bir kadın figürü durmaktadır. Bu kadın figürü de Akhilleus'un gözdesi Briseis olarak tanımlanmaktadır. Klinenin ayakucunda, sahnenin sağında ise tamamen çıplak olarak betimlenmiş bir erkek hizmetçi figürü durmaktadır. Bu figür hemen önünde yer alan bir kazana elindeki amphoradan su boşaltmaktadır (Şekil 10) (Grassinger, 1999).

Şekil 10. Beyrut Lahdi

Kaynak: Rogge, 1995

Yan yüzlerden diğesinde köşelerde sütunlarla, altta ve üstte bezemelerle sınırlandırılmıştır. Troialı esirin öldürölmesi olayı betimlenmiştir. Sahnede üç erkek figürü yer almaktadır. Solda yer alan erkek figürü Neoptolemos olarak düşünölmektedir. Başında miğferi, üzerinde zırhıyla betimlenen Neoptolemos figürü önünde duran Troialı esire elindeki kılıçla son darbeyi indirmek üzereyken betimlenmiştir. Troialı esir ise pantolon, uzun kollu bir tunik giymiş olup başına Frig başlığına benzeyen bir başlık takmıştır. Yere dizlerinin üzerine çökmüştür. Bu iki figürün hemen önünde aslan ayaklı arkalıksız bir sandalyede oturan ve sadece omuzuna attığı himationu olan, çıplak olarak betimlenmiş bir erkek figürü yer almaktadır. Bu figür Akhilleus olarak düşünölmektedir. Akhilleus

figürü önündeki olayı izlemekte ve bir elini havaya kaldırarak adeta olayı durdurur, birini bağışlar gibi betimlenmektedir (Şekil 11) (Grassinger, 1999).

Şekil 11. Beyrut Lahdi

Kaynak: Rogge, 1995

Bu gruba diğer örnek ise Roma Museo Capitolino Lahdi'dir. Yukarıda daha öncede bahsedildiği gibi Roma Museo Capitolino lahdi üslup sonrası geç bir lahit olduğundan hem 1.grup hem de 2.grup sahnelerini bir arada görmek mümkündür. Bu nedenle Roma Museo Capitolino lahdinin arka yüzü ile Beyrut lahdinin arka yüzünü karşılaştırmak tarihleme ve üslup değişimi açısından daha iyi bir sonuç verecektir.

Roma Museo Capitolino lahdinin arka yüzündeki sahnede üç olay bir aradadır. Rüşvet sahnesi, Hektor'un çözülmesi ve Priamos'un Akhilleus'a yalvarması betimlenmiştir (Grassinger, 1999). Sahnenin solunda Beyrut lahdine benzer şekilde atlı bir

araba ve içinde değerli eşyaları taşıyan Troialı erkek figürleri vardır. Ama Roma Museo Capitolino lahdinde, Beyrut lahdinden farklı olarak arkası dönük erkek figürünün kıyafetleri pantolon ve uzun kollu bir gömlek olarak betimlenmiştir. Bu atlı arabanın önünde Beyrut lahdinde olduğu gibi bir başka atlı araba yer almaktadır, fakat Roma Museo Capitolino lahdinde, Beyrut lahdindeki aksine arabayı kullanan bir erkek figürü olup bu figür miğferli, zırlı olarak betimlenmiştir. Bu figür Automedon olarak adlandırılmaktadır (Hanfmann, 1976). Bu figüre eşlik eden çıplak olarak betimlenmiş bir atlı figür daha vardır. Beyrut lahdinden farklı olarak Roma Museo Capitolino lahdinde Hektor figürü yer almamaktadır. Atlı arabanın önünde duran kolunda himation tutan ve olayı izleyen erkek figürü de Roma Museo Capitolino lahdinde yoktur. Lahdin sonunda yine Beyrut lahdi ile benzer şekilde Priamos'un Akhilleus'a yalvarması olayı betimlenmiştir. Akhilleus ve Priamos figürleri Beyrut lahdi ile benzerdir. Fakat Roma Museo Capitolino lahdinde Akhilleus ve Primaos figürlerine sadece Hermes eşlik etmektedir. Thetis figürü gösterilmemiştir (Şekil 12).

Şekil 12. Roma Museo Capitolino Lahdi-Arka Yüz

Kaynak: Rogge, 1995

Her iki lahdi üslup değişimleri açısından karşılaştırdığımızda Beyrut lahdi figürlerin alçak kabartma, kısa boylu olması ve sahnelerde klasist etkilerin fazla, figürler arası boşlukların yani arka zeminin boş olması nedeniyle üslup değişimi öncesine tarihlenebilir. Roma Museo Capitolino lahdinde ise figür sayısı Beyrut lahdine göre daha fazla olup sahne daha kalabalıktır; Beyrut lahdine göre daha yüksek kabartmadır. Ayrıca Roma Museo Capitolino lahdini klinesinde yer alan portrelerden dolayı ve yukarıda saydığımız farklılıklardan ötürü Beyrut lahdine göre daha geçe yani üslup değişimi sonrasına tarihlemek mümkündür.

Roma Üretimi Akhilleus Lahitleri

Roma üretimi Akhilleus lahitlerinde sadece ön yüzde Akhilleus mitiyle ilgili bir sahne yer almaktadır (Koch, 2001). Roma üretimi Akhilleus lahitleri ikonografik olarak iki gruba ayrılır: 1.grupta Akhilleus'un gençliği, 2.grupta ise Troia savaşı ile ilgili sahneler betimlenir (Koch, 2001).

1.Grup: Akhilleus'un Gençliği

Akhilleus'un gençlik ve çocukluk döneminden sahneler yer almaktadır. Bu sahneler şu şekilde sıralanabilir: Akhilleus'un Styx nehrinde yıkanması, Lykomedes ile vedalaşma, Khiron ile ders yapma, müzik çalma ve Skyros Adası'nda saklanma. Çoğunlukla Skyros Adası'nda Lykomedes'in kızları arasında saklanma sahnesi lahitlerde görülmektedir (Grassinger, 1999).

Roma Villa Carpegna lahdi örnek gösterilebilir. Mermerden yapılmış olan lahdin sadece ön yüzü Akhilleus mitiyle bezenmiştir. Ön yüzde Akhilleus'un Skyros Adası'nda saklanma olayı betimlenmiştir (Grassinger, 1999). Lahdin merkez ana figürleri, Akhilleus ve Deidameia figürleridir. Akhilleus figürünün vücudu cepheden, başı profilden gösterilmiş olup oldukça hareketli olarak betimlenmiştir. Üzerine uzun bir peplos giymiş olan Akhilleus figürünün ani hareketlerden dolayı peplosun bir askısı omuzundan aşağı düşmüştür; ayrıca peplosun bacak kısmı sıyrılmış ve bir bacağı açıkta bırakmıştır. Uzun peplosu ile bir kadın figürünü andırsa da kaslı vücut yapısından erkek figürü olduğu anlaşılmaktadır. Akhilleus figürünün bir eli kırıkken, diğer elinde ise kalkan tutmaktadır. Figürün hemen önünde yerde bir kaide üzerinde miğfer durmaktadır. Akhilleus figürünün hemen yanında yere doğru çömelmiş bir eliyle Akhilleus'a sarılmaya çalışan diğer elini ise avucu dışarı gelecek şekilde kaldıran adeta yalvaran, dur diyen Deidameia figürü yer almaktadır. Deidameia figürü de başını Akhilleus figürü gibi sola doğru çevirmiştir. Üzerinde peplosu ve omuzlarında ise rüzgardan dalgalanan himationu bulunmaktadır. Akhilleus ve Deidameia'nın hemen yanında başlarını çevirip

baktıkları bir erkek figürü durmaktadır. Bu figür Odysseus olarak düşünülmektedir (Şekil 13) (Grassinger, 1999).

Şekil 13. Roma Villa Carpegna Lahdi

Kaynak: Rogge, 1995

Odysseus üzerine kısa kollu dizlerine kadar inen bir tunik giymiştir, ayaklarında da çizmeler bulunmaktadır. Bir elinde kılıç, diğer elinde kalkan tutmakta olan Odysseus figürü hamle yapar, ilerler şekilde betimlenmiştir. Akhilleus ve Deidameia figürlerinin diğer tarafında ise 3 tane kadın figürü yer almaktadır. Lykomedes'in kızları olan bu figürler üzerlerine peplos giymiş olup omuzlarında dalgalanan himationları yer almaktadır. Lykomedes'in kızları da Akhilleus ve Deidameia figürleri gibi hareketli olarak betimlenmişlerdir (Şekil 13) (Grassinger, 1999).

Diğer örnek ise Vatikan Belvedere lahididir. Carrara mermerinden yapılmıştır. Sadece ön yüzde Akhilleus ile ilgili bir mit yer almaktadır. Ön yüzde Roma Villa Carpegna lahdinde olduğu gibi Akhilleus'un Skyros Adası'nda saklanması olayı betimlenmiştir. Kompozisyon olarak Roma Villa Carpegna lahdinle benzerdir. Sahnenin ana figürleri Akhilleus ve Deidameia'dır. Fakat Akhilleus

figürü Vatikan Belvedere lahdinde çıplak olarak betimlenmiştir. Sadece himationu yere düşmektedir. Elinde mızrak tutar, başını ise bu kez Lykomedes'in kızlarına çevirmiş şekildedir. Ayrıca Roma Villa Carpegna lahdinde olmayan Eros figürü bu lahitte Akhilleus ve Deidameia figürlerinin tam ortasında betimlenmiştir. Eros figürü Akhilleus'un mızrağına sarılmış ve bir ayağını da Deidameia'ya doğru uzatmıştır. Böylece aralarındaki sevgi bağı vurgulamaktadır. Deidameia figürü de Roma Villa Carpegna lahdindeki aksine Vatikan Belvedere lahdinde ayakta betimlenmiştir. Peplos üzerine himation giyen figür bir eliyle Akhilleus figürüne uzanırken, diğer eliyle ise uçan himationunu tutmaktadır. Akhilleus ve Deidameia figürlerinin yanında Roma Villa Carpegna lahdinde olduğu gibi Lykomedes'in kızları vardır. Kızlar yine Roma Villa Carpegna lahdindeki gibi peplos üzerine himation giymiş olup himationlar uçuşmaktadır. Hareket halindedirler. Fakat Vatikan Belvedere lahdinde Roma Villa Carpegna lahdine göre daha fazla kadın figürü vardır, ayrıca kadın figürlerinden biri lyra taşımaktadır. Akhilleus ve Deidameia figürlerinin diğer yanında ise yine Odysseus figürü yer almaktadır. Fakat bu kez Odysseus figürünün yanına zırhlı ve miğferli iki erkek figürü daha eklenmiştir (Şekil 14) (Zanker, 2012).

Şekil 14. Vatikan Belvedere Lahdi

Kaynak: Rogge, 1995

Üslup değişimleri açısından her iki lahdi karşılaştırdığımızda Roma Villa Carpegna lahdinde figürler alçak kabartma olarak betimlenmiştir. Sahnedeki figür sayısı azdır. Fakat uçuşan, dalgalanan kıyafetlerle, bacak ve baş hareketleri ile sahneye hareketlilik ve canlılık katılmaya başlanmıştır. Figürler ince uzun olarak yapılmaya başlanmıştır. Tüm bu özelliklerden dolayı Roma Villa Carpegna lahdi üsluba geçişe tarihlenebilir. Vatikan Belvedere lahdine baktığımızda ise lahitteki figürler Roma Villa Carpegna lahdindekilere göre daha ince-uzundur, figür sayısı oldukça fazla olup hareket ve dinamizm çoktur. Yine Vatikan Belvedere lahdinde Roma Villa Carpegna lahdine göre dalgalanan kıyafetler, hareket halinde birbirini kesen bacak, el-kol hareketleri sahneye daha fazla dinamizm katmıştır. Ayrıca Vatikan Belvedere lahdi daha yüksek kabartmadır. Bu özelliklerden dolayı Vatikan Belvedere lahdini, Roma Villa Carpegna lahdinden daha geçe yani üslup değişimi sonrasına tarihlemek mümkündür.

2.Grup: Troia Savaşı

Troia savaşı ile ilgili sahneler vardır. Genelde Hektor'un sürüklenmesi, Akhilleus'un Hektor ile mücadele için hazırlanması, Patroklos'un yası, Akhilleus'un önünde diz çöken Priamos olayları betimlenir (Grassinger, 1999).

Bu gruba örnek olarak Ostia lahdi verilebilir. Ostia'nın güneyinde bulunan bir nekropolden ele geçmiş, yerel mermerden yapılmış bir lahittir. Lahdin sadece ön yüzünde Akhilleus mitiyle ilgili sahneler vardır. Lahdin ön yüzü iki parçadan oluşur. Patroklos'un yası ve Akhilleus'un silahlanması olaylarının betimlendiği ana büyük friz ve bu kısmın üzerinde yer alan küçük bir ikinci friz. Bu küçük ikinci frizde de Hektor'un sürüklenmesi ve cesedinin hazırlanması sahneleri betimlenmiştir (Şekil 15) (Grassinger, 1999).

Büyük frizdeki sahnenin solunda Akhilleus'un Hektor ile mücadele etmek için silahlanması olayı betimlenmiştir. En solda Briseis olarak tanımlanan kadın figürü himationuna sarılmış olarak bir elini çenesine doğru götürmüş önündeki olayları izlemektedir. Briseis'in önünde profilden betimlenmiş olarak gösterilen Akhilleus figürü hazırlanmaktadır. Çizmeleri ve zırhıyla betimlenen Akhilleus figürüne hemen önündeki hizmetçi figürü dizliklerini takması için yardım ederken, arkasında duran erkek figürü de miğferini takması için yardım etmektedir. Bu figür grubunun hemen önünde atlı bir arabayı hazırlayan ikisi giyimli biri çıplak olarak betimlenmiş üç erkek figürü yer almaktadır. Sahnenin sağında ise Patroklos'un yası betimlenmiştir. Kline üzerinde yatan figür Patroklos olarak tanımlanmaktadır. Klinenin yanında duran sandalyede Patroklos figürüne ait miğfer ve silahlar yer almaktadır. Patroklos figürünün yanında

kline de oturan figür ise Akhilleus figürü olarak düşünülmektedir. Akhilleus figürü bacaklarını bir himation ile örtmüş olup ellerini önünde kavuşturmuştur. Klinenin yanında duran iki kadın figüründen biri Briseis olarak düşünülmektedir. Briseis figürü bir eliyle Patroklos'un üzerindeki örtüyü düzeltirken; diğer elini ise havaya doğru kaldırmıştır. Klinenin hemen önünde ayakta duran çıplak olarak betimlenmiş iki erkek figürü üzgün ve yas tutar şekilde gösterilmiştir. Hemen klinenin arkasında yer alan hizmetçi figürü ise önündeki kazana elindeki amphora ile su boşaltmaktadır. Bu hizmetçi figürünün arkasında ise yas tutan bir başka çıplak erkek figürü yer almaktadır (Şekil 15) (Walker, 1995).

Şekil 15. Ostia Lahdi

Kaynak: Rogge, 1995

Küçük frizdeki solda yer alan sahnede Akhilleus tarafından Hektor'un sürüklenmesi olayı betimlenmiştir. Sahnede bir sütun arasında duran iki erkek figürü vardır. Sütunun solunda duran erkek figürü boynunda khlamys ile tamamen çıplak olarak betimlenmiştir. Elinde omuzuna dayadığı mızrağını tutmaktadır. Sütunun sağında duran erkek figürü ise bir eliyle himationunu tutarken; diğer elini ise çenesine doğru götürmüştür. Bu iki erkek figürü birbirlerine bakmakta olup adeta önlerinde olan olayı konuşmakta gibidirler. İki atın çektiği bir araba ve bu arabayı kullanan bir erkek figürü vardır.

Bu figür Akhilleus olarak düşünülmektedir. Boynunda dalgalanan himationu dışında Akhilleus figürü tamamen çıplak olarak betimlenmiştir. Arabanın hemen arka planında Troia kalesi ve ağaç betimleri görülmektedir. Böylece mekan vurgusu yapılmıştır. Arabaya bağlı olan tamamen çıplak olarak betimlenen bir erkek figürü vardır. Bu figür de Hektor olarak düşünülmektedir (Şekil 16) (Walker, 1995).

Şekil 16. Ostia Lahdi

Kaynak: Rogge, 1995

Küçük frizdeki sağda yer alan sahnede Hektor'un cesedinin Priamos'a verilmesi için hazırlanması olayı betimlenmiştir. Bir sütun önünde yer alan su kabından su alan giyimli bir kadın ve çıplak bir erkek figürü betimlenmiştir. Bu figürlerin hemen önünde yerde yatan çıplak bir erkek figürü yer almaktadır. Bu figür Hektor olarak tanımlanmaktadır. Hektor'un cesedini hazırlayan biri kadın ikisi erkek olmak üzere üç figür yer almaktadır. Erkek figürleri çıplak olarak betimlenmiştir. Kadın figürü elindeki su kabıyla ve bezle cesedi temizlerken; erkek figürlerinden biri cesedin ayaklarındaki ipleri çözmektedir. Diğer erkek figürü ise cesedi sarmak için gerekli büyük kumaş rulosunu elinde tutmaktadır (Şekil 17) (Walker, 1995).

Şekil 17. Ostia Lahdi

Kaynak: Rogge, 1995

Diğer örnek ise Roma Villa Giustiani lahididir. Lahit yerel mermerden yapılmış bir lahit olup ön yüzünde Priamos'un hediyelerle Akhilleus'a gelip yalvarması, Hektor'un cesedinin geri verilmesi, Troialıların yası olayları betimlenmiştir (Şekil 18) (Walker, 1995).

Lahdin solunda oturan ve elinde asa tutan Akhilleus figürüne yalvaran Priamos figürü görülmektedir. Akhilleus figürünün sadece bacakları ve elinde tuttuğu asa gözükmemektedir. Priamos figürü uzun kollu bir gömlek, pantolon ve pelerin giymiştir. Priamos iki eliyle Akhilleus'un ayaklarına doğru eğilmiş, adeta yalvarmaktadır. Priamos figürünün yanında ise başında miğferi ve boynunda khlamys ile Yunanlı bir erkek figürü yer almaktadır. Bu figür Odyseus olarak tanımlanmaktadır. Odyseus figürünün hemen arkasında ise başında miğferiyle betimlenmiş olan bir başka Yunanlı erkek figürü durmaktadır. Bu Yunanlı erkek figürü Priamos'un yanında gelen Troialı erkek figürlerine bakmaktadır. Troialı erkek figürleri ise pantolonları, uzun kollu gömlekleri ve Frig başlıkları ile betimlenmişlerdir. Ellerinde değerli kaplar taşımaktadırlar.

Sahnenin ortasına doğru ilerlendiğinde başlarında miğfer olan erkek figürlerinin eşliğinde omuzlarda taşınan Hektor'un cesedi görülmektedir. Sahnenin sağında ise Hektor'un cesedine bakan ve yas tutan Troialı kadınlar betimlenmiştir. Kadınlar peplos üzerine himation giymişlerdir. Kadınların en önünde pantolunu, uzun kollu gömleği ve frig başlığı giymiş bir erkek çocuğuyla birlikte betimlenen bir kadın figürü vardır. Bu kadın figürünün Hektor'un karısı Andromeda olduğu düşünülmektedir. Kadın figürlerinin hemen arkasında Troia kalesinin surları betimlenmiş arka plan vurgusu yapılmıştır (Şekil 18) (Walker, 1995).

Şekil 18. Roma Villa Giustiani Lahdi

Kaynak: Rogge, 1995

Üslup değişimleri açısından Roma Villa Giustiani lahdi ile Ostia lahdini karşılaştırdığımızda Ostia lahdinde sahne oldukça durağandır, hareketsizdir. Alçak kabartmadır. Figürler kısa boylu, basık olarak betimlenmiştir. Bu nedenle Ostia lahdi üslup değişimi öncesine tarihlenebilir. Roma Villa Giustiani lahdinde ise Ostia lahdine göre sahne kalabalık, hareketlidir. Figür sayısı fazladır. Yüksek kabartmadır. İnce uzun figürler vardır. Tüm bu özelliklerden dolayı Roma Villa Giustiani lahdini Ostia lahdinden daha geçe yani üslup değişimi sonrasına tarihlemek mümkündür.

Vatikan Amazon Lahdi – Akhilleus ve Penthesilea Grubu

Attika ve Roma üretimi Akhilleus lahitlerinin teknelerinde portre yer almamaktadır. Sadece Attika üretimi Akhilleus lahitlerinin klineli olan örneklerinde kline üzerindeki figürlerin bazılarında portre özellikleri görülmektedir. Fakat Penthesilea-Akhilleus grubunun betimlendiği lahitlerin teknelerinde devamlı olarak portre görülmektedir (Zanker, 2012). Bu nedenle Akhilleus portrelerine örnek olarak Akhilleus ve Penthesilea grubunun betimlendiği Vatikan Amazon lahdini ele almak uygun olacaktır.

Vatikan Müzelerinde bulunan lahit Carrara mermerinden yapılmıştır. Troia savaşının son yılı lahitte betimlenmiştir. Amazonlar Troialıların yanında savaşta yer alırlar, Akhalar Amazonlar ile savaşır. Akhilleus ise Amazon kraliçesi Penthesilea'yı öldürür fakat onun güzelliğine aşık olup yaptığına pişman olur ama artık çok geçtir (Şekil 19) (Zanker, 2012).

Şekil 19. Vatikan Lahdi

Kaynak: Rogge, 1995

Lahdin ön yüzünün tam merkezinde Akhilleus ve Penthesilea figürleri durmaktadır. Savaşta izole şekilde ayrı bir grup gibi

durmaktadırlar. Akhilleus figürü başında miğferiyle tamamen çıplak olarak betimlenmiştir. Her iki eliyle de Penthesilea'yı tutmaktadır. Penthesilea figürü kısa bir tunik (eksomis) ve deri botlar giymiştir. Penthesilea'nın bütün ağırlığını Akhilleus taşımaktadır. Sol eliyle peltasını tutan Penthesilea sağ kolunu Akhilleus'un boynuna atmıştır. Yere düşmek üzeredir. Bu iki temel figürün sağında ve solunda savaşan atlı ve yaya olarak betimlenmiş Akhalar (Yunanlılar) ve Amazonlar vardır (Şekil 19) (Zanker, 2012) Akhilleus ve Penthesilea figürleri Helenistik dönemin serbest duran Akhilleus ve Penthesilea heykellerine benzemektedir (Şekil 20) (Özgan, 2015).

Şekil 20. Akhilleus-Penthesilea

Kaynak: Smith, 2013

Zanker'e göre Akhilleus ve Penthesilea figürlerinde portre özellikleri vardır. Daha önce değinildiği gibi Akhilleus lahitlerinin teknelerinde portre yer almamakta olup Penthesilea-Akhilleus gruplarında ise portre görülmektedir. Öncelikle Penthesilea figürüne

bakacak olursak Penthesilea figürünün başı ve saçları, İmparator Alexander Severus'un annesi Iulia Mamaea'ya benzemektedir. Her ikisinde de saçlar, alnın ortasından ikiye ayrılmış, kuvvetli dalgalar oluşturmuştur ve omuzlara kadar inmiştir. Yüz hatlarında ise burun kökü çökük, burun sırtı kemerlidir. Yuvarlak yüz, iri yanaklar, dolgun dudaklar vardır (Şekil 21) (Zanker, 2012).

Şekil 21. A: Penthesilea (Kaynak: Zanker, 2012)

B: Iulia Mamaea (Kaynak: Özgan, 2015)

Zanker'e Akhilleus figürü ise genel yüz ifadesi olarak Maximinus Thrax'ı andırmaktadır. Küçük, dolgun dudaklar, burnun yanında oluşan iki çizgi, gözaltı torbaları benzerdir (Resim 22) (Zanker, 2012).

Şekil 22. A: Akhilleus (Kaynak: Zanker, 2012)

B: Maximinus Thrax (Kaynak: Özgan, 2015)

Zanker bu özelliklerden yola çıkarak lahdi 230-240 aralığına tarihlemektedir. Grassinger de bu tarih aralığını önermektedir (Zanker, 2012).

Sonuç

Akhilleus lahitleri, üretimleri açısından ikiye ayrılmaktadır: Attika üretimi Akhilleus lahitleri ve Roma üretimi Akhilleus lahitleri.

Attika üretimi Akhilleus lahitlerinin dört yüzünde de Akhilleus miti görülmektedir. Attika üretimi Akhilleus lahitlerinin teknelerindeki Akhilleus figürlerinde portre yer almamaktadır. Attika üretimi Akhilleus lahitlerinin klineli olan örneklerinde kline üzerindeki figürlerin bazılarında portre özellikleri görülmektedir. Bunlara Roma Museo Capitolino lahdi örnek olarak verilebilir. Attika üretimi Akhilleus lahitleri ikonografik olarak iki gruba ayrılmaktadır: 1.grup örneklerde Akhilleus'un gençliğinden sahneler özellikle Skyros olayı yer alırken; 2. grupta ise Troia savaşı

ile ilgili sahneler yer almaktadır. Ayrıca Attika üretimi bu lahitlerde, sahne genellikle iki yanda betimlenen sütunlarla sınırlandırılmıştır. Attika üretimi Akhilleus lahitleri üslup değişimi özellikleri açısından üslup değişimi öncesine ve sonrasına tarihlenmektedir. Örneğin; San Petersburg lahdinde figürler kısa ve basık olarak betimlenmiştir. Daha durağan, klasik etkilerin yoğun olduğu bir sahnedir. Alçak kabartmadır. Bu nedenle de üslup değişimi öncesine tarihlemek mümkündür. Fakat Roma Museo Capitolino lahdinde sahne daha kalabalıktır. Figürler ince-uzundur. Helenistik barok etkiler, dramatizasyon fazladır. Bu nedenle de Roma Museo Capitolino lahdini üslup değişimi sonrasına tarihlemek mümkündür.

Roma üretimi Akhilleus lahitlerinde ise Attika üretimi lahitlerden farklı olarak sadece ön yüzde Akhilleus miti betimlenmiştir. Roma üretimi lahitlerde kendi içinde Attika üretimi lahitleri gibi iki gruba ayrılır: 1.grup Akhilleus'un gençliği; 2.grup ise Troia savaşıdır. Bu iki grupta da Attika üretimi lahitler gibi lahitlerin teknelerindeki Akhilleus figürlerinde portre yer almamaktadır. Fakat Roma üretimi lahitlerde Attika üretimi lahitlerden farklı olarak sahne sınırlandırılmaz. Roma üretimi Akhilleus lahitleri üslup değişimi öncesi, geçiş dönemi ve üslup değişimi sonrasının özelliklerini göstermektedir. Örneğin; Ostia lahdinde kısa basık figürlerden, durağan, az figürlü sahnelerden ve alçak kabartmadan yola çıkarak üslup değişimi öncesinin özellikleri görülmektedir. Roma Villa Carpegna lahdinde ise üsluba geçişin özellikleri (durağanlıktan harekete geçiş, kalabalık sahneler, figürlerin arka zeminden kopup daha yüksek kabartma olarak betimlenmesi, anatomide bozulmanın başlaması) görülmektedir. Vatikan Belvedere lahdinde ise kalabalık, dramatizasyonun yoğun

olduğu sahne ile yüksek kabartma, oldukça hareketli figürlerle, ince-uzun vücut hatlarıyla üslup değişimi sonrasının özellikleri açıktır.

Akhilleus figürünün portre olarak betimlendiği lahitler Akhilleus-Penthesilea grubunun betimlendiği lahitlerdir. Bunlara örnek olarak Vatikan Amazon lahdi verilebilir.

Son olarak Akhilleus mitinin lahitlerde mezar sahipleri tarafından sıklıkla tercih edilmesinin nedenlerine bakmak yerinde olacaktır. İnsanlar hayatları boyunca ölümden kaçmaya çalışmışlar ve ölümsüzlük arayışında olmuşlardır. Akhilleus'un Skyros Adası'nda Kral Lykomedes'in kızları arasında saklanması olayında da bu görülmektedir. Mezar sahibi belki de kendini Akhilleus'un yerine koyarak adeta ölümden, kaçınılmaz kaderden kaçmaya, ölüme çare bulmaya çalışır. Yine Akhilleus'un Hektor'u sürüklemesi, Priamos'un Akhilleus'a hediyelerle gelip yalvarması Akhilleus'un yenilmez ve güçlü bir savaşçı olduğunu gösteren sahnelerdir. Mezar sahibi belki bu sahnelerle virtus'a yani genç, yakışıklı, cesur ve herkese diz çöktüren bir savaşçı olduğuna vurgu yapmaktadır. Ayrıca Akhilleus'un Priamos'a yani bir babaya acıyıp isteğini kabul etmesi ve lahitlerden birinde Troialı bir esiri öldürecek olan oğlu Neoptolemos'a müdahale etmesi ile de clementia yani alçakgönüllülük vurgulanmıştır. Benzer şekilde bu sahnelerle mezar sahibi ne kadar alçak gönüllü, affedici olduğunu vurgulama amacı gütmüş olabilir.

Kısacası mezar sahipleri Akhilleus mitini lahitlerde kullanarak cesur, yenilmez ve düşmanlarını önünde diz çöktüren bir savaşçı olduklarına vurgu yaparlar ama aynı zamanda da ne kadar alçak gönüllü ve bağışlayıcı olduklarını da gösterirler. En önemlisi ise bu

lahitlerde ölümden kurtulmaya ve ona bir çözüm bulmaya, uzun bir hayat sürmeye yapılan vurgudur.

Kaynaklar

Davies, G. (1998). Achill und Hippolytos. *Journal of Historical Studies*, 118, 247-248.

De Bell, P. (1985). *Sarcophages Attiques de la Necropole de Tyr une Etude Iconographie*. Paris: Editions Recherche sur les Civilizations.

Elsner, J. (1996). Myth and Memory on Roman Sarcophagi. *American Journal of Archaeology*, 100 (2), 433-434.

Elsner, J. (2010). *Life, Death and Representation: Some New Work on Roman Sarcophagi*. Berlin: De Gruyter

Erhat, A. (2010). *Mitoloji Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Ewald, C. (1999). Achill und Hippolytos. *American Journal of Archaeology*, 103 (2), 344-348.

Ewald, C. (2010). Paradigms of Personhood and Regimes of Representation: Some Notes on the Transformation of Roman Sarcophagi. *Antropology and Aesthetics*, 41 (64), 61-62.

Grassinger, D. (1999). *Die Mythologischen Sarkophage: 1-Achill, Adonis, Aeneas, Aktaion, Alcestis, Amazonen*. Berlin: Gebr. Mann.

Hanfmann, G. (1976). Grieschische Mythen auf Römischen Sarcophagen by Helmutt Sichtermann and Guntram Koch. *American Journal of Archaeology*, 80 (4), 440-443.

Koch, G. (2001). *Roma İmparatorluk Dönemi Lahitleri*. (Z. Zühre İlkelen, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Nock, A.D. (1946). Sarcophagi and Symbolism. *American Journal of Archaeology*, 50 (1), 140-170.

Özgan, R. (2015). *Roma Portre Sanatı III*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Rogge, S. (1995). *Die Attischen Sarcophage: 1.Achill und Hippolytos*. Berlin: De Gruyter.

Rogge, S. (2008). Achill in Side: Ein Fragmentierter Attischer Sarkophag im Museum von Side. *Vom Euphrat bis zum Bosporus: Kleinasien in der Antike*, 3, 581-595.

Smith, R.R.R. (2013). *Helenistik Heykel*. (Ayşin Yoltar Yıldırım, Çev.). İstanbul: Homer Yayınları.

Walker, S. (1995). *Catalogue of Roman Sarcophagi in British Museum*. London: Trustees of British Museum.

Zanker, P. (2012). *Living with Myths: The Imagery of Roman Sarcophagi*. Oxford: Oxford University Press.

BÖLÜM II

Phokaia Siyah Firnis Seramikleri: Bir Grup Kandil

Kenan DOĞAN¹
Murat FIRAT²

Giriş

Lykhnos (Grekçe) veya *lychnus* - *lucerna* (Latince) şeklinde anılan kandiller, içerisine sıvı yağ konulan ve bir fitil yardımı ile yakılan aydınlatma aracı olarak kullanılırlar (Er, 2006: 203; Doğan, 2013: 127). *Kındil* ise kelimenin Arapça'daki karşılığıdır (Metin, 2012: 16; Fırat, 2014: 1) İnsanoğlunun, Paleolitik Çağ'dan itibaren bu amaçla farklı materyaller kullandığı bilinir. Özellikle MÖ 8000 - 6000'lerde, deniz kabuğu gibi farklı malzemeler kullanılarak aydınlatma ihtiyacı karşılanmıştır (Kınal, 1960: 155; Bailey 1972: 17, Fitch & Goldman 1994: 5; Çokay, 1996: 15; Fırat & Metin 2011: 144). İlerleyen süreçte,

¹ M.A. Arkeolog Kenan DOĞAN, İzmir / TÜRKİYE, Orcid: 0009-0007-3770-5716.

² Prof. Dr. Murat FIRAT, SDÜ İTBF Arkeoloji Bölümü Isparta / TÜRKİYE, Orcid: 0000-0002-5747-0869.

Sümerler zamanında, Ur Kral mezarlarında altın ve gümüş kandillerin tercih edildiği görülür (Walters, 1914: XI; Civelek, 2001: 11; Coşkun 2007: 16). II. binde Anadolu’da yaşayan kültürlerin çeşitli formlarda (salkım, kol, bacak vb. kaplar) ve malzemeden (seramik, taş vb.) üretilen bazı eserlerinin, üzerlerindeki yanık izlerinden hareketle, kandil olarak kullanılmış olabilecekleri düşünülür (Koşay, 1966: 89; Çokay, 1998: 15; Öztürk 2003: 24; Fırat & Metin 2011: 144). Demir Çağı’nın başlarındaki kandil tipolojisi ve kullanımı ilgili fazla bir bilgi elimizde yoktur. Bununla birlikte erken örnekleri Geometrik Dönem’de görülen, tekli ya da çoklu fitil yuvasına sahip kandil tiplerinden gelişen ve Arkaik - Klasik Dönemler’de yaygın bir biçimde görülen çark yapımı, çanak biçimli, gövdesine fitilin oturacağı bir burnun eklendiği ve hatta bir askının/ayağın üzerinde durabilecek biçimde, taban ortasında ucu açık veya kapalı çıkıntıların eklendiği ilginç tiplerin versiyonlarının, bu süreçte sıklıkla kullanıldığı bilinmektedir (Fırat, 2014: 3, dipn. 17). Atina’da, MÖ 7. yüzyılda ilk sıg kâse formlu kandiller üretilir ve yüzyılın sonuna doğru daha kapalı bir hazneye sahip yeni bir kandil formu üreilmeye başlar³. Attika tipi firnisli kandillerin ilk örneği, yüzyılın ikinci yarısına tarihlenir (Doğan 2013: 127). Firnis önceleri sadece kandilin iç yüzeyinde görülürken, İ.Ö. 6. yüzyıldan itibaren kandilin tüm yüzeyine firnis uygulanmaktadır. Çalışmamızda yer verdiğimiz eserlerin tipolojisini oluşturmakta tercih ettiğimiz Atina Agorası kazılarında ele geçen kandillerin, form yapılarına ve kronolojik sıralamalarına göre elli sekiz ana gruba ayrıldığı ve bunların da kendi içlerinde alt tiplere sahip olduğu görülür (Howland, 1958).

³ Form gelişimi ve örnekler için bkz., Bailey, 1972; Howland, 1958; Menzel, 1969: 12-24; Kan Şahin, 2008: 199-22.

Buluntular ve Tipoloji

Foça İlçe merkezinin kuzeyinde, İsmetpaşa Mahallesi sınırlarında kalan, 1056 ada 13 parseli yönelik inşaat talebi üzerine gerçekleştirilen sondaj kazıları sırasında açığa çıkarılan bir grup kandil bu çalışmada tanıtılacaktır⁴ (Şekil 1-2). Alanda gerçekleştirilen çalışmalarda bir adet burun ve fitil deliği (No. 1), üç adet diskus-gövde parçası (No. 4, 6-7) ve altı tane kaide-gövde parçası (No. 2-3, 5, 8-9) açığa çıkarılır. Eserler, 1 ve 18 numaralı sondajlar ile 2 numaralı sondajın güneyi ve 1 ve 2 numaralı sondajlar arasında yapılan kesit genişleme kazılarında ele geçerler. Yapılan incelemelerde bu kandillerin Howland'ın tipolojisi doğrultusunda Tip 21 B, Tip 21 C, Tip 23 A, Tip 23 C, Tip 25 A ve Tip 31 olmak üzere 6 farklı tipe ait örneklerden oluştukları belirlenir.

Tip 21B (No. 101-102, Şek. 3-4)

Düz veya içbükey profilli kaideye sahip bu tip kandillerin iç yüzeyi, kaide altı ile benzerlik gösterir. Gövde kaideden dışbükey profil ile diskusa kadar devam eder. Diskus ile aynı seviyede yer alan bant şeklinde yatay ve düz kulpu vardır. Formun küçük ve düz olan burun ucu, büyük ve geniş bir fitil deliği tamamlanır. MÖ 480 yılından önceye tarihlenen kandillerde görülen merkezdeki konik çıkıntı, bu tip kandillerde görülmemektedir⁵.

Bu tip kandiller genel olarak MÖ 480-415 yılları arasına tarihlendirilirler ve Tip 21 A ile yakın benzerlik gösterirler. Ayrıca, Tip 21 grubu içerisinde varlığı en uzun süre devam eden alt tip olarak dikkat

⁴ Bahsi geçen kandiller K. Doğan tarafından yüksek lisans tezi içerisinde bir bölüm olarak yer alır (Doğan, 2013). Bu yayın kapsamında ise ilgili eserler yeniden değerlendirilecektir.

⁵ Form gelişimi ve örnekler için bkz., Howland, 1958: 46-47, pl. 6, 34, no. 164-170; Broneer, 1930: 39-42, pl. II, fig. 14, no. 59-90 (Tip IV).

ekerler (Doğan 2013: 128). Tipin MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen örneklerinde, burnun biraz daha uzaması ile fitil deliğinin gövdeden uzaklaştığı gözlenir. Bu tip kandillerde kaide dışında, i ve dış yüzey kaliteli parlak siyah firnislidir. Bazı örneklerde kaidenin de siyah firnisli olduğu bu kandillerde, kaide genellikle pembe veya kırmızı ek boya ile boyanmaktadır (Howland, 1958, pl. 6, 34, no. 167-170).

Phokaia bulguları arasında bu tipe ait iki adet kandil tespit edilir. İlk rnek salt burundan ibarettir (No. 1). Diğer eser ise kaide-gövde parçası şeklinde ele geçer (No. 2). Her iki eserde 1 numaralı sondaj ile 1 ve 2 numaralı sondajların güneyinde yapılan kesit genişleme kazılarında saptanır (Doğan, 2013: 128). st kısmı düz, kısa ve geniş burun yapısına sahip olan ilk örneğin, burun ucunda geniş bir fitil deliği izlenir. İ ve dış yüzey parlak siyah firnisle kaplıdır. Eser diğer merkezlerde bulunan benzer profile sahip örneklerden hareketle, MÖ 430-420 yıllarına tarihlendirilebilir (Corbett, 1949: pl. 99, fig. 8, no. 118; Howland, 1958: pl. 6, no. 168, Tip 21b; Bailey, 1975: pl. 9, no. Q37; Dallık, 2009: şek. 37, no. 129). Diğer eser No. 2 ise içbükey profilli düz kaideye sahiptir. İ ve dış yüzeyi mat siyah firnisle kaplıdır. Firnis ember rezerve olan kaide çemberinin etrafında yer alır. Phokaia buluntusu bu örnek ise profil özellikleri ve diğer merkezlerde bulunan benzerlerinden hareketle, MÖ 420-380 yıllarına tarihlendirilebilir (Howland, 1958: Tip 21B, pl. 6,34, no. 168; Broneer, 1930: fig. 14, no. 24; Corbett, 1949: pl. 99, fig. 8, no. 117; Bailey, 1975: pl. 15, no. Q68; Hasdağlı, 2010: şek. 53, kan 6).

Tip 21C (No. 3, Şek. 5)

Tip 21 B'ye yakın biçimde benzeyen bu tipin örnekleri yüksek bir kaideye sahiptirler. Ayrıca, iç eğimli ağız kenarı ve gövde ile hafif bir açılı yaprak birleşen şerit kulpları vardır. MÖ 5. yüzyılın sonlarında profilde küçük değişiklikler izlenir (Doğan, 2013: 129). Dışbükey profilli gövde ile diğer kandillerden daha geniş, uzun ve düz bir buruna sahip tipler yapılmaya başlanır. Bazen birden fazla buruna sahip olan bu kandillerin burun profilindeki değişim, fitil deliğinin diskustan uzaklaşmasını sağlar. MÖ 5. yüzyıl sonu ile MÖ 4. yüzyıl başlarının karakteristik bir özelliği olarak anılan bu burun yapısı, yüzyılın sonuna kadar Tip 21 kandillerinin bir özelliği olarak izlenir. Bu tip kandiller MÖ 425-400 arasında popüler olarak geniş bir alana yayılırlar ve MÖ 4. yüzyılın ilk çeyreğine ait tabakalarda nadir olarak ele geçerler. Tip 21 B kandillerinin daha gelişmiş varyasyonunu olarak kabul gören bu alt tipin, iç ve dış yüzeyleri siyah firnisle kaplıdır (Howland, 1958: 48-49, pl. 6, 22, 34, no. 171-176; Broneer, 1930: 39-42, pl. II, fig. 14, no. 59-90 (Tip IV)).

Phokaia İsmetpaşa Mahallesi 1056 ada, 13 parselde yapılan kazı çalışmalarında, bu tipe ait tek bir örnek ele geçer (No. 3). Kaide ve gövde parçasından oluşan bu örnek, 1 ve 2 numaralı sondajlar arasında yapılan kesit genişleme kazılarında ele geçer (Doğan, 2013: 130). İçbükey profilli alçak kaideye sahip eserin kaideden gövdeye geçişi dışbükey bir profille sağlanır. Kandilin kaide dâhil tüm yüzeyi parlak siyah firnislidir. Phokaia buluntusu bu eser profil özellikleri ve yakın benzerlerden hareketle, MÖ 425-400 yıllarına tarihlendirilebilir (Howland, 1958: Tip 21C, pl. 6,34, no. 171; Bailey, 1975: pl. 13, no. Q58; Corbett, 1949: pl. 99, fig. 8, no. 109; Broneer, 1930: fig. 14, no.

21). Kaliteli kil yapısı ve parlak siyah firnisi dikkate alındığında, bu kandilin Attika üretimi olduğu anlaşılmaktadır.

Tip 23A (No. 4-5, Şek. 6-7)

Dışbükey, geniş ve sıg gövde yapısına sahip olan bu tip, Tip 21 A ve D'ye benzerdir. Geniş ağız kenarı içe doğru eğimli ve neredeyse tüm yüzeyi kapsayacak şekilde dikkat çeker. Uzun ve geniş burunun üst kısmı düzdür. Ayrıca, oldukça iyi ayarlanmış bir fitil deliğine sahiptir. Tipin bazı büyük örneklerinde, birbirine zıt iki tane burun eklenmiştir. Tek burunlu kandillerde burnun karşısına yerleştirilmiş düz bant şeklinde bir kulp yer alır. Form genellikle yüksek halka kaideye sahiptir; bununla birlikte, düz ve içbükey profilli kaidelerde görülür

Tip 23A kandilleri, İ.Ö. 5. yüzyılın üçüncü çeyreğinin sonu ile İ.Ö. 4. yüzyılın ilk çeyreğine tarihlenmektedir (Doğan, 2013: 130). Formun, bu süreçte, sıg ve geniş olan gövde yapısı, kademeli olarak dar ve daha yüksek bir şekle dönüşür (Howland, 1958: 56-57, pl. 9, 23, 38, no. 209-220; Broneer, 1930: 43-45, pl. III, fig. 14, prof. 31-35, no. 100-113 (Tip VI)). Kaide altı dışında, tüm yüzeyi parlak siyah firnisle kaplıdır. Buna karşın firnisin aktığı veya tamamen siyah firnisli kaideye sahip kandiller de görülür. Ağız kenarı genellikle firnisli olmasına karşın, bazen ağız kenarı etrafında konsantrik bant bezeme bulunan örnekler de bulunmaktadır.

Phokaia İsmetpaşa Mahallesi 1056 ada, 13 parselde yapılan kazı çalışmalarında, Tip 23A'ya ait iki adet örnek ele geçer. Bunlardan ilki (No. 4) ağız kenarı-gövde parçası şeklinde korunmuşken; No. 5 kaide-gövde parçası olarak bulunur. Her iki örnekte 18 numaralı sondaj ile 2 numaralı sondajın güneyinde yapılan kesit genişleme kazılarında saptanır. 4 numaralı eser dışbükey profilli gövdeye, düz omuz yapısına

ve ie doğru eğimli diskusa sahiptir. Kulpun gövdeye bağlandığı yerden kırık olduğu ve yatay bant şeklinde olduğu görülür. Eserin tüm yüzeyi parlak siyah firnisle kaplıdır. Çalışmamızda irdelediğimiz 5 numaralı eser ise yüksek ve içbükey profilli halka kaideye sahiptir. Formun i yüzeyinin merkezinde konik çıkıntı bulunur. Dış yüzey ve kaide altı mat siyah firnisli olan bu kandilin i yüzeyi, alışılmışın dışında rezervedir. Phokaia buluntusu olan bu kandiller, profil özellikleri ve diğer merkezlerde bulunan benzerlerinden hareketle⁶, M 425-400 yıllarına tarihlenmeleri yanlış olmayacaktır. Kil ve firnis özellikleri incelendiğinde ise kalitesiz kil ve mat siyah firnise sahip olan 4 numaralı eserin yerel üretim, kaliteli kil ve parlak siyah firnise sahip olan 5 numaralı eserin Attika retimi olduğu anlaşılmaktadır.

Tip 23C (No. 6, şek. 8)

Genel olarak Tip 23A'nın gelişmiş bir varyasyonu olduğu düşünülen bu tip örnekleri basit düz veya halka kaideye sahiptir. Dar - uzun burun yapısı, ucunda kalan küçük fitil deliği ve yatay bant şeklinde kulplar, bu kandillerin karakteristik özellikleri olarak sıralanabilir (Doğan, 2013: 131). Genel olarak M 4. yüzyılın ilk çeyreği ile özellikle ikinci çeyreğine tarihlendirilen bu tipin, geç örnekleri yüksek gövde ve geniş ağız kenarına sahiptir. Kaide altları rezerve olup, i ve dış yüzeyleri parlak siyah firnislidir. Ayrıca M 5. yüzyıl sonları - 4. yüzyıl başlarında Tip 23 kandillerinin gövde yapılarının yükseldiği görülür (Howland, 1958: 59-60, pl. 8. 36, no.

⁶ No. 4 benzeri örnekler için bkz., Bailey, 1975: pl. 13, no. Q58; Howland, 1958: Tip 23A, pl. 7,36, no. 213; Broneer, 1930: fig. 14, no. 28; Corbett, 1949: pl. 99, fig. 8, no. 117; Hasdağlı, 2010: şek. 53, no. Kan 4. No. 5 benzeri kandiller için bkz., Bailey, 1975: pl. 19, no. Q100; Howland, 1958: Tip 23 A, pl. 7, 36, no. 216; Broneer, 1930: fig. 14, no. 47.

223-227; Broneer, 1930: 43-45, pl. III, fig. 14, prof. 28-30, no. 100-113 (Tip VI)).

Çalışmamızda yer verdiğimiz Phokaia buluntusu 6 numaralı eserin sadece ağız kenarı ve gövdeden bir bölümü korunmuştur. Alanda yürütülen kazılar sırasında 1 numaralı sondajda ele geçer. Eser, dışbükey profilli gövde yapısına sahiptir. Düz omuz ve içe doğru eğimli diskus ve çok az biçimde korunmuş olan düz bant şeklinde tek kulpludur. Kandilin tüm yüzeyi parlak siyah firnisle kaplıdır. Bu eser profil özellikleri ve diğer merkezlerde bulunan benzerlerinden hareketle MÖ 400-350 yıllarına tarihlendirilebilir (Bailey, 1975: pl. 14-15, no. 65; Howland, 1958: Tip 23C, pl. 8,36, no. 228; Broneer, 1930: fig. 14, no. 30; Corbett, 1949: pl. 99, fig. 8, no. 117; Hasdağlı, 2010: şek. 53, no. Kan 4).

Tip 25A (No. 7, Şek. 9)

Bu tipin örnekleri genellikle yüksek halka kaideye sahiptir. Formun alt bölümleri oldukça kalındır ve içbükey olarak detaylandırılmışlardır. Küresel gövdeye sahip olan bu tipin üzerinde derin bir yiv ile ayrılmış ağız kenarı ve nispeten küçük bir diskusu bulunur. İçbükey ağız profili içe doğru eğimlidir. Düz ve dar burun ucunda ise küçük bir fitil deliği izlenir. MÖ 4. yüzyıl büyük ve hantal kandillerine göre küçük olan bu kandiller, bant şeklinde yatay kulplarla tamamlanırlar. Tipin örnekleri genellikle MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreği - 3. yüzyılın ilk çeyreği aralığına tarihlendirilir (Howland, 1958: 67-69, pl. 9, 23, 38, no. 268-284; Broneer, 1930: 45-46, pl. III, fig. 14, prof. 31-35, no. 114-136 (Tip VII)). Aslında Tip 24A ve C'de bulunan özelliklerin gelişmiş örneklerini yansıtan bu tip, Agorada bulunan kandiller arasında nicelik olarak en fazla olanıdır. Bu tipin daha geç

örneklerinde kulp yoktur, onun yerine Tip 25B’de olduğu üzere bir delik görülür.

Phokaia buluntusu olan tek bir örnek Tip 25A olarak tanımlanır (No. 7). Kısmen de olsa ağız kenarı ve gövdesi korunmuş olan bu eser 18 numaralı sondajda açığa çıkarılır. Gövde ve omuzu dışbükeydir ve omuz üzerinde içbükey derin bir yiv izlenir. Kandil, içe eğimli ağız kenarı ve nispeten küçük bir diskusa sahip olup, tamamen mat siyah firnisle kaplıdır. Eser genel profil özellikleri ve diğer merkezlerde bulunan benzerleri dikkate alındığında, MÖ 360-320 yıllarına tarihlendirilebilir (Howland, 1958: Tip 25 A, pl. 9,38, no. 271; Bailey, 1975: pl. 9, no. Q36).

Tip 31 (No. 8-9, Şek. 10-11)

Tip 31 örnekleri içbükey profilli yüksek kaidelere de sahiptirler. İçe eğimli ağız kenarı, kapalı gövde ve kabartı halka ile çevrili diskus standarttır. Tip 29A kandillerinde olduğu gibi düz ve uzun burunun ucunda, fitil deliği izlenir. Bu tipin örnekleri genellikle kırmızı-siyah renkte firnisle kaplıdır. Tip 28B ve Tip 29A’nın bir birleşimi şeklinde düşünülen bu kandiller, MÖ 275-225 yılları arasına tarihlenirler⁷.

Phokaia buluntuları arasında Tip 31’e ait iki adet kandil tespit edilir. Alanda 2 numaralı sondajın güneyinde yapılan kesit genişlemesi sırasında saptanan örnekler kaide ve gövde parçalarından oluşurlar (No. 8-9). İki eserden 9 numaralı olan daha kalın bir cidar yapısına sahiptir. Her iki kandilde de yüksek halka kaide ve içbükey profilli kaide altı ile dışbükey profilli gövde yapısı ortak özellikler olarak sıralanabilir. Kaidelerin iç kısmında, merkezde konik çıkıntı bulunur. İç ve dış

⁷ Form gelişimi ve örnekler için bkz. Howland, 1958: 99-100, pl. 15, 41, no. 424.

yüzeyleri ile kaide çemberlerinin de mat siyah firnisli olduğu görülür. Phokaia örnekleri profil özellikleri ve diğer merkezlerde bulunan benzerlerinden hareketle MÖ 360-320 yıllarına tarihlendirilebilir (Howland, 1958: Tip 31, pl. 15, 41, no. 424; Bailey, 1975: pl. 19, no. Q99; pl. 86-87, no. Q465 EA; Corbett, 1949: pl. 99, fig. 8, no. 118. Phokaia örnekleri gerek kil gerekse firnis özellikleri dikkate alındığında Attika üretimi oldukları ileri sürülebilir.

Sonuç

Phokaia antik kenti bulguları farklı Foça İlçe merkezinde farklı mahallerde yürütülen inşaat ya da alt yapı çalışmaları sayesinde pek çok farklı esere ulaşılır. Bu kapsamda saptanan ve çalışmamızda yer verdiğimiz 9 adet kandil bu çalışmada irdelenmiştir.

Bu bağlamda ele alınan eserlerin, MÖ 5. yüzyılın üçüncü çeyreği - MÖ 3. yüzyılın sonlarına ait kandil tiplerinden oluştukları görülür. Dolayısıyla kazısı gerçekleştirilen alanın en azından bir bölümünün Phokaia'nın Klasik Dönemi'ne işaret eden buluntuları içerdiği anlaşılr.

Phokaia buluntusu kandillerin üretim yeri bir başka önemli husus olarak çalışmamıza konu edinilmiştir. Bu noktada kaliteli kil yapısı ve parlak siyah firnis nedeniyle 1, 3, 5-6 ve 8-9 numaralı eserlerin Attika üretimi olduğu, tam tersi özelliklere sahip olan No. 2, 4 ve 7'nin ise yerel üretim olduğu görülmektedir.

Yukarıda aktarılan veriler doğrultusunda kentin Klasik ve Hellenistik dönemlerde Attika bölgesi ile iletişim halinde olduğunu ve ticari faaliyetler yürüttüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Phokaia çalışmaları ilerledikçe çok daha ilginç bulguları ulaşılacağı açıktır.

Kaynakça

- Bailey, D. M. (1972). *Greek and Roman Pottery Lamps*. Oxford.
- Bailey, D. M., 1975. *A Catalogue of the Lamps in the British Museum I. Greek, Hellenistic and Early Roman Pottery Lamps*, London,
- Broneer, O. (1930). *Terracotta Lamps, Corinth Vol. IV, Part 2*, Cambridge.
- Civelek, A. (2001). *Tralleis Nekropolisi Buluntuları Işığında Hellenistik ve Roma Dönemi Seramiği*. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.
- Corbett, P. E. (1949). Attic Pottery of the Later Fifth Century from the Athenian Agora”, *Hesperia*, vol. 18, no. 4, 1949, s. 298-351.
- Coşkun D., *Konya Ereğli Müzesi'nde Bulunan Roma Dönemi Kandilleri*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya.
- Çokay, S. (1996). *Antik Çağda Aydınlatma Araçları ve Perge Pişmiş Toprak Kandilleri*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul.
- Dallık, G. (2009). Klaros M.Ö.4. Yüzyıl Siyah Firnisli Attika Seramikleri, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İzmir.
- Er, Y. (2006). *Klasik Arkeoloji Sözlüğü*. Ankara, Phoenix Yayınevi.
- Fırat, M. & Metin, H. (2011). Isparta Arkeoloji Müzesi Envanterinden Yer Alan Bir Grup Kandil. *ADerg XVI*, 143-154.

Fırat, M. (2014). Isparta Müzesi Envanterine Kayıtlı Çark Yapımı Kandiller: Roma Dönemi Öncesi. *Türk Tarih Kurumu Höyük Dergisi* 7, 9-39.

Fitch, C. R. & Goldman, N. W. (1994). *Cosa: The Lamps*. Roma.

Hasdağlı, İ. (2010). *Klazomenai HBT Sektörü Klasik Dönem Tabakalarının Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Howland, R. H. (1958). *Greek Lamps and their Survivals, The Athenian Agora, IV*, New Jersey,

Kan Şahin, G. (2008). *Assos Arkaik, Klasik ve Hellenistik Dönem Kandilleri*. Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale.

Kınal, F. (1960). Kaunos Adak Lambaları. *Belleten* XXXIII, Sayı 130, Ankara, 151-159.

Koşay, H. Z. (1966). Kussaray Sondajı. *TAD* XV-I, 89-97.

Menzel, H. (1969). *Antiken Lampen*. Mainz.

Metin, H. (2012). *Kibyra Kandilleri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Öztürk, N. (200). *Kyzikos Kandilleri*. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum.

Katalog

No.1 Şek. 3

Ölçüler: K.Ç. - cm. Y. - cm.

Hamur: Kalsit içerikli, orta sertlikte, kırmızımsı sarı renkli (5 YR 7/6)

Firnis : Siyah (2,5 Y 2.5/1)

No.2 Şek. 4

Ölçüler: K.Ç. 5,8 cm. Y. 1,90 cm.

Hamur: Katkısız, orta sertlikte, gri renkli (10 YR 6/1)

Firnis : Koyu kahverengi (7,5 YR 3/3)

No.3 Şek. 5

Ölçüler: K.Ç. 4,8 cm. Y. 0,95 cm.

Hamur: Kumlu, orta sertlikte, açık kırmızı renkli (2,5 YR 7/6)

Firnis : Siyah (2,5 Y 2.5.1)

No.4 Şek. 6

Ölçüler: D.Ç. 5,8 cm. Y. 3,15 cm.

Hamur: Kalsit ve mika içerikli, orta sert, pembe renkli (7,5 YR 7/4)

Firnis : Siyah (2,5 Y 2.5/1)

No. 5 Şek. 7

Ölçüler: K.Ç. 4,2 cm. Y. 1,5 cm.

Hamur: Kalsit içerikli, orta sertlikte, kırmızımsı sarı renkli (5 YR 7/6)

Firnis : Çok koyu gri (10 Y 3/1)

No. 6 Şek. 8

Ölçüler: D.Ç. - cm. Y. - cm.

Hamur: Kalsit içerikli, orta sertlikte, açık kırmızı renkli (2,5 YR 7/6)

Firnis : Siyah (2,5 Y 2.5/1)

No. 7 Şek. 9

Ölçüler: D.Ç. 3,4 cm. Y. 2,15 cm.

Hamur: Kalsitli, orta sertlikte, pembe renkli (5 YR 7/6)

Firnis : Çok koyu gri (10 Y 3/1)

No. 8 **Şek. 10**

Ölçüler: K.Ç. 6,0 cm. Y. 1,45 cm.

Hamur: Kalsit ve kum içerikli, orta sertlikte, kırmızımsı sarı renkli (5 YR 7/6).

Firnis : Siyah (2,5 Y 2.5.1)

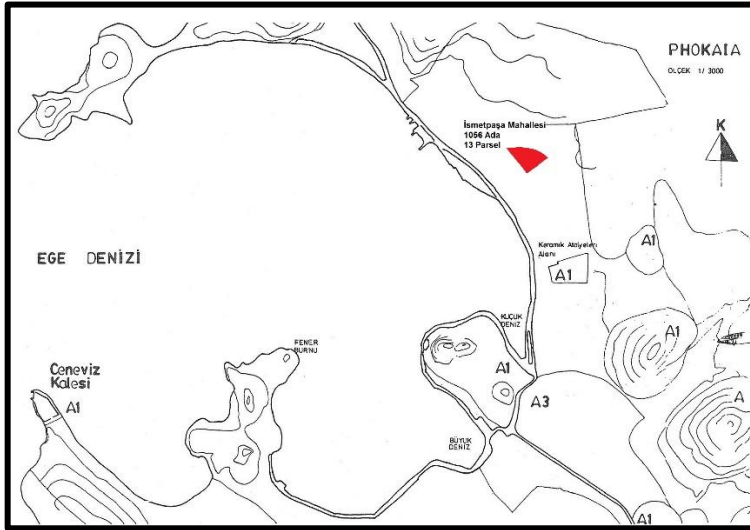
No. 9 **Şek. 11**

Ölçüler: K.Ç. 3,8 cm. Y. 1,1 cm.

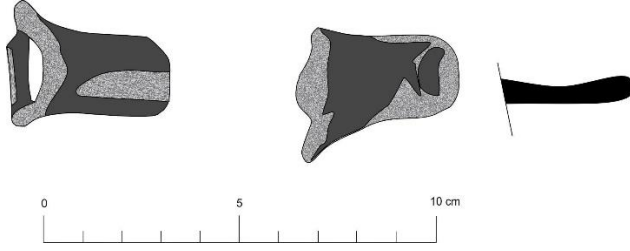
Hamur: Kalsit ve kum içerikli, orta sertlikte, sarımsı kırmızı renkli (5 YR 5/8)

Firnis : Siyah (2,5 Y 2.5.1)

ŞEKİLLER

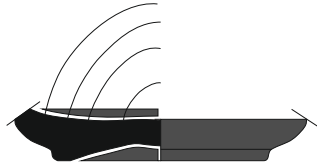
Şekil 1-2: Kazı alanının konumunu gösteren görüntü ve harita.

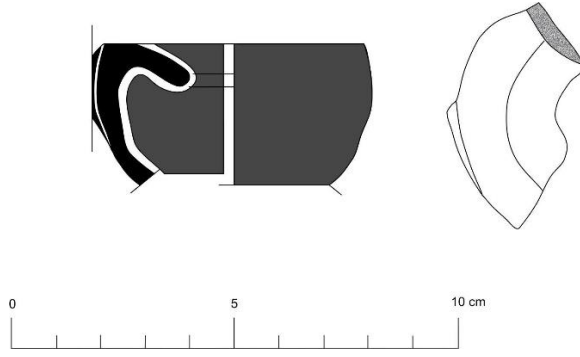
Şekil 3

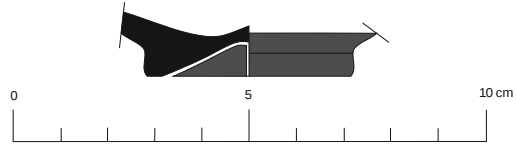
Şekil 4

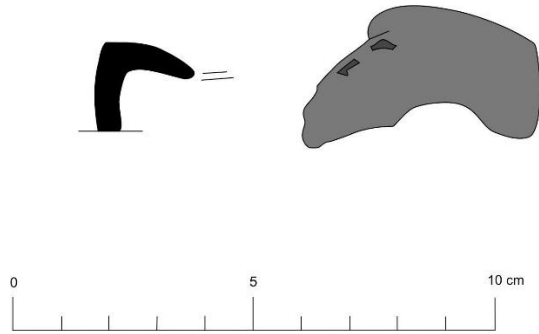
Şekil 5

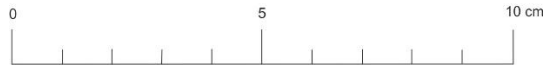
Şekil 6

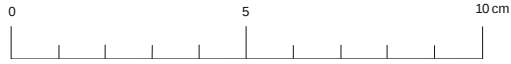
Şekil 7

Şekil 8

Şekil 9

Şekil 10

Şekil 11

BÖLÜM III

Phokaia Siyah Firnis Seramikleri: Bir Grup Kantharos

Murat FIRAT¹
Kenan DOĞAN²

Giriş

Foça İlçe merkezinin kuzeyinde, İsmetpaşa Mahallesi sınırlarında kalan, şahıs arazisi niteliğindeki, 1056 ada 13 parselde yönelik inşaat talebi üzerine gerçekleştirilen sondaj kazıları sırasında açığa çıkarılan bir grup kantharos bu yazıya konu edinilmiştir³ (Şekil 1-2). Kazılar sırasında Phokaia antik kentinin Arkaik ve Klasik Dönemlere tarihlenen önemli mimari kalıntıları ve seramikleri ele geçer (Özyiğit, 2012: 497). Çalışmalar sonucunda Phokaia'nın olasılıkla sanayi bölgesi olarak

¹ Prof. Dr. Murat FIRAT, SDÜ İTBF Arkeoloji Bölümü Isparta / TÜRKİYE, Orcid: 0000-0002-5747-0869.

² M.A. Arkeolog Kenan DOĞAN, İzmir / TÜRKİYE, Orcid:

³ 1056 ada 13 parselde yürütülen kazılar sonucunda çok önemli sonuçlara ulaşılır ve bulgular K. Doğan tarafından bir tez kapsamında irdelenir (Doğan, 2013). Bu yayın içerisinde yeniden değerlendirmeye aldığımız kantharos grubu ise bahsi geçen tezin bir bölümünü oluşturur.

anılan bu alanda, kentin tüm yapı katlarına ait veriler kesintisiz olarak tespit edilmiş olur.

Foça İlçesi İsmetpaşa Mahallesi 1056 ada 13 parselde yürütülen ve 20 farklı sondajda gerçekleştirilen kazı faaliyetleri sonucunda yoğun olarak Geç Roma Dönemi kırmızı astarlı seramikleri ve Roma Dönemi kaba mutfak seramik parçaları ile birlikte Hellenistik Dönem siyah firnisli ve kalıp yapımı) seramikleri ele geçer. Ayrıca, Klasik Dönem siyah firnisli ve figürlü seramik parçaları ile Arkaik Dönem siyah firnisli ve bantlı seramik parçaları da aynı alanda tespit edilir. Çalışmamızda ele alınan kantharoslar ise daha çok 15 - 18 numaralı sondajlar ve arada kalan kesit genişlemeleri sırasında açığa çıkarılır. Çalışmalarda on üç tane kap parçası tespit edilir. Atina Agorası buluntularının metodolojisi dikkate alınarak, Phokaia'da bulunan kantharos örnekleri erken tip, ince ağız kenarlı ve kalın ağız kenarlı olmak üzere üç ana gruba ayrılır.

Buluntu Grubu

Buluntu grubunu oluşturan kantharoslar genel olarak geniş ağızlı, yüksek gövdeli, ayaklı ve çift dikey kulpu popüler bir içki kabı olarak tanımlanırlar. Antik kaynaklarda, Attika siyah ve kırmızı figür tekniğinde bezenmiş vazo resimlerinde sıklıkla eğlence ve şarap tanrısı Dionysos ile özdeşleştirilen, tanrının atrübütelerinde olan bir kap formudur⁴. Bu form Arkaik, Klasik ve Hellenistik dönemler boyunca yaygın olarak üretilir ve sevilerek kullanılır (Aktaş, 2011: 54; Coşkun, 1999: 29). Buna bağlı olarak da zaman içerisinde modaya uygun olarak biçimsel farklılıklar gözlenir.

⁴ İlginç bazı örnekler için bkz. Boardman, 2002: fig. 19; Boardman, 2003: fig. 85, 88, 89, 112.

Erken Tip (No. 1-2, Şekil 3-4)

Bu kantharosların yüksek gövde yapısı, üst kısımda içbükey bir profil sunar ve dışa çekik bir dudak ile tamamlanır. Alt gövde ise bodur ve dışbükey bir profile sahiptir. Üst ve alt gövde keskin bir dönüş ile birleşir ve birleşim yerinin hemen altında kulplar izlenir. Yukarıya doğru kıvrımlı biçimde yükselen kulplar, ağız kenarı hizasını aşır, kıvrım oluşturarak aşağı döner ve ağız kenarı ile birleşir. Formun kaide ise yüksek ve halka şeklinde olup, dış yüzeyinin işlenişi farklılık gösterebilir. Rezerve olan ayak çemberinin merkezinde, firnis nokta veya çember bezemeleri görülür⁵. Minyatürleri de üretilen bu tipin, ilk örneklerine MÖ 6. ve 5. yüzyılın ikinci çeyreğinde rastlanır ve yüzyılın sonlarına doğru üretim sonlandırılır (Coşkun, 1999: 29). Bazı bilim insanları formun örneklerinin kalın kaideli ve bodur bir görüntüye sahip olduklarını, zamanla dışa doğru genişleyen alt gövdenin sağlam bir profil verdiğini, buna karşın kabın üst gövdesinin gittikçe incelendiğini ileri sürerler (Thompson, 1937: 49; Boulter, 1953: 77-78, no, 38; Coşkun, 1999: 29).

Buluntularını değerlendirdiğimiz alandan erken tip kantharoslara ait iki farklı parça açığa çıkarılır. 18 ve 23 numaralı sondajlarda ele geçen bu örnekler, kaide-gövde parçalarından oluşurlar. Bunlardan ilki iki yivle profilendirilir. Bu örnek dışa çekik halka kaidelidir ve dışbükey profilli kaide çemberine sahiptir. Kaide çemberinin rezerve bırakıldığı ve firnis bantlar ile bezendiği bilinmektedir. Kabın tüm yüzeyleri mat siyah firnis ile kaplıdır. Atina Agorası'nda bulunan yakın bir benzeri MÖ 450-425 yıllarına tarihlenmektedir (Sparkes & Talcott, 1970: pl. 27, 47, fig. 7, no. 633). Erken tip kapsamında

⁵ Form gelişimi ve örnekler için bkz. Sparkes & Talcott, 1970: sf. 114-116, pl. 27, 47, fig. 7, no. 628-639

değerlendirdiğimiz ikinci buluntu ise dışbükey profile sahiptir. Dışa çekik halka kaide ve dışbükey profil kaide çemberi bu parça üzerinde izlenir. Bir önceki örnekle paralel biçimde tüm yüzeyi mat siyah firnislidir. Yüksek kulplara sahip olması gerektiği düşünülen bu formun Atina Agorası ve Daskyleion’da bulunan benzer örnekleri dikkate alınarak MÖ 420-400 yıllarına tarihlendirilebilir (Sparkes & Talcott, 1970: fig. 7, no. 630; Coşkun, 2004: lev. 17, fig. 5, no. 48). Buna karşın özellikle Atina Agorası’nda ele geçen yüksek kulplu kantharosların dışa çekik halka kaidelerinin iki yivli olarak profilendirildiği görülür. İrdelediğimiz Phokaia örneğinin ise sadece gövde - kaide birleşim hattında sığ bir yiv izlenir. Dolayısıyla Phokaia buluntusu parça daha geç bir dönemde üretilmiş olmalıdır. Phokaia örneklerinin kil ve firnis özellikleri incelendiğinde ise kaliteli kil ve parlak siyah firnisi olmalarından dolayı Attika üretimi ithal seramikler oldukları düşünülebilir.

İnce Ağız Kenarlı Tip (No. 3-6, Şekil 5-8)

İkinci tip kantharoslar düz veya yüksek bir ayak profiline sahiptirler. İnce ağız kenarları hafif dışa çekik bir dudak profiline sahiptir. Ağız kenarından itibaren içbükey bir profille gövdeye doğru kesintisiz devam eden bir boyun yapısı gözlenir. Bu tipin kulpları ise omuz ile ağız birleştiren ve de birleşim noktasında başparmağın dayanması için dışarıya mahmuz şeklinde çıkıntı yapan bir formdadır⁶.

İnce ağız kenarlı grubu kantharosların Atina Agorası’nda bulunan örneklerinin, MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreğinde ortaya çıktığı bilinir (Doğan, 2013: 59). Grubun erken örnekleri basık formu ve sivri uçlu

⁶ Bu tip kantharosların gelişimi için bkz., Rotroff, 1997: 83-84, grf. 3, no. 1-49; Sparkes & Talcott, 1970: 113-124, pl. 27- 29, fig. 6-7, no. 624-673; Robinson, 1950: pl. 183-192, no. 499-522. Bu tipin yerel üretim örnekleri için bkz., Gürsoy, 1987: 24-25, lev. 61-64, 76, şek. 20-23, no. 115-125

kulp mahmuzlarına sahipken; ilerleyen süreçte kap formundaki basık yapının ortadan kalktığı, sivri uçlu mahmuzların ise kısalarak kalınlaştığı ve köşeli bir yapıya kavuştuğu izlenir. MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreğinden sonra bu özelliklere sahip ince ağızlı kantharoslar görülür (Sparkes - Talcott, 1970: 122; Gürsoy, 1987: 24; Coşkun, 1999: 30).

İnce ağız kenarlı ve kalın ağız kenarlı kantharoslar, ağız profili dışında, genel olarak form açısından büyük benzerlik gösterirler. Her iki tipin de konik kaidesi kalıp yapımıdır ve üstelik meme başı şeklinde çıkıntı yapan kaide altları da son derece benzerdir. MÖ 4. yüzyılın ortaları ve ikinci yarısına tarihlenen erken örneklerin kaide altı, içbükey kavisli bir yapı gösterir. MÖ 3. yüzyıl ile birlikte ise bu iki tipin yerine *Hellenistik dönem kantharoslarının* ön plana çıktığı gözlenir (Sparkes - Talcott, 1970: 122). Hellenistik Dönem kantharoslar için bir atılım ve dönüşüm sürecidir. Bu süreçte kantharosların büyük ölçüde değiştiği, ağız, gövde, kaide ve kulpların yeniden modellendirildiği görülür (Rotroff, 1997: 97-107, pl. 16-31, fig. 13-19, no. 170-310). Kantharosların bu form yapısı değişimi salt tipolojik değildir, aynı zamanda bezeme sisteminde de bu değişim izlenir. Formun MÖ 4. yüzyıl örnekleri siyah firnisli rulet ve palmet motifleri ile bezenirken, yüzyılın sonu ve özellikle Hellenistik Dönem’de bezeme olarak batı yamacı tekniğinin tercih edildiği gözlenir (Aktaş, 2011: 58-60).

Foça, İsmetpaşa Mahallesi 1056 ada 13 parselde gerçekleştirilen çalışmalarda, bu ikinci tipe ait dört örnek ele geçer (No. 3-6). Eserler 1-3 ve 20 numaralı sondajlarda açığa çıkarılır. Bu eserlerden ikisi ağız-gövde parçasıyken iki tanesi ise kaide-gövde parçası şeklinde tespit edilir. Bu kantharos parçalarından ilki dışa çekik, ince bir dudak-ağız yapısına ve içbükey geçişli bir boyuna sahiptir (No. 3). Formun ağız kenarında dik olarak yerleştirilmiş mahmuzlu kulpları izlenir. Kabın

tamamı parlak siyah firnisle kaplıdır⁷. No. 4 ise dışa çekik ve hafif yuvarlatılmış ince ağız kenarına ve içbükey profilli boyuna sahiptir. Boyun hattından dışbükey gövdeye geçiş yerinde kırılan eserin tüm yüzeyinin mat siyah firnisle kaplı olduğu görülür (Robinson, 1950: pl. 185, no. 513A; Cook, 1965: pl. 45, a: 44, fig. 3; Sparkes & Talcott, 1970: fig. 7, no. 708; Miller, 1974: pl. 30, no. 8; Gürsoy, 1987: şek. 20, çiz. 115; Rotroff, 1997: pl. 1, fig. 4, no. 11; Zeren, 2004: şek. 77, no. 216; Aktaş, 2011: çiz. 25, no. 82). Çalışmamızda yer verilen bu iki eser, benzer örneklerden hareketle, MÖ 375-350 yılları aralığına tarihlendirilebilir. 5 numaralı parça yüksek konik kaidelidir. Kaideli yiv detaylıdır. Dışbükey profilli oturma düzlemine sahip kaidenin tüm yüzeyi siyah firnislidir. İrdelemekte olduğumuz Phokaia buluntusu parça, profil özellikleri ve diğer merkezlerde bulunan benzer örneklerden hareketle MÖ 375-350 yıllarına tarihlenmektedir (Crowfoot, ark., 1957: fig. 46, no. 9; Miller, 1974: pl. 30, no. 7; Rudolph, 1974: fig. 4, no. 30; Gürsoy, 1987: şek. 21, çiz. 118; Özyiğit, 1999: çiz. 2; Hasdağlı, 2010: şek. 31, no. K18; Aktaş, 2011: çiz. 22, no. 77). 5 numaralı eserle benzer profil özellikleri gösteren bir diğer eser dış yüzeyi torus şekilli bir yiv detaylandırılır (No. 6). Bu konik biçimli yüksek kaide içbükey bir kaide çemberine sahiptir. Düz oturma düzlemine sahip olan bu kaide parçasının, neredeyse tüm yüzeyi parlak siyah firnislidir. Sadece oturma düzlemi kısmı rezerve bırakılmıştır. Eser, profil özellikleri ve diğer merkezlerde bulunan benzer örnekler dikkate alındığında, MÖ 350-325 yıllarına tarihlenebilir (Sparkes &

⁷ Benzer örnekler için bkz., Robinson, 1950: pl. 185, no. 513A; Crowfoot, ark., 1957: fig. 46, no. 4; Cook, 1965: pl. 45, a: 44, fig. 3; Sparkes & Talcott, 1970: fig. 7, no. 707; Rudolph, 1974: fig. 4, no. 30; Miller, 1974: pl. 30, no. 7; Gürsoy, 1987: şek. 23, çiz. 123; Rotroff, 1997: pl. 1, fig. 4, no. 7; Zeren, 2004: şek. 77, no. 216; Aktaş, 2011: çiz. 23, no. 81.

Talcott, 1970: fig. 7, no. 708; Gürsoy, 1987: şek. 22, çiz. 120; Rotroff, 1997: pl. 1, fig. 4, no. 11; Zeren, 2004: şek. 80, no. 224; Aktaş, 2011: çiz. 21, no. 74).

Kalın Ağız Kenarlı Tip (No. 7-13, Şekil 9-15)

Bu tipi, ince ağız kenarlı kantharoslardan ayıran tek fark, ağız kenarının kalıpta yapılmış olmasıdır⁸. Formun ağız kısmı kalınlaştırılmış ve dışa sarkıktır. Ağız hemen altında içbükey profile sahip bir boyun yapısı izlenir. Boyundan gövdeye geçiş ise sert dışbükey bir profille sağlanır. Konik kaidenin dış yüzeyi yivli bir profile sahiptir. Kaide, ayak çemberinin merkezinde konik bir çıkıntıya sahip olup, tüm yüzeyi siyah firnis ile kaplıdır. Gövdeden yükselen kulpların, ağız kenarı ile yatay olarak birleştiği görülür. Bu noktada ise dışa doğru çıkıntı yapan birer mahmuz yer alır. MÖ 4. yüzyıla ait ilk örneklerin mahmuzları küçük ve sivri bir yapıya sahipken, zamanla bu mahmuzlar uzamaya başlar ve kalınlaşıp köşeli bir yapıya dönüşürler (Sparkes & Talcott, 1970: 122; pl. 29, fig. 7, no. 706 ve 717). MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreğinde Attika'da görülmeye başlanan bu tipin kökeni, cup-kantharoslar olarak gösterilir. Bununla birlikte cup-kantharosları kadar erken üretildiklerine dair hiçbir kanıt henüz sunulamamıştır (Coşkun, 1999: 30). Olynthos' da ele geçen bazı kantharoslarda olduğu gibi, gövdenin dış yüzeyinin yivlerle bezendiğini görmek mümkün olup; bezemelerin kantharoslara görsel bir katkı sağladığı ileri sürülse de, kronolojik açıdan bir tarihlendirme kriteri olarak kullanılmamaktadır⁹.

Eserlerini değerlendirdiğimiz buluntu sahasından, kalın ağız kenarlı kantharoslara ait yedi örnek (No. 7-13) ele geçer. 2, 11 ve

⁸ Formun gelişimi için bkz. Sparkes & Talcott, 1970: 122.

⁹ Yivli gövdeli örnekler için bkz. Robinson, 1959: pl. 150, no. 525; pl. 190 ve 192, no. 522 A ve B.

numaralı sondajlar ile 1 ve 2 numaralı sondajların güney kesit genişlemelerinde saptanan bu örnekler, üç adet ağız-gövde ile dört adet kaide-gövde parçasından oluşur (Doğan, 2013: 63). Bunlardan ilki alçak bir halka kaideye ve içbükey kaide çemberine sahiptir (No. 7). Oturma düzleminden itibaren dışbükey profile küresel gövdeye geçiş hattında bir yiv izlenir. Küresel gövdenin dış yüzeyinde kazıma derin yivler yer almaktadır. Kabın tüm yüzeyi ile kaide çemberi parlak siyah firnislidir. Kaburgalı kantharos olarak da tanınan bu eser, benzer örneklerden hareketle MÖ 4. yüzyılın ikinci çeyreğine tarihlendirilebilir (Robinson, 1950: pl. 192, no. 522A; Alexandrecu, 1978: pl. 66, no. 568). 8 numaralı eser, ağız kenarı, kulp ve içbükey profilli boyundan bir kısmı korunmuş halde ele geçer. Form dışa sarkık kalınlaştırılmış ağız kenarına sahiptir. Ayrıca ağız kenarına paralel olarak çıkıp, aşağıya doğru dönerek devam eden ve boyun ile gövdenin birleşim yerinin altından gövdeye bağlanan dikey kulpları bulunmaktadır. Kulplar mahmuz şeklinde çıkıntılara sahiptir. İçbükey profilli boyun ile dışbükey profilli gövde keskin bir açı ile birleşir. Kabın tüm yüzeyi ve kulpları parlak siyah firnisle kaplıdır. Eser benzerlerinden hareketle MÖ 4. yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlendirilebilir (Robinson, 1950: pl. 192, no. 515; Hellström, 1965: pl. 33, no. 57; Sparkes & Talcott, 1970: pl. 29, fig. 7, no. 700; Kovacsovics, 1990: abb. 77, no. 12; Rotroff, 1997: pl. 5, fig. 6, no. 43; Gürsoy, 1989: şek. 24, no. 127). Bu forma benzer bir diğer örnek ise dışa sarkık kalınlaştırılmış ağız kenarı ve içbükey boyun profili ile tanımlanabilir (No. 9, Şekil). Tam olarak boynu ile gövdesinin birleşim yerinden kırılmış olan bu eserde, sert bir geçişin olduğu gözlenir. Kabın iç yüzeyi parlak siyah firnisli olup, dış yüzeyinde ise kahverengi, kırmızı ve siyah renkte firnis izlenir. Bu eser de benzer örneklerinden

hareketle, MÖ 350-325 yıllarına tarihlendirilebilir (Robinson, 1950: pl. 185, no. 513; Crowfoot, ark., 1957: fig. 46, no. 2; Sparkes & Talcott, 1970: fig. 7, no. 700; Rudolph, 1974: fig. 4, no. 31; Gürsoy, 1987: şek. 24, çiz. 127; Rotroff, 1997: pl. 4, fig. 6, no. 37; Zeren, 2004: şek. 78, çiz. 219; Coşkun, 1999: şek. 30, çiz. 93; Dallık, 2009: şek. 20, çiz. 68).

Çalışmamızda 10 numaralı örnek olarak yer verilen eser dışa sarkık kalınlaştırılmış ağız kenarı ve içbükey profilli boyuna sahiptir. Formun tamamı mat siyah firnislidir. 11 numaralı eser ise dış yüzeyi torus biçimli plastik bir yiv ile profilli olan, konik ve yüksek bir kaideye sahiptir. Kaideden gövdeye sert bir geçiş izlenir. Kabın tüm yüzeyi ile kaide çemberi mat siyah firnislidir. Bu iki eser, profil özellikleri ve diğer merkezlerde bulunan benzerlerinden hareketle MÖ 320-310 yıllarına tarihlendirilir (Robinson, 1950: pl. 189, no. 506; Sparkes & Talcott, 1970: fig. 7, no. 704; Rudolph, 1974: fig. 4, no. 31; Rotroff, 1997: pl. 3, fig. 5, no. 25; Aktaş, 2011: çiz. 21, no. 70).

İrdelediğimiz kaplardan no. 12'nin dış yüzeyi sıg plastik bir yiv ile profillidir. Dışa çekik halka kaideye ve kaide çemberinde konik çıkıntıya sahip olan bu formun kaide - gövde geçişi içbükeydir. Kabın tüm yüzeyi ile kaide çemberi koyu gri-kahverengi renkte firnislidir (Retroff, 1997: pl. 22, fig. 16, no. 242; Retroff, 1991: pl. 32, fig. 12, no. 64; Pemberton, 1989: pl.46, fig. 10, no. 436; Özyiğit, 1999: çiz. 4; Aktaş, 2011: çiz. 22, no. 79-80; Gürsoy, 1987: şek. 23, no. 125). Dışa çekik ve dışbükey profilli halka kaideye ve kaide çemberinde konik çıkıntıya sahip olan 13 numaralı eser ise iç ve dış yüzeyi kahverengi-mat siyah renkte firnislidir. Eserin kaide çemberinin ise mat siyah firnisli olduğu görülmektedir (Retroff, 1997: pl. 23, fig. 16, no. 249). Phokaia buluntusu bu kaplar, genel profil özellikleri ve diğer

merkezlerde ele geçmiş olan benzerleri dikkate alınarak MÖ 250-225 yıllarına tarihlendirilebilir.

Sonuç

Foça İlçesi merkezi altında kalan Phokaia antik kenti bulguları farklı mahallerde yürütülen inşaat ya da alt yapı çalışmaları sayesinde bölüm bölümde olsa açığa çıkarılmaktadır. Benzeri bir alışma İsmetpaşa Mahallesi 1056 ada 13 parselde yürütülür. Kazısı gerçekleştirilen 20 farklı sondajda yoğun olarak Geç Roma Dönemi kırmızı astarlı seramikleri ve Roma Dönemi kaba mutfak seramik parçaları ile birlikte Hellenistik Dönem siyah firnisli ve kalıp yapımı seramikleri de ele geçer. Bu eserleri konu edindiğimiz çalışmamızda ilginç bazı sonuçlara da ulaşılır.

Çalışmamızda yer verdiğimiz 13 adet kantharos parçasının ilk iki tanesi erken grup örnekleri arasında değerlendirilir ve MÖ 5. yüzyıla tarihlendirilirler. Bunlarda 2 numaralı kabın özellikle Atina Agorası'nda ele geçen yüksek kulplu kantharosların dışa çekik halka kaidelerinin iki yivli olarak profillendirildiği görülürken, Phokaia örneğinin ise sadece gövde - kaide birleşim hattında sığ bir yivin yer alması nedeniyle daha geç bir dönemde üretilmiş olduğu anlaşılır. Ayrıca, Phokaia buluntusu erken örneklerin kil ve firnis özellikleri incelendiğinde kaliteli kil ve parlak siyah firnisli olmalarından dolayı Attika retimi ithal seramikler oldukları sonucuna ulaşılır. Aynı biçimde kaliteli kil yapısı ve parlak siyah firnis uygulaması dikkate alındığında 3 ve 5 numaralı eserlerin de Attika retimi olduğu ileri sürülebilir. Daha kalitesiz bir kil yapısına sahip olmaları ve kil rengi ile mat siyah firnis uygulaması dikkate alındığında 4 ve 6 numaralı parçaların ise yerel bir atölyede üretildiği sylenenebilir. Benzer bakış

açısı ile kalın ağız kenarlı kantharoslar incelendiğinde, 7-10 numaralı eserlerin kaliteli kil yapıları ve parlak siyah fırnise sahip oldukları görülmektedir. Bu özelliklerinden dolayı bu dört örneğin, Attika üretimi olduğu düşünülür. Kalitesiz ve farklı renklere sahip kil yapıları ile kahverengi, kırmızı ve mat siyah fırnise sahip olan 11-13 numaralı örneklerin ise Attika dışındaki bir merkezde veya yerel bir atölyenin üretimi olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Phokaia'da yürütülen başka çalışmalarda da kentin seramik üretimi hususu derinlemesine irdelenmiştir. Pek çok çalışmada kentin özellikle Hellenistik ve Roma dönemlerinde seramik üretiminin üst seviyeye ulaştığı arkeometrik ve analitik yöntemlerle de ispatlanır (Fırat, 2011; Okan, ark. 2018; Civelek, 2004; Civelek, 2021; Özelce, 2021; Uğuz Yapıcı, 2024). Bu çalışmada yer verdiğimiz birkaç örneğin (No. 4-6, 11-13) benzer kil yapısı ve fırnis uygulamaları nedeniyle olasılıkla Phokaia üretimi olduğu, ayrıca her ne kadar daha fazla arkeometrik analize ihtiyaç duyulduğu görülse de mevcut veriler dâhilinde Geç Klasik Dönem'de de kentte üretim yapıldığı düşünülmektedir.

Kaynakça

Aktaş, R. (2011). *İzmir Agora Kazısı Siyah Firnisli Seramikleri*. (Yayımlanmamış YL Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı. İzmir.

Alexandrescu, P. (1978). *Histria IV: La Céramique d'époque Archaique et Classique (VII-IV s.)*. Bucureşti, Academiei Republicii Socialiste, Romania.

Civelek, A. (2004). Phokaia Hellenistik Dönem Kalıp Yapımı Kâseleri. *OLBA* 9, 123-142.

Civelek, A. (2021). Phokaia Sahil yolu Kırmızı Astarlı Seramikleri. *ARMA* I, 41-65.

Cook, J. M. (1965). Old Smyrna: Fourth-Century Black Glaze, *BSA* 60, 143-153.

Crowfoot, J. W., Kenyon, K. M. & Crowfoot, G. K. (1957). *Samaria-Sebaste: The Objects from Samaria*, London, Chiswick Press, 1957.

Coşkun, G. (1999). *Daskyleion Siyah Firnisli Attika Seramikleri*. (Yayımlanmamış YL Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı. İzmir.

Boardman, J. (2002). *Kırmızı Figürlü Atina Vazoları: Arkaik Dönem*. (Çev. Gürkan Ergin). İstanbul. Homer Kitapevi.

Boardman, J. (2003). *Siyah Figürlü Atina Vazoları*. (Çev. Gürkan Ergin). İstanbul. Homer Kitapevi.

Dallık, G. (2009). *Klaros M.Ö.4. Yüzyıl Siyah Firnisli Attika Seramikleri*. (Yayınlanmamış YL Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Klasik Arkeoloji Ana Bilim Dalı Klasik Arkeoloji Bilim Dalı. İzmir.

Doğan, K. (2013). *Phokaia Siyah Firnisli Seramikleri*. (Yayınlanmamış YL Tezi). T.C. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji ABD. Ankara.

Gürsoy, E. (1987). *Bayraklı'nın 4. Yüzyıl Siyah Firnisli Keramiği*. (Yayınlanmamış YL Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı. İzmir.

Hasdağlı, İ. (2010). *Klazomenai HBT Sektörü Klasik Dönem Tabakalarının Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı. İzmir.

Hellström, P. (1965). *Labraunda Vol. II, Part. I: Pottery of Classical and Late Date Terracotta Lamps and Glass*, Lund.

Kovacovics, W. K. (1990). *Die Eckterrasse: An Der Graberstrasse Des Kerameikos. Kerameikos, Band: XIV*. Berlin: De Gruyter.

Miller, S. G. (1974). Menon's Cistern. *Hesperia* 43, N. 2, 194-245.

Okan, E., Atila, C. Akyol, A. (2018). The Greco-Italic Amphorae Found on Maltepe Tümülüs in Phocaea. *OLBA XXVI*, 117-214.

Özelce, İ. (2022). *Geç Antik Dönem’de Phokaia Terrasigilata Üretimi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı, İzmir.

Özyiğit, Ö. (1999). 1997 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları. *XX. Kazı Sonuçları Toplantısı* Cilt: II, Ankara, 49-65.

Özyiğit, Ö. (2012). 2010 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları. *KST* 33.2. Ankara, 481-504.

Pemberton, E. G. (1989). *The Sanctuary of Demeter and Kore: The Greek Pottery, Corinth, XVIII, Part I*. New Jersey.

Robinson, D. M. (1950). *Excavations at Olynthus, Part XIII: Vases Found in 1934 And 1938*. London, Baltimoor: The Johns Hopkins Press.

Robinson, H. S. (1959). *Pottery of the Roman Period, The Athenian Agora V*, New Jersey.

Rotroff, S. I. (1997). *Hellenistic Pottery, Athenian and Imported Wheelmade Table Ware and Related Material. The Athenian Agora, Vol. XXIX*. New Jersey.

Rudolph, W. V. (1974). *Excavations at Porto Cheli and Vicinity, Preliminary Report, III: Excavations at Metochi 1970, Hesperia XLIII, No. 1, 105-131*.

Sparkes, B. A. & Talcott, L. (1970). *Black and Plain Pottery of the 6th, 5th and 4th Centuries B.C. The Athenian Agora, Vol. XII*. New Jersey.

Uğuz Yapıcı, G. (2024). *M.S. 3.-5. Yüzyıllarda Phokaia'daki Seramik Üretimi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). T.C. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir.

Zeren, S. M. (2004). *Klazomenai'de Ele Geçen M.Ö. 4. Yüzyıl Kap Formları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı. İzmir.

Katalog

Erken Tip

No.1 **Şek. 3**

Ölçüler: KÇ. 7,2 cm. Y. 1,4 cm.

Hamur: Kalsit içerikli, orta sertlikte, kırmızımsı sarı renkli (5 YR 7/6)

Firnis : Koyu kahverengi (7,5 YR 3/3)

No.2 **Şek. 4**

Ölçüler: KÇ. 5,3 cm. Y. 0,9 cm.

Hamur: Katkısız, orta sertlikte, kırmızısı sarı renkli (5 YR 7/6 reddish yellow)

Firnis : Çok koyu gri (10 YR 3/1)

İnce Ağız Kenarlı

No.3 **Şek. 5**

Ölçüler: AÇ. 6,4 cm. Y. 1,5 cm.

Hamur: Kumlu, orta sertlikte, sarımsı kırmızı renkli (5 YR 5/8)

Firnis : Siyah (2,5 Y 2.5.1 black)

No.4 **Şek. 6**

Ölçüler: AÇ. 6,7 cm. Y. 3,5 cm.

Hamur: Kalsit içerikli, sert, açık sarımsı kahverengi renkli (10 YR 6/4)

Firnis : Koyu gri (10 YR 4/1)

No. 5 **Şek. 7**

Ölçüler: AÇ. 5,0 cm. Y. 1,75 cm.

Hamur: Kalsit içerikli, orta sertlikte, açık kırmızımsı sarı renkli (2,5 YR 7/4)

Firnis : Siyah (2,5 Y 2.5/1)

No. 6 **Şek. 8**

Ölçüler: AÇ. 4,8 cm. Y. 2,7 cm.

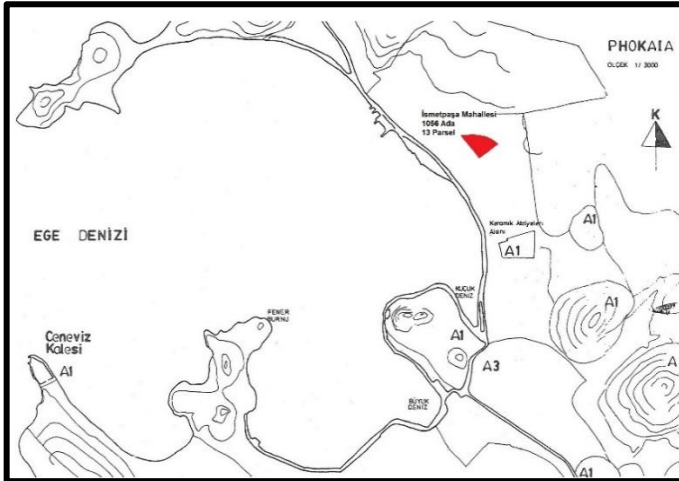
Hamur: Mika ve kumlu, orta sertlikte, kırmızımsı sarı renkli (5 YR 7/6)

Firnis : Siyah (2,5 Y 2.5/1)

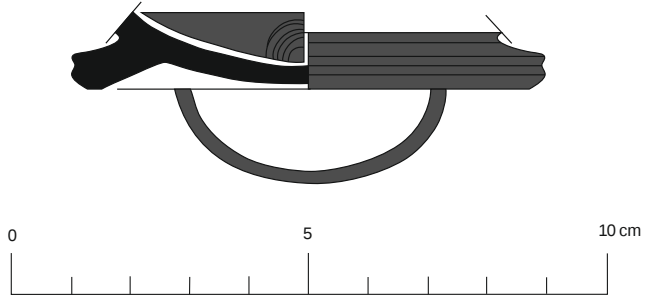
Kalın Ağız Kenarlı**No. 7 Şek. 9****Ölçüler:** AÇ. 4,6 cm. Y. 2,9 cm.**Hamur:** Kalsitli, orta sertlikte, kırmızımsı sarı renkli (5 YR 7/6)**Firnis :** Siyah (2,5 Y 2.5/1)**No. 8 Şek. 10****Ölçüler:** AÇ. 10,6 cm. Y. 4,4 cm.**Hamur:** Kalsit katkılı, orta sertlikte, pembe (7,5 YR 7/4 pink) renkte.**Firnis :** Siyah (2,5 Y 2.5.1)**No. 9 Şek. 11****Ölçüler:** AÇ. 12,4 cm. Y. 3,3 cm.**Hamur:** Kalsitli, orta sertlikte, açık kırmızı renkli (2,5 YR 7/8)**Firnis :** Çok koyu gri (10 YR 3/1)**No. 10 Şek. 12****Ölçüler:** AÇ. 8,3 cm. Y. 2,5 cm.**Hamur:** Kalsitli, sert, açık kırmızı (2,5 YR 7/6)**Firnis :** Koyu gri (10 YR 4/1)**No. 11 Şek. 13****Ölçüler:** AÇ. 5,0 cm. Y. 2,5 cm.**Hamur:** Kalsit ve kumlu, orta sertlikte, açık kırmızı renkli (10 R 6/6)**Firnis :** Çok koyu gri (10 YR 3/1)**No. 12 Şek. 14****Ölçüler:** AÇ. 5,4 cm. Y. 2,1 cm.**Hamur:** Mika, kalsit ve kumlu, orta sertlikte, sarımsı kırmızı renkli (5YR 5/8)**Firnis :** Çok koyu gri (10 YR 3/1)**No. 13 Şek. 15****Ölçüler:** AÇ. 9,0 cm. Y. 1,8 cm.**Hamur:** Kum, kalsit ve mikalı, sert, koyu gri renkli (7,5 YR 3/3)

Firnis : Koyu kırmızımsı kahverengi (2,5 YR 3/4)

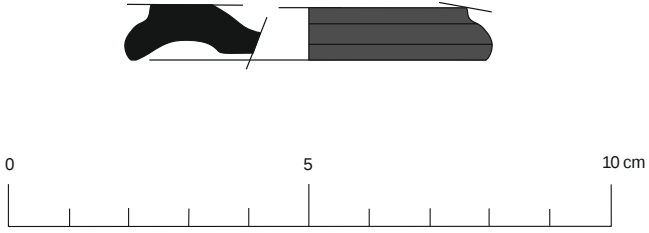
ŞEKİLLER

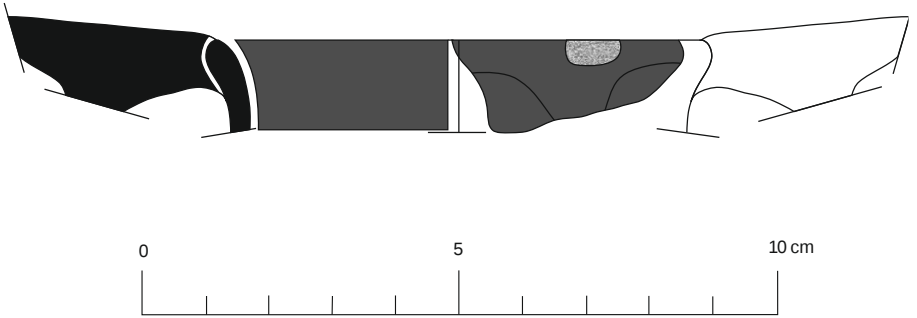
Şekil 1-2: Kazı alanının konumunu gösteren görüntü ve harita.

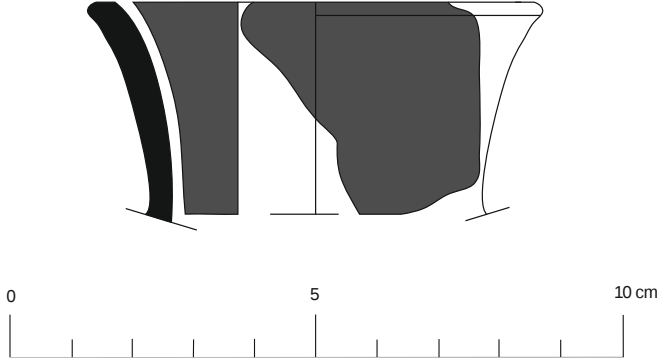
Şekil 3

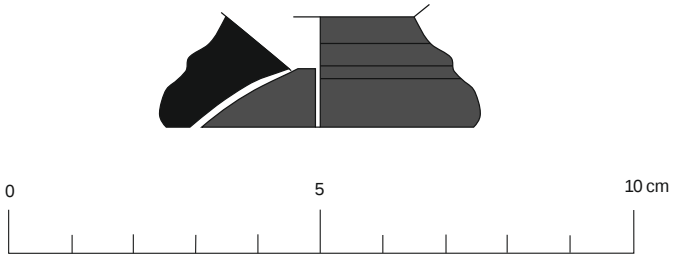
Şekil 4

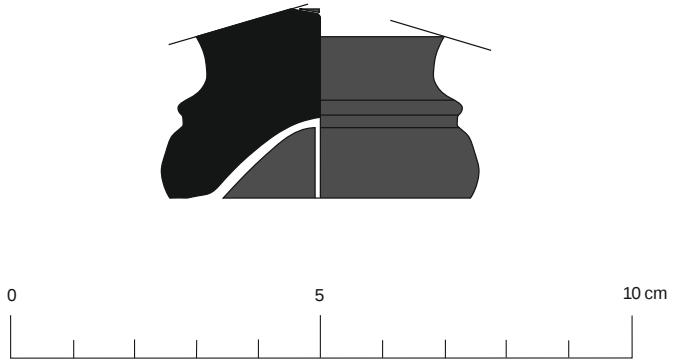
Şekil 5

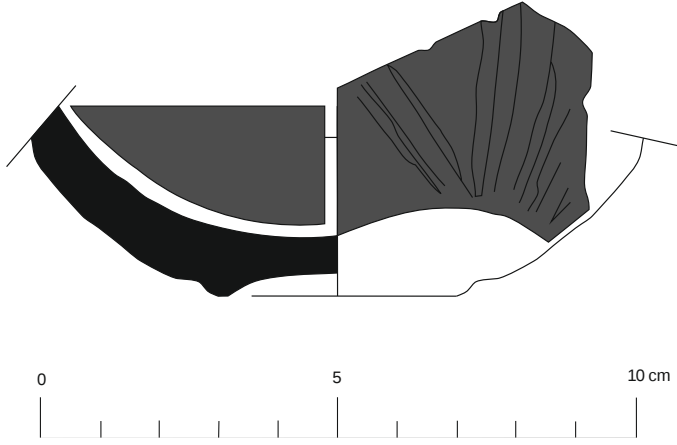
Şekil 6

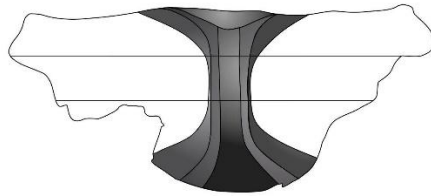
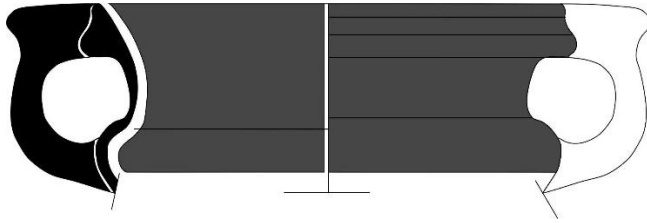
Şekil 7

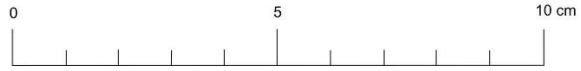
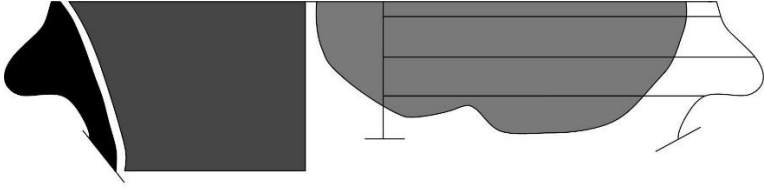
Şekil 8

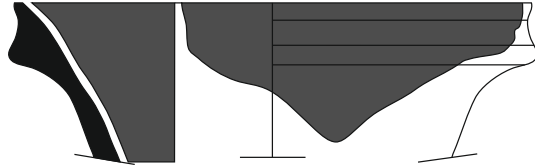
Şekil 9

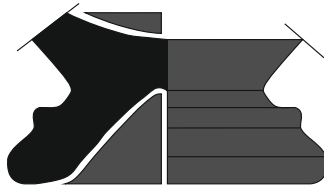
Şekil 10

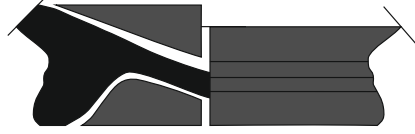
Şekil 11

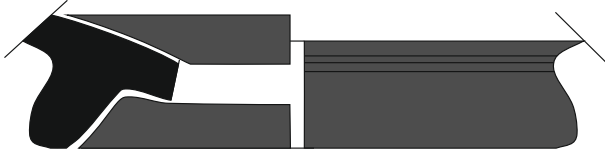
Şekil 12

Şekil 13

Şekil 14

Şekil 15

BÖLÜM IV

Şabaniye Tümülüsü Arkeo-Jeofizik Çalışması, Van Türkiye

Hakan YILMAZ¹
Erdal POLAT²
Ömür KARSLI³
Selma SANCAK⁴
Erdal ÖZGÜNER⁵

Giriş

Tümülüsler (mezar tepeleri), genellikle basit lahitler veya çoklu mezar odaları olarak bilinen bir veya birkaç gömü üzerine inşa edilen yapay

¹ Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı, Van/Türkiye, Orcid: 0000-0002-2399-5085, hakanyilmaz@yyu.edu.tr.

² Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Van/Türkiye, Orcid: 0000-0002-2229-9819, erdalpolat@yyu.edu.tr

³ Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü, Van/Türkiye, Orcid: 0000-0002-0028-6753, omurkarqli@yyu.edu.tr

⁴ Dr. Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya Ön Asya Arkeoloji Anabilim Dalı, Van/Türkiye, Orcid: 0000-0002-5427-4731, selmasancak30@gmail.com

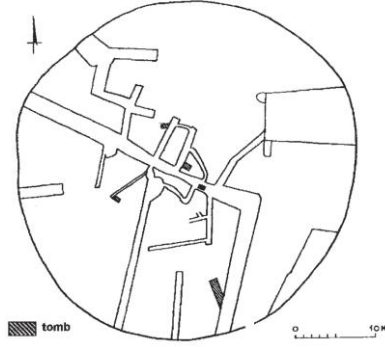
⁵ Dr. Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Protohistorya Ön Asya Arkeoloji Anabilim Dalı, Van/Türkiye, Orcid: 0000-0005-2421-3312, erdalozguner83@gmail.com

tepelerdir (Forte & Pipan, 2008; Mecking & ark., 2020; Polimenakos & ark., 2004). Kısacası tümülüsler bir mezarı örtmek için inşa edilen anıtsal bir yapıyı tanımlar (Vafidis & ark., 1995). Bir başka tümülüs tanımı ise Polimenakos & ark., (2004) tarafından yapılmış, “*Tümülüsler, genellikle çok saygın ve önemli bir kişinin mezarını örtmek için inşa edilen insan yapımı tepeler*” olarak tanımlamışlardır.

Tsokas & ark. (2018) ise “*Tümülüsler, anormal bir yükseklik oluşturan toprak ve taş setlerden oluşan insan yapımı anıtlardır. Genellikle yuvarlak, kısa tepeler oluştururlar ancak nadiren eliptik veya uzun biçimli de olabilirler*” şeklinde tanımlarlar. Dolayısıyla tümülüsler genellikle çevrelerindeki arazilerden alınan toprak (kum, kil, çakıl, taş, gibi) katmanından yararlanılarak oluşturulan yapay tepelerdir (Forte & Pipan, 2008; Mecking & ark., 2020). Söz konusu bu yapay tepelerin içerisindeki mezar yapılarına hem mezarın inşası sırasında kullanılan hem de civardan getirilen gevşek malzemelerle doldurulan bir rampa (veya merkezde yer aldığı tünel) ile çevreden ulaşırlar (Şekil, 1), (Polimenakos & ark., 2004).

Tümülüsler içerisinde bulunan mezar ya da mezarların ortaya çıkarılması arkeolojik araştırmalarda önemli bir çalışma alanı olarak görülürler (Forte & Pipan, 2008; Mecking & ark., 2020). Nitekim piramitler ve “*tümülüsler*” arkeolojik keşifler için zorlu hedeflerdir, çünkü mimari önemleri içerdiği arkeolojik verileriyle kıyaslanabilir niteliktedir ve geleneksel yöntemler yani arkeolojik kazılarla ulaşılması zor yerlerdir (Forte & Pipan, 2008).

Tekli veya toplu mezar odalarına sahip olan tümülüsler, “*Neolitik Dönemin başlangıcından itibaren dünya çapında geniş bir dağılım göstermektedirler*” ve çeşitli kültürlerin karakteristik mezar mimarisini temsil ederler (Forte & Pipan, 2008).

Şekil 1: Çeşitli kültürel ve gömü yapılarını barındıran bir tümülüs (Polimenakos & ark., 2004).

Tümülüsler, Güneydoğu Avrupa ve Orta Doğu’da sıklıkla inşa edilen yapılardır ve prehistorik dönemden post-klasik zamana kadar sürekli olarak inşa edilmişlerdir (Polimenakos & ark., 2004). Tümülüs benzeri yapılar, coğrafi konumlarına, şekillerine ve kültürel kökenlerine bağlı olarak höyük, taş yığını veya kurgan olarak da bilinirler. Tümülüslere, İpek Yolu boyunca, Orta Asya’nın dağ sıralarında, Orta ve Kuzey Avrupa’da, Japonya’da, Afrika’da, Amerika’da ve Akdeniz’in çeşitli bölgelerinde rastlanmaktadır (Forte & Pipan, 2008). Örneğin Amerika Birleşik Devletleri’nin üçüncü başkanı seçilecek Thomas Jefferson (1743-1826) kıtanın ilk bilimsel kazı çalışmasını Virginia’daki bir tümülüste gerçekleştirmiştir. Yine İngiliz Richard Colt Hoare (1758-1838) 19. yüzyılın başlarında Britanya’nın güneyinde yüzlerce tümülüs kazmıştır (Renfrew & Bahn, 2017). Bu bağlamda farklı bölgelerde farklı çeşitliliklere sahip tümülüsler vardır. Renfrew & Bahn (2017) bu farklı çeşitliliklere sahip tümülüsleri şu örnekler üzerinden açıklamaktadırlar.

“Bazen sulak ortamlar mezar tümülüslerinin içinde meydana gelmektedir. Yani Sibiry’a’daki durumun ılıman iklimlerdeki versiyonuna tanık oluruz. Kuzey Avrupa’daki Tunç Çağı’na ait meşe kefenlerde ve özellikle de bunların Danimarka’daki oyulan tabutun iç taşlarla örülmüş, üzerine yine taştan bir tepecik yığılmışlar. Benzer bu durum Vikinglerin tabut olarak kullandıkları

gemilerde görülmektedir. Örneğin MS 800'lerde yaşamış bir Viking kraliçesini taşıyan Norveç'teki Osenberg gemisi killi toprağa gömülmüş, ardından taş ve turbayla örtülerek gönümûze gelmesi garantilenmiştir”.

Arkeolojik çalışma için önemli bir araştırma konusu olan tümülüsler önemli bulgular içermektedirler. Bu duruma bağlı olarak tümülüs yapılarında ulaşılan mezarların sağlam olması muhtemeldir. Bu bağlamda mezarların içinde veya çevresinde bulunan gömü eşyaları, tümülüsleri inşa eden toplumlar için oldukça değerli bilgi kaynaklarıdır. Böylece, bu toplumların gömü gelenekleri, ritüel uygulamaları, günlük yaşamları, finansal ve sosyal ilişkileri hakkında sonuçlar çıkarılabilir (Tsokas & ark., 2018). Elbette, tümülüslerdeki mezarlarda bulunan eşyalar yağmalanmış ve zarar görmüş olabilirler. Ancak, bu durumda bile mezarlar kendi başlarına tarihsel ve üslup kaynaklarını (Tsokas & ark., 2018) ve daha önce belirttiğimiz gibi tümülüsleri inşa eden toplumlar hakkında ipuçları sağlayabilir. Tümülüslerle kapatılan mezarların çoğu, değerli eşyalar içerdiğine dair belki de batıl ama mantıksız olmayan, dünya çapında yaygın bir inanç olduğundan dolayı genellikle soyulurlar (Tsokas & ark., 2018). Aksine, bazı kültürlerde tümülüsler kutsal yerler olarak kabul edilirler ve yüzyıllar boyunca dokunulmadan bırakılırlar (örneğin, Kore'deki Gyeongju kraliyet mezarlığında bulunan tümülüsleri). Ancak, yukarıda ifade edilen bu durum oldukça nadir görülür (Tsokas & ark., 2018).

Tümülüsler geçmiş medeniyetlerin önemli anıtlarını oluşturduğundan, arkeolojik açıdan bakıldığında, mezar mimarisi, inşa edildiği dönemdeki yaşam ve gelenekler hakkında önemli bilgileri yeniden yapılandırma fırsatları sunarlar. Tümülüsler, büyük kayalardan siltli veya killi topraklara, ahşap ve kerpiç gibi farklı malzemelere kadar çeşitli yapı stoklarından yapıldığı için tümülüslerin iç kısımlarını görüntülemek için çeşitli yöntemler ve teknikler kullanılır. Söz konusu çalışmalarda amaç, bir veya daha fazla gizli mezarı ve muhtemelen mezarlarla bağlantılı olan “*dromos*”, sunaklar vb. gibi diğer yapıları tespit etmektir. Bu aşamadan sonra yapılacak olan arkeolojik kazıyla yukarıda ifade edilen yapı bloklarını ve tümülüsü mümkün olduğunca

en az zararla korumaktır. Başka bir deyişle, amaç anıtın bütünlüğünü olabildiğince korumaktır (Tsokas & ark., 2018).

Jeofiziksel açıdan bakıldığında ise tümölüsler, yer altındaki içyapıyı incelemek ve arkeolojik kazıları daha iyi planlamak için gereken yeraltı penetrasyon ve çözünürlük seviyesine ulaşmak amacıyla geleneksel olmayan tekniklerin uygulanmasını teşvik eden zorlu hedefler olarak tanımlanırlar (Forte & Pipan, 2008). Jeofiziksel araştırmalar, Tümölüslerin yüzeyden onlarca metre derinliğe kadar en azından bazı önemli soruları çözmek için yeterli çözünürlüklerde keşfetme yeteneğine sahip olduğu için tümölüs içerisindeki mekânların tanımlanmasını sağlarlar (Mecking & ark. 2020). Ancak 30 m'ye kadar yükseklikteki anıtsal tümölüsler söz konusu olduğunda, arkeolojik kazılar genellikle makul bir zaman ve çabayla tümölüslerin yüzeyini kazmaktan başka bir şey yapamaz.

Jeofizik çalışmaları arkeolojik keşifleri için etkili çözümler sunarlar ve bu nedenle yapının ön çalışması ve kazının planlanması için arkeologlara yardımcı olurlar (Forte & Pipan, 2008). Jeofizik ölçümleri ise tam olarak tümölüsün tahribatsız bir şekilde incelenmesini sağlar ve tümölüsün boyutuna bağlı olarak yer altı radarı (GPR), elektriksel öz direnç tomografisi (ERT) ve sismik yöntemler tümölüsün yapısını ve olası mezar yapılarının konumunu araştırmak için kullanılır. Örneğin, jeoelektrik sondaj, yoğun aralıklı iki boyutlu (2D)-ERT profillerinin üç boyutlu (3D)-inversiyonu yoluyla tümölüslerdeki gömü yapılarını çözebilir (Mecking & ark., 2020).

Tümölüs araştırmalarının temel amacı mezarların yerini belirlemek olsa da son yıllardaki araştırmalar güvenli ve etkili kazı planlaması veya tümölüsün inşa geçmişine dair bilgi edinmek için tümölüsün kendisi üzerine odaklanmasını sağlar (Mecking & ark., 2020). Mezar aramalarında, jeofizik yöntemler genellikle çevredeki toprak katmanlarındaki bozulmaları veya dromos adı verilen giriş ve erişim tüneli kalıntılarını tespit etmek için kullanır. O zaman bu çalışmalara

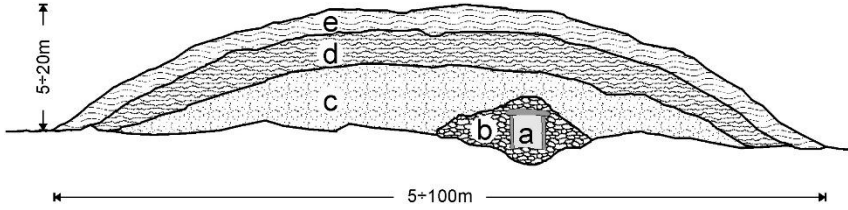
sırasıyla bir bakalım çünkü arkeolojik araştırmalarda hangi jeofizik yöntemlerin nasıl kullanılması gerektiği ortaya çıkacaktır.

Sondalar, içerisinde değerlendirilen en geleneksel yöntem “T” şeklinde metal çubuk ya da burgular kullanılarak yer altındaki boşluk ve engellerin yerinin tespitinde kullanılan yöntemdir (Renfrew & Bahn, 2017). Hızlı sondaj ve deneme amaları ise yer altında neyin yattığını anlamak için yan yana düzenli aralıklarla açılan amalardır. Bu yöntem jeofizik araştırmalarda önceden belirlenmiş hedefe yönelik uygulamalardır (Renfrew & Bahn, 2017). Sismik sonda ise erişim tüneli kalıntıların gevşek dolgusunu çevredeki malzemeden ayırt etmek veya yerel sismik hız değişimleriyle gömü etrafındaki inşaatla ilgili molozları tespit etmek için kullanılır (Mecking & ark., 2020). Diğer bir sonda çalışması yankı sondajıdır. Bu yöntemin en iyi uygulama alanı sualtıdır (Renfrew & Bahn, 2017).

Elektromanyetik yöntemler ise radyo dalgalarını kullanır. Bilinen ve en çok kullanılan yöntem ise yer altı radardır (GPR). Renfrew & Bahn, (2017) bu yöntemi şu şekilde açıklar: *“Bir verici toprak ve tabakalarda olan doldurulmuş hendekler, mezarlar, duvarlar vb. değişimleri geri yansıtmakla kalmaz, aynı zamanda bu değişimlerin hangi derinlikte bulunduğunu gönderen atımların gidip gelme süresini temel alarak hesaplar. Bundan sonra veri işleme ve görüntü üretme programlarıyla yeraltındaki arkeolojik kalıntıların üç boyutlu haritaları çıkarılabilir. Arkeolojik araştırma ve haritalandırmalarda anten bir araç tarafından çekilir veya enlemesine eşit kesitlere ayrılmış yüzey üzerinde yürüme hızında gezdirilir; anten bu esnada saniyede birçok atım gönderir ve alır. Yansıma verilerin işlenerek analizine imkân tanımakta, böylece açıklaması kolay temiz ve keskin yansıma kayıtları elde edilebilmektedir”*.

Yer altı radar (GPR) araştırmaları, kazı öncesi ve tahribatsız araştırmalar için arkeolojik çalışmalarında yaygın kullanılmaktadır (Forte & Pipan, 2008). Bir tümölüsün şematik yapısına (şekil, 2) bakıldığında, genellikle çakıl taşlar/kayalar ve ince taneli tortu katmanlarıyla kaplı, genellikle değişken boyutlarda taş katmanlarıyla

dönüşümlü olarak bulunan, yer seviyesinde veya altında bulunan bir gömü odasını kapsayan mimari yapılarıdır. Mezar odası merkezi konumda olabilir, ancak daha çok eksantriktir ve normalde ahşap veya taş duvarlar ve bir çatı ile çevrilidir. Tümülüslerin 3 boyutlu şekli, yaklaşık olarak koniden devrilmiş bir kupaya kadar değişebilir ve yığının merkezinden uzaklaştıkça yanların eğimi artar. Boyutlar birkaç m (4-5) çapında ve 1 m'den az maksimum kottan 100 m'den fazla çapa ve 15-20 m kota kadar değişebilir. Bazı tümülüsler, rampalar veya diğer ek içyapılarla birlikte birden fazla mezar odasını çevrelerler (Forte & Pipan, 2008).

Şekil 1: Bir tümülüsün şematik yapısı: (a) mezar odası; (b) bazen ahşap olmak üzere, çakıl taşları ve kayalardan oluşan derin örtü; (c) siltli ve kil açısından zengin sızdırmazlık tortuları; (d) farklı tane boyutuna sahip tortuların dönüşümlü katmanları; (e) yüzey örtüsü (Forte & Pipan, 2008).

Elektromanyetik indüksiyon tekniği ise yoğun olarak kullanılan uygulamadan biridir. Bu yöntem geniş alanların nispeten hızlı bir şekilde incelenmesine olanak tanır ancak çözünürlük seviyesi oldukça düşüktür. Dahası, arka plan iletkenliği topografyanın bir fonksiyonu olarak düşünülebilirse de ancak belirli koşullarda geçerli olan ampirik ilişkilerden hesaplanırlar (Forte & Pipan, 2008).

Özdirenç yöntemi, özellikle Avrupa'da arkeolojik çalışmalarda kullanılan ve uygulanan bir yöntemdir. Renfrew & Bahn, (2017) özdirenç yöntemini: "teknğin temelinde toprağın ne kadar nemli olursa

elektriği o kadar iyi iletceği prensibi yatar; yani toprak elektriğe daha az direnç gösterecektir. Böylece toprağa yerleştirilmiş elektrotlara bağlı bir direnç ölçer, bu elektrotların arasından geçirilen akıma karşı çeşitli derecelerde kendini gösteren yer altı direncini ölçebilir. Dolmuş hendekler ve çukurlar taş duvarlardan ya da yollardan daha fazla nem tutar; bu yüzden taş yapılara göre daha düşük direnç üretirler. Teknik bilhassa kireçtaşı ve çakıl tabakalar içindeki hendeklerle çukurlar, ayrıca kilden duvarlar için elverişlidir”.

Manyetik araştırma yöntemler ise mükemmel sonuçlar sağlayabilir ve farklı arkeolojik kazı adımlarında kullanılabilirler. Ancak 3 boyutlu yeraltı görüntülemeleri sağlamada başarısız oldukları için sığ hedeflerin maghemit ve manyetit gibi demirli malzemeler veya ferrimanyetik mineraller içeren durumlarda en etkili sonuçlar verdiği belgelenmiştir (Forte & Pipan, 2008). *“Özellikle ocak ve çanak çömlek fırınları gibi pişmiş topraktan mimari kalıntılar, demir nesneler, çukurlarla hendeklerin tespitinde yararlıdır. Böyle gömülü kalıntılar Dünya’nın manyetik alanında hafif, fakat ölçülebilen değişimler yapabilir. Bu değişimler kalıntıların özelliklerine göre değişir, fakat çok küçük miktarlarda da olsa manyetik minerallerin varlığına bağlıdır”* Renfrew & Bahn, 2017).

Dolayısıyla jeofiziksel çalışmalar, tümülüslerin içyapısının yeniden inşasında ve mezar odasının yerinin belirlenmesinde yardımcı olabilir, ancak sıklıkla boyutlar, yapı malzemeleri ve hedef türüyle ilgili sınırlamalar ortaya çıkabilir. Tümülüsler 20 m yüksekliğe ve 100 m çapa kadar ulaşabilir, morfolojileri normalde oldukça düzenlidir, yağmalama girişimleri veya diğer amaçlar için ardışık kullanımlar olmadığında, düzensiz kalınlık ve geometriye sahip yapılar ve katmanlar halinde normalde döşenen heterojen malzemelerle (kayalardan kile) karakterize edilirler (Forte & Pipan, 2008). Bu durumda tümülüslerin incelenmesindeki birincil hedefler, mezar odasının yerinin belirlenmesi ve stratigrafinin ve orijinal yapılarla veya ardışık yağmalama girişimleriyle ilgili rampalar, odalar, tüneller/şaftlar gibi diğer yeraltı yapılarının belirlenmesidir (Forte & Pipan, 2008).

Tümölüslerin arkeolojik kazısı masraflı ve zaman alıcı bir görevdir çünkü büyük miktarda malzemenin çıkarılmasını ve her çıkarılan katmanın mezar odası seviyesine ulaşmadan önce sınıflandırılmasını ve haritalanmasını gerektiren iştir. Mezar odaları yağma girişimlerini daha zor hale getirmek için sıklıkla merkezi konumdan kaydırılırlar. Bu nedenle arkeologlar normalde odanın yerini belirlemek için keşif hendekleri kazarlar ve sırasıyla büyük ilgi gören bölümlere odaklanırlar (Forte & Pipan, 2008). Ancak unutulmaması gereken durum tümölüs kazılarının belirli seviyelere kadar kazı yapılmasının dışında, yapılan çalışmaların tahribatsız olması gerekmektedir (Polimenakos & ark., 2004).

Bu çalışmanın konusu olan Şabaniye Tümölüsü, Van ilinin Edremit ilçesinin Şabaniye Mahallesinde 161 pafta, 88 ada, 5 nolu parseldeki I. Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırları içerisinde yer alır. Şabaniye Tümölüsü Van Gölü Havzasının ilk tümölüsü olup 10 m yüksekliğine ve 160 m çapıyla şehir merkezinin önemli bir arkeolojik bileşenidir (Resim 1).

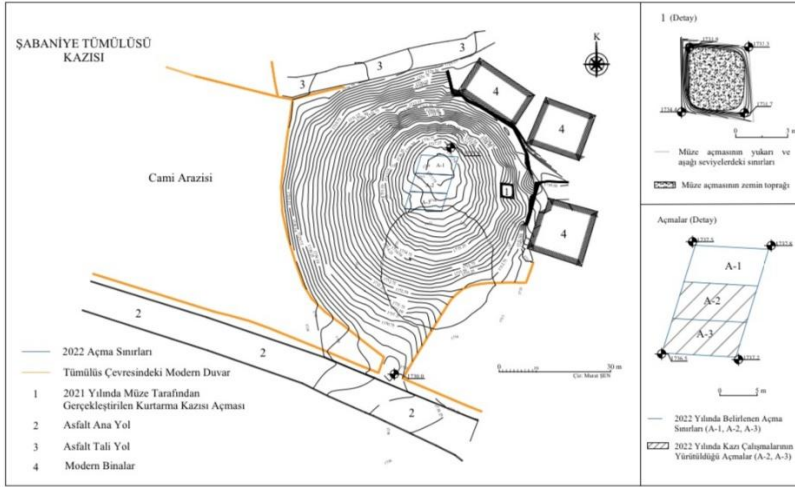

Resim 1: Şabaniye Tümölüsü

Şabaniye Tmls Kazı alışmaları

Tmls'teki arkeolojik kazı çalışmaları 2021 yılında kaçak kazı yapıldığına dair ihbar zerine Van Müze Müdürlüğü tarafınca 10 günlük bir kurtarma kazısı başlanmıştır. 2021 yılı kazı çalışmalarında tmlsn üst seviyelerinde yakın dönem (1940 sonrası) mezarlar ve bu mezarların aynı kot seviyelerinde Geç Demir ağ'ına (Akhamenid Dönemi) tarihlenen bir mezara rastlanmıştır (Yılmaz, Polat, & zgner, 2024). Geç Demir ağ'ına tarihlenen mezarda yapılan ilk incelemelerde tunç bilezikler, boncuklar ve dünyada değerli taş cinsleri içinde yer alan lapis lazuliden yapılmış bir mühür bulunmuştur. 2022 yılından itibaren şabaniye Tmls kazı alışmaları Van Müze Müdürlüğü başkanlığında Doç. Dr. Hakan Yılmaz'ın bilimsel sorumluluğunda gerçekleştirilmektedir (Yılmaz, Polat, & zgner, 2024).

şabaniye Tmls hakkında arkeolojik bilgilerimiz ise tmls yüzeyinde yapılan sondaj çalışmalarında rastlanılan Akhamenid Dönemi'ne tarihlenen ve dönemin karakteristik özelliklerini gösteren çanak çömlek kalıntılarından anlaşılmaktadır. Ayrıca 2021 yılında tepenin doğu yüzeyinin en alt kotunda 20 m uzunluğunda kaçak kazı tünelinde yapılan incelemelerde tünelin sonunda bir istinat duvarın olduğu görülmüştür. 2022-2023 yıllarında ise tepenin en üst noktasından 5x5 boyutlarında bir arkeolojik sondaj kazı çalışması başlanmış ve yaklaşık 3 m derinliğe kadar inilmiştir (izim, 1).

Çizim 1: Şabanîye Tümülsü İzohips Haritası (Şen, 2022).

Maalesef bu sondaj çalışmasında olası mezarın ya da mezarların varlığı ile dromos ve erişim tüneli kalıntılarının hiçbirine ulaşılmamıştır. Kazı ekip üyeleriyle beraber yapılan antropolojik ve arkeolojik değerlendirmeler sonucunda tepenin büyüklüğü de göz önüne alınarak arkeolojik kazılarla yığma tepenin altında yatan mimari yapının anlaşılmayacağı görülmüştür. Bu nedenle, 2024 yılında Van Müze Müdürlüğü başkanlığı ve Şabanîye Tümülsü Kazısı bilimsel sorumlu ve ekip üyesi bilim insanları tarafından değerlendirmeler sonucunda Arkeo-jeofizik çalışması yapılmasına kara verilmiştir. Bunun sonucunda DOĞPLAST MÜHENDİSLİK VE TİC.LTD.ŞTİ firmasıyla iletişime geçilmiş GPR Uzmanı Yahya GÜNEŞ ile 4-5 Ekim tarihlerinde arazide iki gün boyunca Arkeo-jeofizik çalışmaları gerçekleştirilmiştir (Resim 2).

Resim 2: Şabaniye Tümüliş Arkeo-jeofizik Çalışma Yapılan Alan (Güneş, 2024).

Bu çalışmada esas olarak zemin etütü GPR RADAR çalışması yapılarak yeraltındaki yapıları, katmanlarda anomali, gevşek zeminleri ifade edecek şekilde verileri almaktır. Bu veriler alınması için İsveç yapımı Mala GX HDR marka cihaz GX 450Mhz ve 160Mhz HDR anten kullanılmıştır. Etüt edilen alandaki ölçü değerleri Gpr Slice 2D&3D programı ile değerlendirilecek ve bu değerlendirmeler yatay 2D-3D (XY & XYZ) görüntü haline getirilecektir. Bu yöntemle Tepe altında bulunan anomalilerin derinliklerini, kalınlıklarını, karstik boşlukları,

katmanların sağlam veya gevşek bozuşmuş kesitlerini belirlemek ve tespit edilen anomalileri yorumlamaktır.

Arkeo-jeofizik Çalışmasının Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı ise GPR (Ground Penetration Radar)/Yer Radarı ile çalışma yapmaya uygun bölgelerde yeraltında bulunan arkeolojik kalıntıların belirlenmesi. Yapı unsurların derinliklerini, eni ve boyunun hesaplanması ve tespit edilen anomalilerin 2D-3D Modelleme ile sunulmasıdır. Bu sayede tepedeki arkeolojik soruların çözülmesi amaçlanacaktır.

Şabaniye Tümülsü'nün Stratigrafik Katmanları

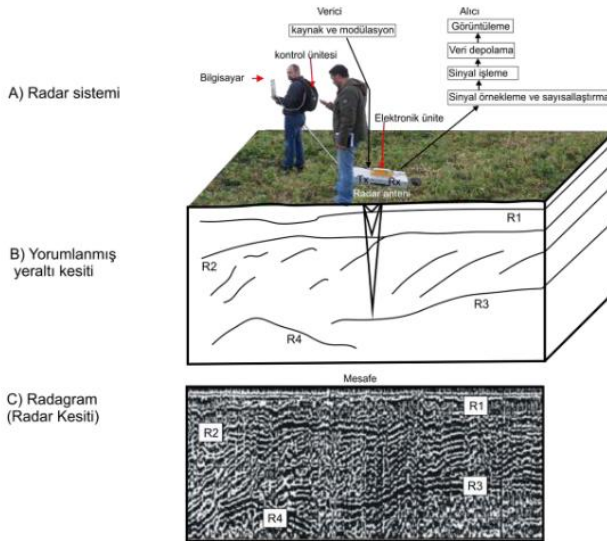
Şabaniye Tümülsü Van Gölü Havza'sının ilk tümülüstür. Tümülsü'nün tabanı dairesel bir forma sahiptir, çapı 160 m'dir ve arazi yüzeyinden maksimum yüksekliği 10 m'dir. Ancak bu yükseklik tümülüsun koni yüzeyinden çeşitli sebeplerden dolayı (özellikle kaçak kazı girişimleri) tepeden güney yamacına doğru toprak dolgunun zaman içinde alınmasıyla gerçek yükseklikte olmadığını belirtmemiz gerekiyor.

Şabaniye Tümülsü'nde 2021 yılında tepenin doğu yamacında yapılan 1,5 m derinliğinde arkeolojik sondaj çalışması ve 2022-2023 yıllarında tepe konisinde yapılan 3 m derinliğinde arkeolojik sondaj-1 çalışmasında tepenin kendisinin alüvyon tortulardan oluştuğu anlaşılmıştır. Sondaj-1 verilerinden elde edilen bilgiler tepe konisinin yüzeyinden yaklaşık 1,6 m derinliğe kadar yakın dönem mezarlar ve Akhaimenid Dönemin karakteristik çanak çömlek buluntuların karışık geldiği stratigrafik bir görünüm göstermektedir. Bu 1,6 m derinliğin tümü kum ve çakıl katmanlarından oluşmaktadır ve yaklaşık 0,80 m'si ince kum, silt ve killi bir tabakadır. 3 m derinliğin kalan 1,4 m'lik kısmının 1 m'si irili ufaklı dere çakılı (%40) ve 1-2 mm boyutlarda kumlu (%60) ana bileşenlere sahiptir. Bu tortul katmanın hemen altında ise 0,4 m kalınlığında çok sıkı 0.25-1 mm arasında orta dereceli kum

toprak dolgu yer almaktadır. Şimdilik maalesef Şabaniye Tümlüs'ünde özellikle killi yapay katmanlarına ulaşılmamıştır.

Teknik Uygulamalar ve Jeofizik Arazi Çalışmaları

Bu çalışmada GPR (Ground Penetration Radar) / Yer Radarı kullanılmıştır. GPR / Yer Radarı, Farklı frekanslardaki elektromanyetik dalgaların yüzeye gönderilmesi ve doğrudan, yansiyarak veya kırılarak geri gelen dalgaların bir kayıtçıda kaydedilmesi ile çalışan jeofizik etüt yöntemidir. Bu kayıtlar bir RadarGram oluşturmaktadır. RadarGram özel veri-işlem programına tabii tutularak çalışmanın yorumu yapılmaktadır (Güneş, 2024). GPR / Yer radarı iki kısımdan oluşur, sistem (kayıtçı) ve anten. Farklı amaçlardaki çalışmalar için farklı frekanslarda antenler kullanılmaktadır. Diğer birçok jeofizik etüt yöntemine göre sığ bir yöntem olarak adlandırılır. Fakat yüksek frekanslarda çalıştığı için yüksek çözünürlükte sonuçlar vermektedir (Resim, 3), (Güneş, 2024).

Resim 3: Bir Profil Boyunca Elde Edilen Radagram, (A) Radar Sistemi ile Veri Toplama, (B) Profil Boyunca Yeraltı Kesiti, (C) Radagram Görüntüsü (Güneş, 2024).

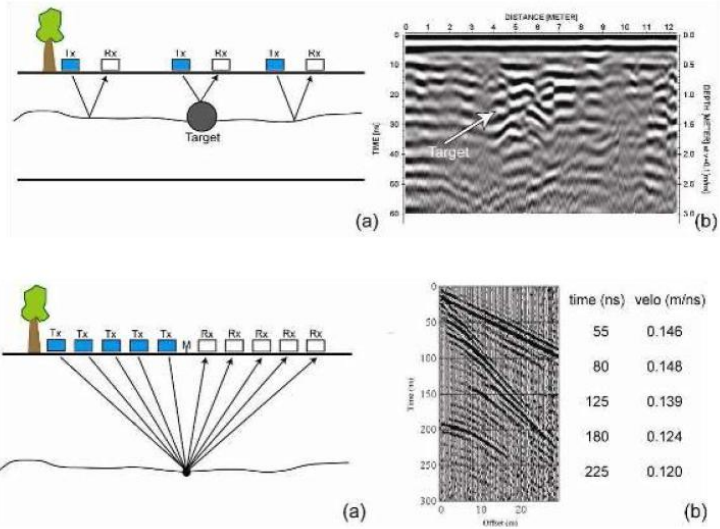
Kullanılan Cihazın Tanıtımı

- GX450Mhz ve 160Mhz HDR Siilded Antenna
- GX battery/GPS modüle
- GX controller
- GX measuring wheel
- MALA Rough terrain cart (RTC) incl. Encoder

Kullanılan cihaz İsveç markası olan Mala Ramac GX HDR'dır. Şu anda üretmiş oldukları en yüksek çözünürlüğe sahip modelidir. Bu arazide ki çalışmalarda GX 450Mhz ve 160Mhz HDR Kapalı anten kullanılıp 5.00 ve 15 m derinlik hedeflenmiştir.

Veri Toplama Yöntemi

Yapılan ön inceleme sonrası veri toplanacak bölgelerde birbirine paralel veya zikzak Maksimum 1,00 m, Minimum 25 cm aralıklarla veri alınabilmektedir. Veri toplama işlemi MALAGX KONTROL ünitesi ile yapılmıştır. Çalışma alanında Profiller sırasıyla DAT_00..., şeklinde isimlendirilmiştir (Resim, 4), (Güneş, 2024).

Resim 4: Veri Toplama Yöntemi (Güneş, 2024).

Veri İşleme Yöntemi

Bu çalışmada, 100 ns ve 350 ns tarama türü ile toplanan verilere, GPR Slice 2D & 3D paket veri işlem programı ile aşağıdaki veri işlem basamakları uygulanmıştır.

Convert data: Dewow, DC, Wobble

Revers

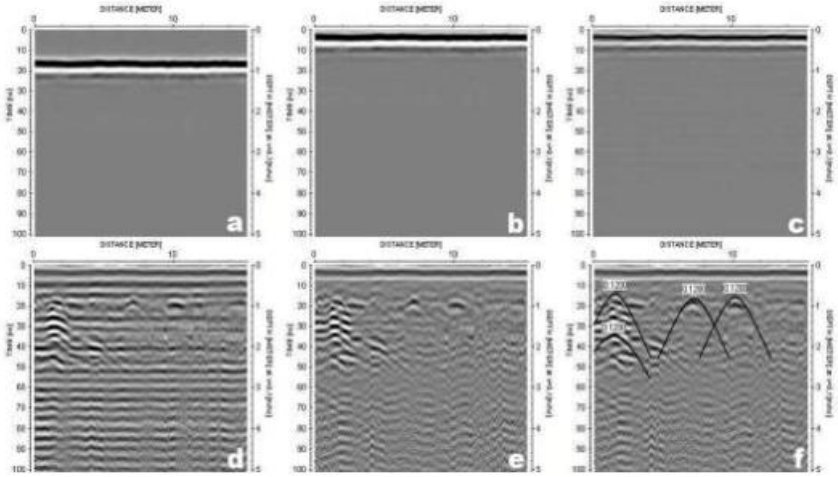
Radargram edit: 0.2

Bandpass Filtre Settings : Lo- cutoff: GX450:800Mhz – Hi- cutoff: 250Mhz ve GX160:300Mhz-50Mhz

Filtre: Deconv cepstrum, Regain, Boxcar

Custom gain; 8 noktada (Lineer)

Opaklık renk taraması, uygun genlik skala taraması (Resim, 5), (Güneş, 2024).

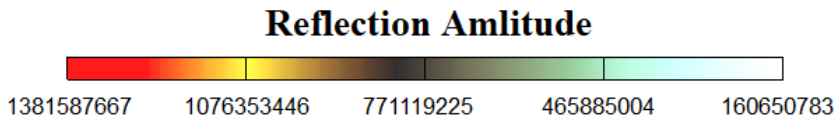

Resim 5: Örnek Bir GPR Profili ve İşlem Basamakları, (a) Ham veri, (b) İlk Zaman Filtresi, (c) Akım Düzeltmesi (dewow), (d) Enerji Geciktirme, (e) Ortalama Değer Temizleme, (f) Hız Analizi (Güneş, 2024).

3D Görüntülemeler için Lejant ve Amplitude Değerleri

Yüksek Genlikler

Düşük Genlikler

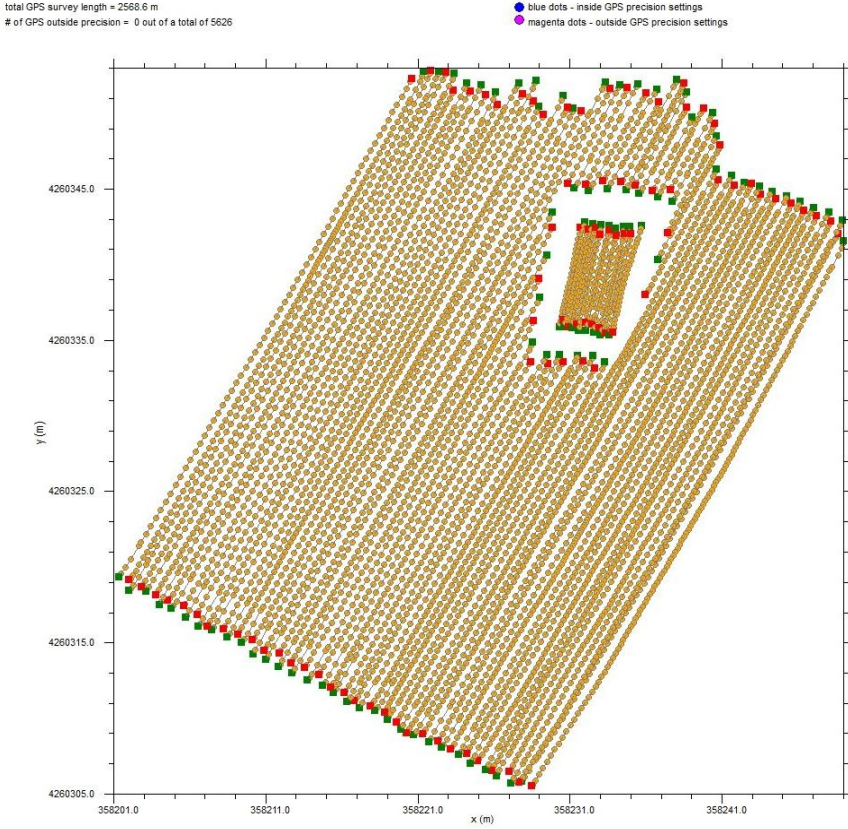
Yüksek veya Düşük Genliklerin Oluşturduğu Anomali ve Hiperbollerin Anlamı

Yeraltında bulunan arkeolojik kalıntılar, oda, lahit vb. mezar unsurları ve varsa boşlukları, yapı temel duvarların tespiti ve bu anomalilerin derinliklerini, katman kesitlerini kalınlıklarını, karstik boşlukların kesitlerini belirlemektir. Ayrıca zemin altında kaya unsurların olup

olmadığını Jeo-teknik (Yüksek, Orta ve Düşük Genlikler) olarak ifade etmesidir (Güneş, 2024).

Dataların Krokisi 450Mhz Anteni

Çalışma alanında 0,50 m aralıklarla toplamda 95 adet Gpr Radar ölçüsü alınmıştır. Çalışma alanının köşe koordinatları, Depth Z Eksenli Derinlik Eksenli; 5,00 m (Güneş, 2024).

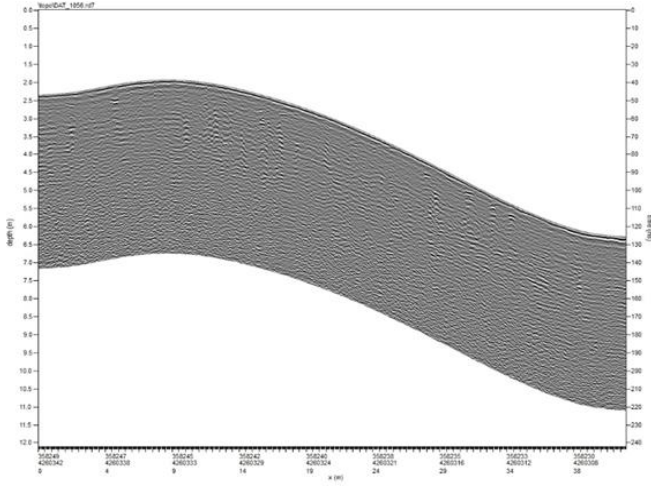
Resim 6: 450Mhz Anteni Çalışması (Güneş, 2024).

2D Radargram Gps Topografik Modellemesi

0,50cm aralıklarla alınan 2D datanın arazinin topografik eğimine göre modellemesini ifade etmektedir (Resim 7, 8), (Güneş, 2024).

2D Radargramların Toplu 3D XYZ Modellemesi

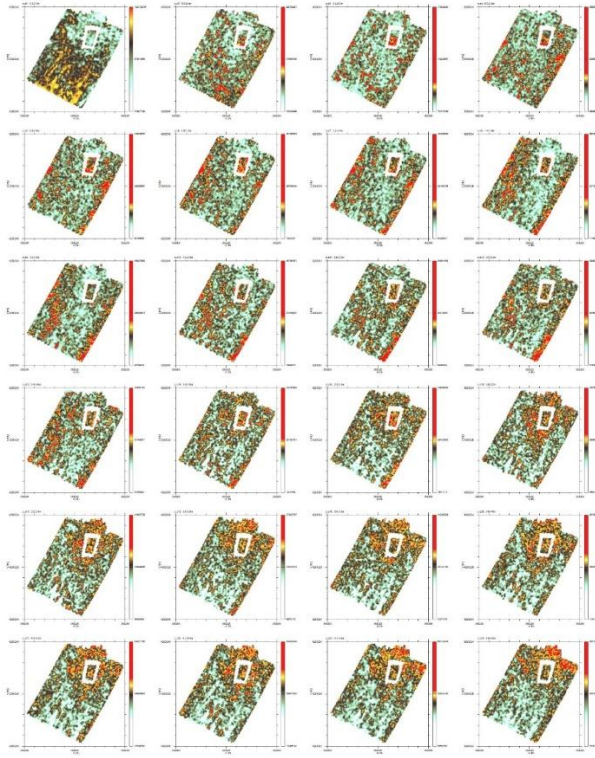
0,50cm aralıklarla data alınmıştır. Toplu olarak dataların oluşturduğu üst kesit görünümü (Resim 9), (Güneş, 2024).

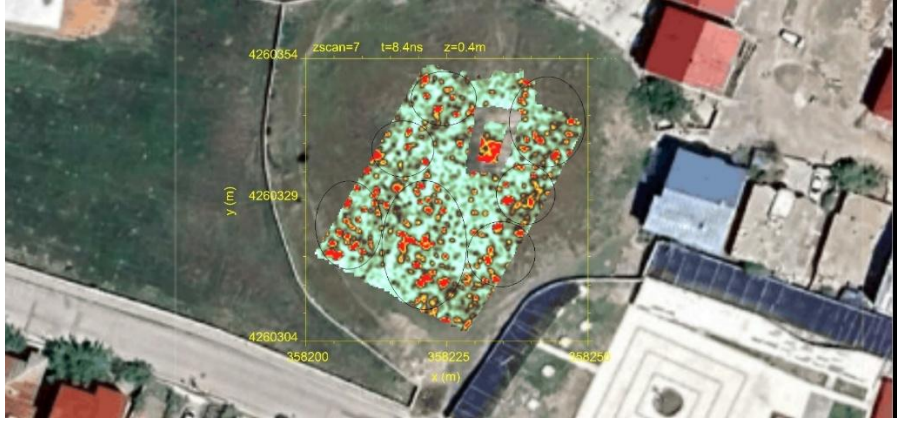
Resim 7: Topografya Uyumlu Koordinatlı 2D & 3D Modellemeler (Güneş, 2024).

3D XY Üst Kesitler

0 cm ile 5,00 m arası derinlikleri ifade etmektedir. 0,20 cm’de bir kat haritalar üst kesitlerini toplu olarak görmektediriz. Her 0,20 cm’ de bir çalışma yapılan alanın detaylı bilgisini vermektedir. Turkuaz tonlar düşük genlikleri. Yani arkeolojik kalıntıların, taşların olmadığı toprak yüzeyleri ifade eder. Diğer renkler yüksek genlikleri arkeolojik kalıntıları, mezarları, taşları, katmanları, vb. unsurlarını ifade etmektedir (Resim 10,11,12,13), (Güneş, 2024).

Resim 10: 3D XY Üst Kesitler (Güneş, 2024).

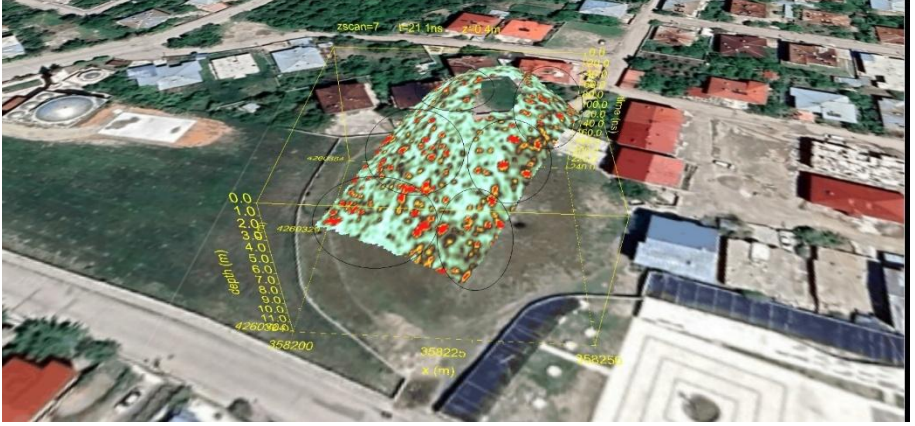
Resim 11: Şabaniye Tümüüsü Google Earth 3D XYZ & XY Eksen Modellemesi (Güneş, 2024).

#	x	y	z-m	#	x	y	z-m	#	x	y	z-m	#	x	y	z-m
1	358248.18	4260339.82	0.2	31	358246.18	4260339.08	0.3	61	358234.79	4260322.53	0.3	91	358240.9	4260335.46	0.3
2	358246.79	4260337.16	0.4	32	358246.9	4260340.45	0.3	62	358239.26	4260330.38	0.8	92	358241.69	4260336.92	0.4
3	358245.35	4260334.38	0.3	33	358244.49	4260337.	0.4	63	358240.61	4260332.85	0.3	93	358236.74	4260329.	0.5
4	358235.79	4260317.4	0.3	34	358234.75	4260319.5	0.6	64	358243.01	4260337.28	0.3	94	358234.31	4260324.33	0.6
5	358234.13	4260314.54	0.2	35	358231.68	4260314.51	0.2	65	358244.85	4260341.73	0.4	95	358233.49	4260323.25	0.5
6	358233.25	4260313.05	0.3	36	358229.96	4260311.64	0.4	66	358244.35	4260340.84	0.2	96	358232.53	4260321.61	0.7
7	358232.56	4260311.9	0.3	37	358227.37	4260307.11	0.3	67	358242.68	4260337.87	0.3	97	358229.95	4260317.35	0.6
8	358230.11	4260308.12	0.2	38	358246.52	4260340.71	0.4	68	358240.27	4260333.41	0.3	98	358227.6	4260313.47	0.5
9	358228.26	4260306.51	0.3	39	358226.89	4260307.48	0.4	69	358238.77	4260330.63	0.7	99	358225.33	4260309.64	0.5
10	358228.82	4260307.35	0.3	40	358232.2	4260316.47	0.4	70	358236.67	4260326.83	0.2	100	358226.2	4260312.02	0.5
11	358229.38	4260308.22	0.3	41	358239.55	4260327.75	0.4	71	358235.85	4260325.39	0.3	101	358226.58	4260312.66	0.4
12	358233.4	4260314.86	0.4	42	358234.16	4260319.8	0.3	72	358232.58	4260319.92	0.5	102	358227.03	4260313.41	0.5
13	358233.97	4260315.82	0.3	43	358243.71	4260336.45	0.4	73	358231.87	4260318.7	0.4	103	358227.65	4260314.44	0.5
14	358237.26	4260321.32	0.4	44	358244.2	4260337.39	0.3	74	358225.05	4260307.35	0.5	104	358228.28	4260315.49	0.4
15	358238.09	4260322.8	0.3	45	358246.99	4260342.71	0.4	75	358237.43	4260328.2	0.5	105	358233.38	4260324.14	0.5
16	358240.79	4260327.61	0.7	46	358246.52	4260342.84	0.5	76	358236.15	4260324.95	0.4	106	358236.01	4260328.76	0.4
17	358243.56	4260332.6	0.3	47	358241.29	4260333.11	0.3	77	358235.2	4260324.28	0.4	107	358240.54	4260336.99	0.4
18	358246.59	4260338.32	0.3	48	358239.65	4260330.23	0.7	78	358228.55	4260312.95	0.4	108	358241.96	4260339.57	0.3
19	358246.48	4260338.45	0.3	49	358238.32	4260327.9	0.5	79	358229.54	4260314.67	0.4	109	358242.55	4260340.68	0.4
20	358241.46	4260329.17	0.3	50	358233.52	4260319.57	0.5	80	358230.31	4260316.02	0.4	110	358243.44	4260343.33	0.3
21	358238.06	4260323.16	0.3	51	358230.29	4260314.15	0.3	81	358226.42	4260309.47	0.3	111	358242.24	4260341.1	0.4
22	358233.39	4260315.27	0.3	52	358228.89	4260311.89	0.3	82	358224.66	4260307.41	0.5	112	358241.66	4260340.05	0.3
23	358229.27	4260308.24	0.3	53	358226.86	4260308.31	0.3	83	358225.14	4260308.34	0.4	113	358241.26	4260339.33	0.4
24	358228.21	4260306.65	0.3	54	358226.46	4260307.62	0.4	84	358227.79	4260312.88	0.5	114	358239.53	4260336.11	0.3
25	358233.92	4260316.17	0.4	55	358226.02	4260307.66	0.4	85	358228.5	4260314.06	0.5	115	358235.67	4260329.12	0.4
26	358229.87	4260310.4	0.5	56	358229.79	4260314.09	0.4	86	358229.61	4260315.91	0.4	116	358231.87	4260322.67	0.4
27	358236.11	4260320.85	0.4	57	358232.07	4260317.92	0.4	87	358230.21	4260316.9	0.5	117	358230.	4260319.45	0.4
28	358237.26	4260322.83	0.3	58	358232.32	4260318.33	0.3	88	358230.81	4260317.9	0.3	118	358228.65	4260317.28	0.4
29	358242.03	4260331.18	0.4	59	358232.74	4260319.02	0.5	89	358232.72	4260321.14	0.7	119	358226.64	4260313.99	0.4
30	358243.17	4260333.31	0.3	60	358234.1	4260321.32	0.7	90	358243.72	4260340.57	0.3	120	358226.12	4260314.01	0.3
												121	358225.2	4260312.48	0.4

#	x	y	z-m	#	x	y	z-m	#	x	y	z-m
122	358226.7	4260314.98	0.3	152	358240.25	4260343.52	0.5	182	358238.66	4260345.88	0.4
123	358227.01	4260315.5	0.4	153	358238.13	4260339.73	0.4	183	358239.	4260347.51	0.4
124	358229.4	4260319.43	0.5	154	358229.58	4260324.77	0.4	184	358238.47	4260346.58	0.4
125	358231.21	4260322.42	0.4	155	358223.52	4260314.47	0.4	185	358224.22	4260321.52	0.3
126	358234.84	4260328.59	0.4	156	358220.74	4260310.75	0.5	186	358223.62	4260320.51	0.3
127	358238.16	4260334.56	0.4	157	358230.1	4260326.62	0.5	187	358222.87	4260319.26	0.4
128	358240.	4260337.98	0.4	158	358232.45	4260330.7	0.3	188	358222.18	4260318.09	0.4
129	358242.95	4260343.46	0.4	159	358237.41	4260339.35	0.5	189	358219.96	4260314.25	0.3
130	358243.09	4260344.56	0.6	160	358238.94	4260343.21	0.3	190	358222.79	4260320.96	0.4
131	358240.49	4260349.91	0.4	161	358238.17	4260341.88	0.7	191	358223.57	4260321.38	0.4
132	358239.37	4260337.94	0.4	162	358229.68	4260326.81	0.4	192	358224.49	4260322.94	0.3
133	358230.72	4260322.83	0.4	163	358228.14	4260324.27	0.4	193	358225.2	4260324.14	0.4
134	358232.56	4260310.65	0.5	164	358224.75	4260318.62	0.4	194	358226.76	4260326.78	0.4
135	358233.39	4260328.16	0.4	165	358224.01	4260317.37	0.5	195	358237.82	4260346.51	0.4
136	358235.31	4260331.55	0.4	166	358222.54	4260315.72	0.3	196	358238.82	4260348.48	0.4
137	358237.18	4260334.93	0.4	167	358224.3	4260318.68	0.4	197	358239.38	4260349.58	0.4
138	358238.65	4260337.61	0.4	168	358236.97	4260340.69	0.4	198	358239.38	4260349.58	0.4
139	358241.47	4260343.69	0.4	169	358238.87	4260344.26	0.4	199	358225.56	4260325.88	0.2
140	358239.12	4260339.59	0.2	170	358240.32	4260346.84	0.7	200	358224.96	4260324.89	0.3
141	358238.36	4260338.24	0.5	171	358238.54	4260344.4	0.4	201	358224.25	4260323.66	0.3
142	358235.14	4260332.59	0.3	172	358222.16	4260316.17	0.3	202	358223.72	4260322.73	0.3
143	358232.49	4260327.81	0.3	173	358220.28	4260313.91	0.4	203	358223.25	4260321.91	0.4
144	358231.77	4260326.59	0.4	174	358220.84	4260314.83	0.4	204	358227.78	4260329.63	0.3
145	358229.69	4260323.14	0.3	175	358222.41	4260317.45	0.4	205	358219.19	4260315.89	0.3
146	358228.46	4260310.06	0.4	176	358223.18	4260318.75	0.3	206	358219.89	4260317.07	0.4
147	358221.67	4260310.43	0.4	177	358224.3	4260320.63	0.3	207	358220.68	4260318.41	0.5
148	358221.95	4260310.88	0.4	178	358229.07	4260328.81	0.4	208	358222.23	4260321.05	0.4
149	358226.68	4260336.08	0.4	179	358229.87	4260330.23	0.4	209	358224.34	4260324.63	0.3
150	358237.69	4260337.95	0.5	180	358240.28	4260348.84	0.3	210	358226.47	4260328.31	0.4
151	358240.68	4260343.33	0.5	181	358237.93	4260344.52	0.4				

#	x	y	z-m	#	x	y	z-m
341	358211.82	4260326.83	0.3	371	358207.04	4260323.67	0.6
342	358209.28	4260322.61	0.8	372	358205.11	4260320.43	0.7
343	358209.64	4260323.2	0.6	373	358203.75	4260319.37	0.3
344	358212.7	4260328.34	0.4	374	358204.81	4260321.11	0.4
345	358214.09	4260330.74	0.3	375	358205.91	4260322.92	0.4
346	358220.11	4260341.27	0.3	376	358207.14	4260324.98	0.3
347	358220.74	4260342.43	0.3	377	358207.51	4260325.6	1.1
348	358224.08	4260349.82	0.3	378	358213.34	4260335.4	0.4
349	358223.55	4260348.87	0.3	379	358212.12	4260333.31	0.3
350	358212.16	4260328.46	0.4	380	358221.25	4260349.74	0.4
351	358209.23	4260323.51	0.6	381	358221.47	4260350.92	0.4
352	358208.47	4260322.21	0.4	382	358221.1	4260350.22	0.3
353	358206.04	4260319.25	0.4	383	358220.48	4260349.1	0.4
354	358207.34	4260321.43	0.3	384	358219.27	4260346.91	0.4
355	358209.31	4260324.79	0.6	385	358204.38	4260321.27	0.4
356	358212.16	4260329.55	0.4	386	358219.79	4260349.7	0.3
357	358212.7	4260330.45	0.4	387	358211.01	4260334.09	0.4
358	358221.67	4260347.29	0.4	388	358209.2	4260331.09	0.4
359	358218.3	4260341.07	0.4	389	358207.37	4260328.05	0.4
360	358217.97	4260340.47	0.3	390	358204.32	4260322.96	0.6
361	358212.42	4260330.79	0.3	391	358218.59	4260346.67	0.3
362	358211.75	4260329.66	0.3	392	358205.14	4260324.33	0.4
363	358210.29	4260327.17	0.3	393	358209.77	4260331.2	0.4
364	358209.31	4260325.51	0.6	394	358202.81	4260321.67	0.4
365	358207.51	4260322.54	0.4	395	358203.51	4260322.83	0.5
366	358205.5	4260319.22	0.4	396	358205.02	4260325.35	0.4
367	358221.02	4260347.21	0.4	397	358206.55	4260327.92	0.8
368	358206.78	4260322.38	0.3	398	358207.07	4260328.81	0.5
369	358214.09	4260335.74	0.4	399	358210.24	4260334.14	0.3
370	358207.68	4260324.73	0.7	400	358209.71	4260333.24	0.3
				401	358213.88	4260340.35	0.5
				402	358213.23	4260339.22	0.4
				403	358215.97	4260344.12	0.4
				404	358219.98	4260351.15	0.3

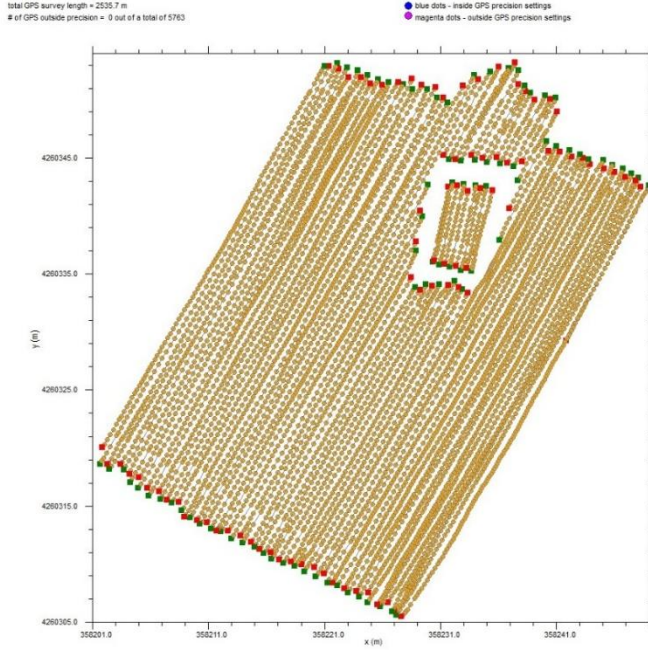
Resim 12: Şabaniye Tümülsü 450Mhz Anteni Mezarların Koordinatlar (Güneş, 2024).

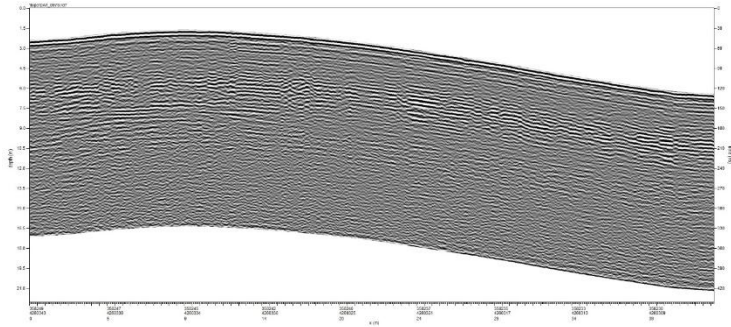
Resim 13: Şabaniye Tümlüsü 3D XYZ Eksen Kesitleri: Siyah daire içinde gösterilen bölgelerde mezar, taş vb. unsurların olduğu bölgeleri ifade eder (Güneş, 2024).

Dataların Krokisi160Mhz Anteni

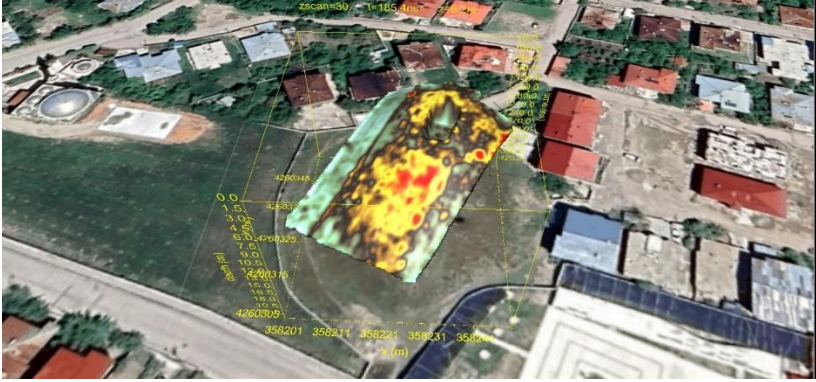
Çalışma alanında 0,50 m aralıklarla toplamda 87 adet Gpr Radar ölçüsü alınmıştır. Çalışma Alanının Köşe Koordinatları Depth Z Eksen Derinlik Eksen; 14,00 m (Resim 14, 15, 16), (Güneş, 2024).

Resim 14: 160 Mhz Anteni Çalışması (Güneş, 2024).

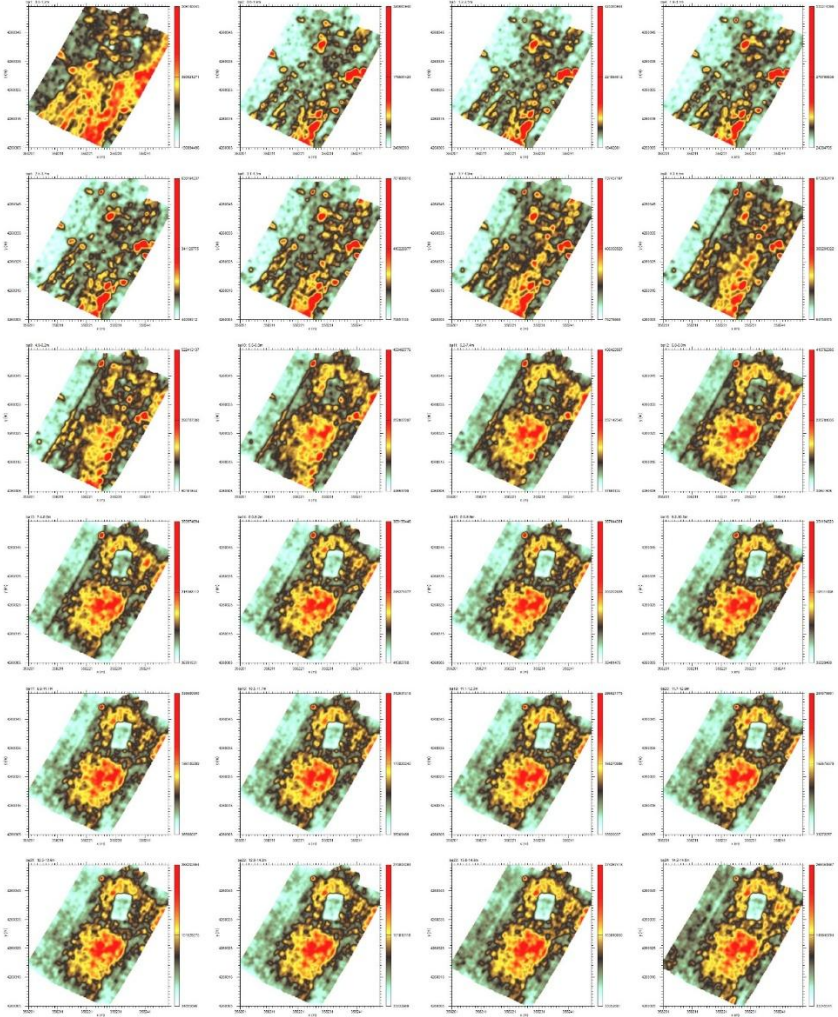
Resim 15: 2D Radargram Gps Topografik Modellemesi: 0,50cm aralıklarla alınan 2D datanın arazinin topografik eğimine göre modellemesini ifade etmektedir (Güneş, 2024).

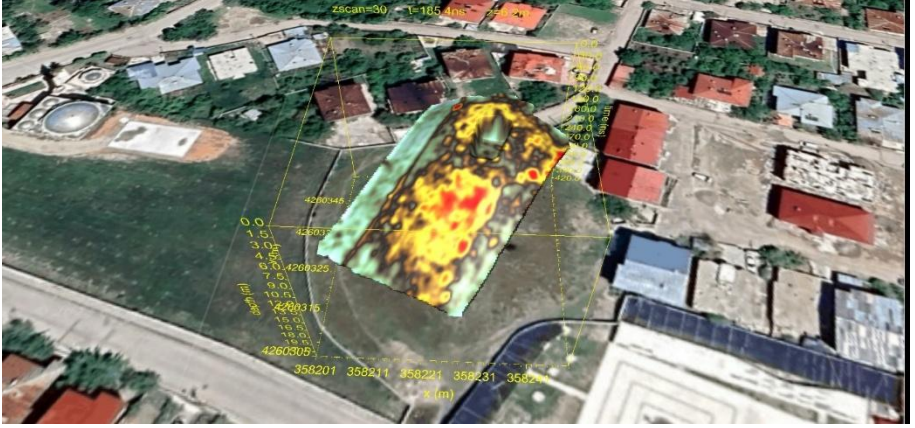
Resim 16: 2D Radargramların Toplu Modellemesi: 0,50cm aralıklarla data alınmıştır. Toplu olarak dataların oluşturduğu üst kesit görünümü (Güneş, 2024).

3D XY Üst Kesitler

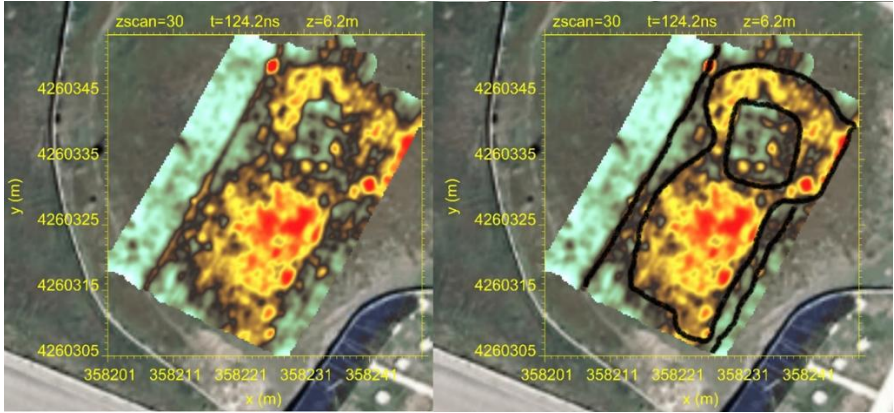
0 cm ile 14,00 m arası derinlikleri ifade etmektedir. 0,20 cm’de bir kat haritalar üst kesitlerini toplu olarak görmekteyiz. Her 0,20 cm’ de bir çalışma yapılan alanın detaylı bilgisini vermektedir. Turkuaz tonlar düşük genlikleri. Yani Arkeolojik kalıntıların, taşların olmadığı toprak yüzeyleri ifade eder. Diğer renkler yüksek genlikleri arkeolojik kalıntıları, mezarları, taşları, katmanları, kaçak kazı yapılan vb. unsurlarını ifade etmektedir (Resim, 17, 18, 19, 20, 21), (Güneş, 2024).

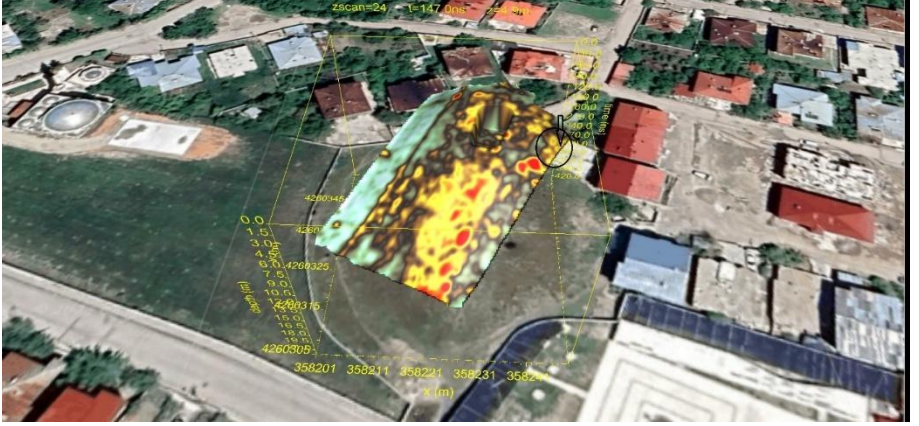
Resim 17: 3D XY Üst Kesitler (Güneş, 2024).

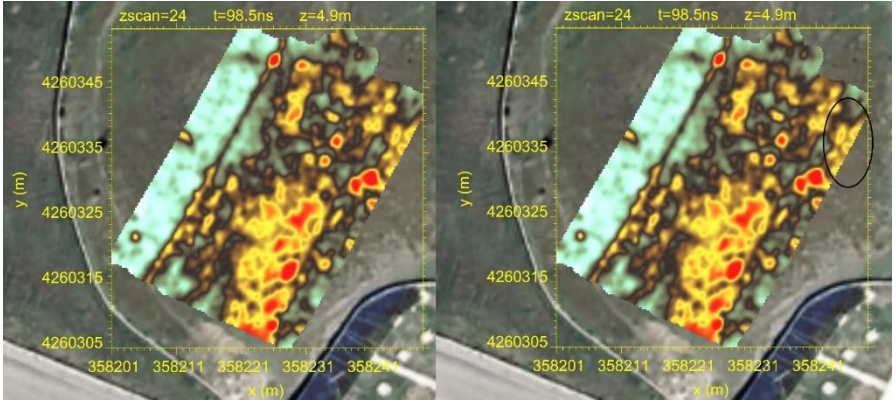
Resim 18: 3D XY Derinlik Üst Kesiti: Topografya Uygulaması Sonucu Arkeolojik Kalıntıların Gerçek Konumlarının Koordinatlı Olarak 3D Modellemesi (Güneş, 2024).

Resim 19: 3D XY Derinlik Üst Kesiti: Siyah İşaretli Bölgeler Arkeolojik Kalıntıları İfade Etmektedir (Güneş, 2024).

Resim 20: 3D XY Derinlik Üst Kesiti: 5,00 m Derinlikteki Üst Kesitlerde Kaçak Kazı Yapılan Bölge Siyah Daire İçinde İfade Edilmiştir (Güneş, 2024).

Resim 21: 3D XY Derinlik Üst Kesiti: 5,00 m Derinlikteki Üst Kesitlerde Kaçak Kazı Yapılan Bölge Siyah Daire İçinde İfade Edilmiştir (Güneş, 2024).

#	x	y	z-m	comment
1	358245.05	4260335.26	5.2	Kaçak kazı yapılan nokta
2	358245.68	4260336.45	4.9	Kaçak kazı yapılan nokta
3	358245.2	4260336.67	5.	Kaçak kazı yapılan nokta
4	358244.27	4260335.63	5.2	Kaçak kazı yapılan nokta
5	358244.04	4260342.25	7.	Arkeolojik Kalıntılar
6	358242.25	4260338.94	7.2	Arkeolojik Kalıntılar
7	358240.66	4260335.99	7.4	Arkeolojik Kalıntılar
8	358239.4	4260333.67	7.5	Arkeolojik Kalıntılar
9	358235.2	4260326.24	8.4	Arkeolojik Kalıntılar
10	358232.63	4260321.94	8.4	Arkeolojik Kalıntılar
11	358229.54	4260316.76	8.8	Arkeolojik Kalıntılar
12	358226.59	4260311.76	8.9	Arkeolojik Kalıntılar
13	358224.13	4260307.43	9.2	Arkeolojik Kalıntılar
14	358243.6	4260342.4	7.5	Arkeolojik Kalıntılar
15	358241.23	4260338.14	7.5	Arkeolojik Kalıntılar
16	358238.12	4260332.39	7.5	Arkeolojik Kalıntılar
17	358234.07	4260325.06	7.5	Arkeolojik Kalıntılar
18	358229.77	4260317.79	7.4	Arkeolojik Kalıntılar
19	358225.17	4260310.17	7.2	Arkeolojik Kalıntılar
20	358237.17	4260348.57	6.1	Arkeolojik Kalıntılar
21	358234.84	4260348.76	6.8	Arkeolojik Kalıntılar
22	358234.86	4260349.33	8.6	Arkeolojik Kalıntılar
23	358215.92	4260316.14	6.5	Arkeolojik Kalıntılar
24	358228.81	4260338.68	7.4	Arkeolojik Kalıntılar
25	358215.83	4260317.03	7.2	Arkeolojik Kalıntılar
26	358228.76	4260339.63	6.5	Arkeolojik Kalıntılar
27	358234.13	4260349.32	7.6	Arkeolojik Kalıntılar
28	358231.95	4260345.26	7.2	Arkeolojik Kalıntılar
29	358215.28	4260317.21	7.2	Arkeolojik Kalıntılar
30	358229.71	4260342.23	7.4	Arkeolojik Kalıntılar
31	358232.89	4260349.17	8.7	Arkeolojik Kalıntılar
32	358215.53	4260318.73	9.2	Arkeolojik Kalıntılar
33	358215.43	4260319.41	7.8	Arkeolojik Kalıntılar
34	358231.99	4260348.49	7.9	Arkeolojik Kalıntılar
35	358214.1	4260319.19	7.7	Arkeolojik Kalıntılar
36	358229.78	4260346.37	7.8	Arkeolojik Kalıntılar
37	358230.07	4260348.08	7.	Arkeolojik Kalıntılar
38	358213.86	4260319.63	8.8	Arkeolojik Kalıntılar
39	358226.28	4260349.81	5.4	İstinat duvarı
40	358219.6	4260337.68	5.8	İstinat duvarı
41	358211.55	4260323.61	6.1	İstinat duvarı
42	358207.31	4260316.42	6.3	İstinat duvarı
43	358227.87	4260330.59	7.1	Tahmini Dramoz
44	358222.4	4260321.35	6.9	Tahmini Dramoz
45	358221.96	4260317.72	8.1	Tahmini Dramoz
46	358229.04	4260329.79	7.7	Tahmini Dramoz
47	358227.7	4260317.49	7.9	Tahmini Dramoz
48	358233.52	4260327.36	8.1	Tahmini Dramoz

Resim 12: Şabaniye Tümülsü 160 Mhz Anteni Mezarların Koordinatlar (Güneş, 2024).

Sonuç

Bu çalışmada öncelikli olarak zemin kontrolü yapılmış, bu kontrol neticesinde rapor hazırlanmıştır (Güneş, 2024). Söz konusu alanda olası gevşek katmanları tespit etmek ve bölge hakkında bilgi sahibi olmak adına GPR /Yer radarı çalışması yapılması kararlaştırılmış ve gerekli ön bilgilerin alınmasından sonra hazırlıklar yapılmıştır. (Güneş, 2024). Çalışma alanında Yer Radarı ölçümlerinde İsveç yapımı Mala Ramac GX HDR marka cihaz GX 450Mhz ve 160Mhz HDR anten kullanılmıştır. GPR verileri (RadarGramlar), 2 boyutlu ve 3 boyutlu grafik yazılımları Gpr SLİCE 2D&3D paket veri işlem programı kullanılarak yorumlanmıştır. Elde edilen GPR verilerinden, veri işlem aşamalarından sonra, iki boyutlu (2D) ve üç boyutlu (3D) XY ve XYZ eksenlerini ifade ederek yer altı görüntüleri elde edilmiştir (Güneş, 2024). Söz konusu sahada toplam 2D Data (Profil) zigzag, grid veya karalay şeklinde GPR/ Yer Radarı ölçüsü alınmaktadır (Güneş, 2024).

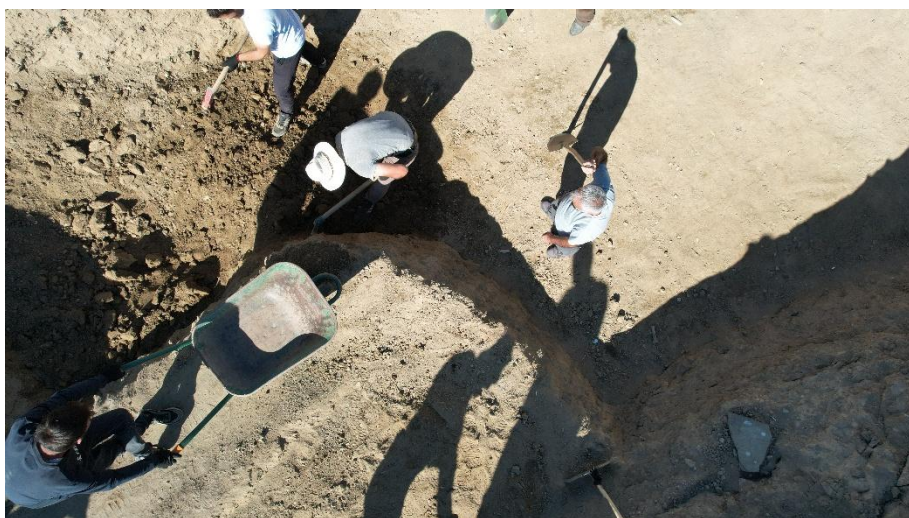
Yapılan Gpr Radar ölçümleri neticesinde, alınan GPR Radar verileri 2D ve 3D Tasarım ve Modellemeler ile haritalanmıştır. 3D Anomalilerde kırmızı, sarı, yeşil ve turkuaz renklerle gösterilen noktalar, yüksek dirençli pozitif değerleri ifade etmektedir. Yeraltında bulunan anomalilerin derinliklerini, arkeolojik kalıntıları, taş, boşluk, mezar, katman kesitlerini ve alt yapı temel unsurlarını da göstermektedir. Mavi renk skalası nötr yani düşük dirençli toprak normal zemin noktalarını ifade etmektedir (Güneş, 2024).

Çalışma alanının da arkeolojik kalıntıları, taş ve sert katman unsurlarını ifade eden yüksek genlik anomalilerine rastlanılmıştır. Anomalilerin bulunduğu (toprak harici temel kalıntıları, sert zeminler ve doğal taş unsurları vb.) noktaların koordinatları ve 3D Modellemelerde Mavi oklarla gösterilmiştir. Kırmızı oklar ise anomalilerin bulunmadığı doğal toprak vb. kesitleri ifade etmektedir (Güneş, 2024). Zeminde farklı kontrast değerlerini göz önünde bulundurarak kazı yapılması tavsiye edilmektedir (Güneş, 2024).

Arazi alışma resimleri

Teşekkürler

Şabaniye Tümülsü kazı alanında çalışma yapılabilmesi için gerekli izni sağlayan ve alandaki çalışmalarımızda yardımlarını esirgemeyen T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne ve Van Müze Müdürlüğüne teşekkür ederiz.

Van Valimiz Sayın Ozan Balcı'ya kazı çalışmalarımıza vermiş oldukları desteklerinden dolayı teşekkür ederiz.

Van Ticaret ve Sanayi Odası Yönetim Kurulu Başkanı Sayın Necdet Takva ve Yönetim Kurulu Üyeleri ile Genel Sekreter Sayın Çengiz Aras'a verdikleri destekler için teşekkür ederiz.

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Rektörümüz Sayın Prof. Dr. Hamdullah ŞEVLİ hocamıza ve Üniversitemiz Genel Sekreteri Sayın Cahit Tekin'e desteklerinden dolayı saygılarımızı sunarız.

Arkeo-jeofizik çalışmalarını gerçekleştiren DOĞPLAST MÜHENDİSLİK VE TİC.LTD.ŞTİ yöneticilerine ve GPR Uzmanı Sayın Yahya Güneş'e özverili çalışmalarından dolayı teşekkür ederiz.

Şabaniye Tümülsü kazı çalışmalarına katılan kazı ekip üyelerine, öğrencilerimize ve işçilerimize teşekkür ederiz.

Yazarlar son olarak Edremit Kaymakamlığına bağlı Kızılay Aşevinin sağladığı değerli yardımlardan dolayı teşekkürlerini sunarlar.

Çıkar Çatışmaları: Yazarların herhangi bir çıkar çatışması olmadığını bildirmişlerdir.

Kaynakça

Forte, E. & Pipan, M. (2008). Integrated seismic tomography and ground-penetrating radar (GPR) for the high-resolution study of burial mounds (tumuli). *Journal of Archaeological Science*, 35, 2614–2623. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2008.04.024>

Güneş, Y. (2024). Van - Edremit Şabaniye Mah. – Tümülüs Arkeo-Jeofizik Gpr Raporu. Doğplast Mühendislik ve TİC.LTD.ŞTİ.

Mecking, R., Meinecke, M., Erkul, E., Driehaus, B., Bolten, A., Pirson, F. & Rabbel, W. (2020). The Yığma Tepe of Pergamon: Stratigraphic Construction of a Monumental Tumulus from Seismic Refraction Measurements. *Archaeological Prospection* 27, 73–105. <https://doi.org/10.1002/arp.1762>

Polimenakos, L., Papamarinopoulos, S., Liossis, A & Koukouli-Chryssanthaki, C.H., (2004). Investigation of a Monumental Macedonian Tumulus by Three-dimensional Seismic Tomography. *Archaeological Prospection*, 11, 145–158. <https://doi.org/10.1002/arp.228>

Renfrew, C. & Bahn, P. (2017). *Arkeoloji: Kuramlar, Yöntemler ve Uygulamalar*. (Gürkan Ergin, Çev. Ed.). İstanbul: Homer Kitabevi. <https://www.homerbooks.com/urun/arkeoloji-kuramlar-yontemler-ve-uygulama>

Vafidis, A., Tsokas, G.N., Loucoyannakis, M.Z., Vasiliadis, K., Papazachos, C.B. & Vargemezis, G. (1995). Feasibility study on the use of seismic methods in detecting monumental tombs buried in tumuli. *Archaeological Prospection*, 2(3), 119-128.

[https://doi.org/10.1002/1099-0763\(199509\)2:3<119::AID-ARP6140020302>3.0.CO;2-1](https://doi.org/10.1002/1099-0763(199509)2:3<119::AID-ARP6140020302>3.0.CO;2-1)

Tsokas, G.N., Tsourlos, P.I., Kim, J.H., Yi, M.J., Vargemezis, G., Lefantzis, M., Fikos, İ. & Peristeri, K. (2018). ERT imaging of the interior of the huge tumulus of Kastanitsi in Amphipolis (northern Greece). *Archaeological Prospection*, 25, 347–361.
<https://doi.org/10.1002/arp.1718>

Yılmaz, H., Polat, E., & Özgüner, E. (2024). Van/Şabaniye Arkeolojik Kazıları. *Uluslararası Vizyon Van Kongresi: Türkiye Yüzyılında Van* 66, 08-09 Şubat 2024, Van Türkiye.

BÖLÜM V

Van/Şabaniye Tümülsü'nde Ele Geçen Geç Demir Çağ Seramikleri Üzerindeki Bezeme Örnekleri

Hakan YILMAZ¹
Erdal POLAT²
Selma SANCAK³
Erdal ÖZGÜNER⁴

Giriş

Anadolu'nun doğusunda güçlü bir krallık olan Urartular'ın, çok sayıda nedene (Kalkan, 2008: 26; Özırat, 2019a: 219) bağılı olarak tarih sahnesinden silinmesinden sonra Doğu Anadolu Bölgesi, Post-Urartu Med ve Akhaimenid Dönemini (Demir Çağ III, Geç Demir Çağ) yaşamaya başlamıştır (Khatchadourian, 2024: 428). MÖ I. bin yılda Kafkasya üzerinden Parsua'ya gelerek ilk yerleşimlerini buraya kuran Persler (Akhaimenid), yayılmacı

¹ Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Van/Türkiye, Orcid: 0000-0002-2399-5085, hakanyilmaz@yyu.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Van/Türkiye, Orcid: 0000-0003-2229-9819, erdalpolat@yyu.edu.tr

³ Dr. Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı, Van/Türkiye, Orcid: 0000-0002-5427-4731, selmasancak30@gmail.com

⁴ Dr. Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı,, Van/Türkiye, Orcid: 0000-0005-2421-3312, erdalozguner83@gmail.com

politika izleyerek doğuda İndus, batıda Ege Denizi güneyde Mısır olmak üzere geniş bir coğrafyaya hakim olmuştur (Kuhrt, 2007:47). Pers İmparatorluğu'nun bölgeye hakim olmasından sonra da, Urartunun ardıllarının güvenlik kaygısıyla daha yukarılara çıktığını antik dönem yazarları olan Ksenophon (Ksen. Kyr. III. 2; III. 24)⁵ ve Herodotos'tan okumaktayız. Herodotos'un (III. 94) vergi ödeyenler listesinde 18. hükümet içerisinde Urartu'nun ardılları olarak düşünülen “*Alarodlar*”ı saydığı görülmüştür. Bu duruma bağlı olarak yukarıda ifade edilen söz konusu dönemde, Urartu sonrasında bölgede halkların yaşayamaya devam ettiği anlaşılmıştır.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde arkeolojik çalışmalar 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren yapılmaya başlanmış ve bu süreçte Geç Demir Çağ'a ait metaryal kültür (çanak-çömlek) yanlış yorumlanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dikkatleri üzerine çeken bir konuma ulaşan Doğu Anadolu Bölgesi birçok kazıya tanıklık etmiştir. Söz konusu dönem, Doğu Anadolu Bölgesi'nde kendisini silik bir mimari ile gösterirken hem yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen hem de müzeler aracılığıyla çalışılma fırsatı bulunan çanak çömlekler ve bunların üzerindeki bezemelerle kendini temsil durumuna erişmiştir (Kalkan, 2011:48-56).

Uygarlıkların oluşturmuş oldukları kültürel yapının anlamsal boyutunu açıklamak için kullanmış oldukları bazı simgeler kendilerini, yaşadıkları doğayı ifade etmelerinde yardımcı olmuştur. Arkeolojik bulgulardan elde ettiğimiz insan, hayvan, bitki gibi figürlerin yanına geometrik şekillerin de eklenmesiyle dönemin insanının düşünce yapısı anlaşılmaya çalışılmıştır (Ölmez, 2022:432-434). Dolayısıyla işlenmiş olan figür, motif ve bunun toplamı olan bezemelerle (dönemin siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısını bilmek) dönem ya da tarihlendirme yapmak olası bir durumdur. Bu bağlamda Geç Demir Çağ için de bezemeler üzerinden bunu yapmak mümkündür.

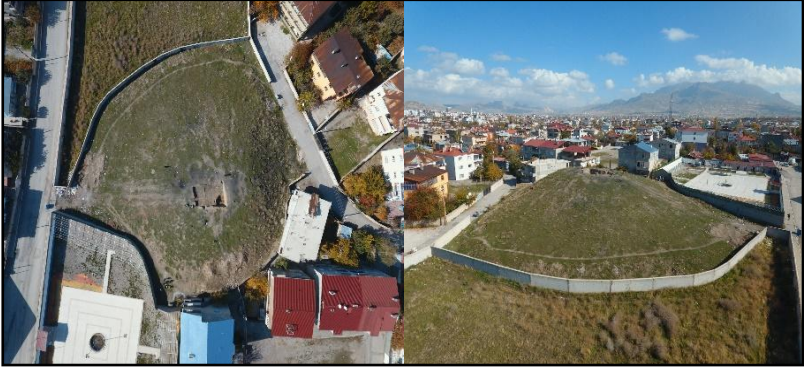
⁵ Ksenophon'un, fakir ve savaşçı olarak bahsettiği Khaldelilerden, Strabon (XII. 3.19) Alarodlardan sonra Khaldai adını alacak olan Khalibler olarak bahseder.

Van Gölü Havzası'nda yapılan arkeolojik kazılarda Post-Urartu döneminden sonra Geç Demir Çağ'da seramik repertuvarında büyük bir değişiklik olduğu görülmüştür. Söz konusu bu değişiklik çanak-çömlekte “*Triangle ve Festoon Ware*” olarak kendini göstermiştir. Krem astarlı, Kiremit astarlı ve Kahve-kiremit mal grubunu açık renk zemin üzerine kırmızı, kahverengi ve siyah renkte ince ve kalın şerit (bant), dalgalı çizgiler, hayvan ve insan figürlerinin olduğu tek renkli ve çok renkli boya bezemeleri takip etmiştir (Özırat, 2019b:278; Tosun, Parlıtı & Caner, 2021:113). Konumuzla bağlantılı olarak Van il sınırları içinde kalan Karagündüz Höyük'ün Geç Demir Çağ'ı temsil eden III. tabakasında ele geçen ince cidarlı, devetüyü renginde, iyi açkılı boya bezemeli Akhaimenid Kaseler, Hasanlu IIIA tabakasındaki yukarıda bahsettiğimiz ettiğimiz “*triangle ware*” tipi kaseler grubunda değerlendirilmiştir. Bir diğer önemli merkez Van Kalesi Höyüğü'nde Ila-2 tabakasıyla temsil edilen dönemin boya bezemeli örneklerinde “*tulip bowl*” olarak tanımlanan çanakların ağız kenarlarında üçgen bezemeler görülmüştür. Söz konusu merkez olan Van Kalesi Höyük'te ele geçen su kuşları ile motiflenmiş çanak parçasının, Karagündüz Höyük'te ki su kuşlarının bulunduğu örnekle de paralel olduğu anlaşılmıştır. Çavuştepe Yukarı Kale'de “*triangle ware*” ele geçmiştir. Boyundan gövdenin aşağısına doğru sarkan dolgu üçgenler ve şevronların olduğu bu örnekle Aşağı Kale'de mezarda boyalı bir çanak parçası da dönem örnekleri arasında yerini almıştır (Kalkan, 2015:30). Bu bağlamda Van il sınırları içerisinde bulunan Şabaniye Tümülsü'nde yapılan arkeolojik kazılar, tümülsü özelinde Van ve Doğu Anadolu Bölgesi'nin Geç Demir Çağ'ına ışık tutmaktadır (Resim 1, 2).

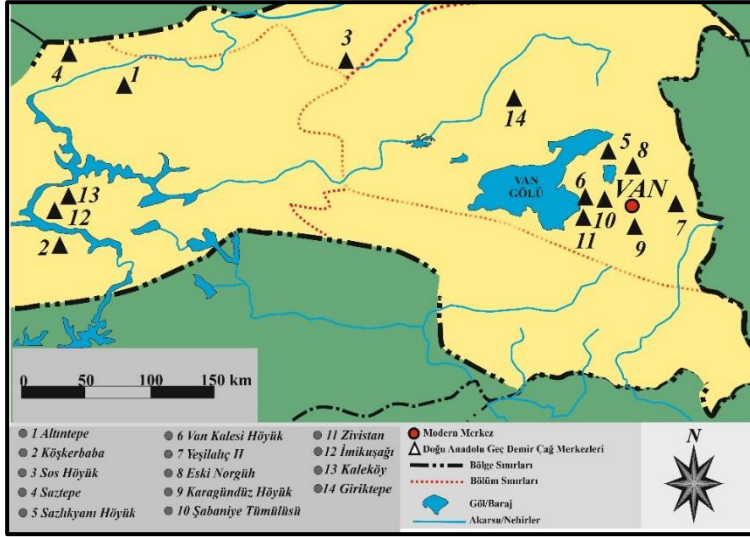
Van Şabaniye Tümülsü⁶, Van ili, Edremit ilçesi sınırları içinde Van il merkezine 6 km uzaklıkta bulunmaktadır. Tümülsü

⁶ Şabaniye Tümülsü kurtarma kazıları, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izinleriyle, Van Müzesi Müdürlüğü başkanlığında 2021 yılında başlatılmıştır. 2022 yılından itibaren Şabaniye Tümülsü arkeolojik kazısının bilimsel danışmanlığını, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü öğretim üyelerinden Doç. Dr. Hakan YILMAZ yapmaktadır.

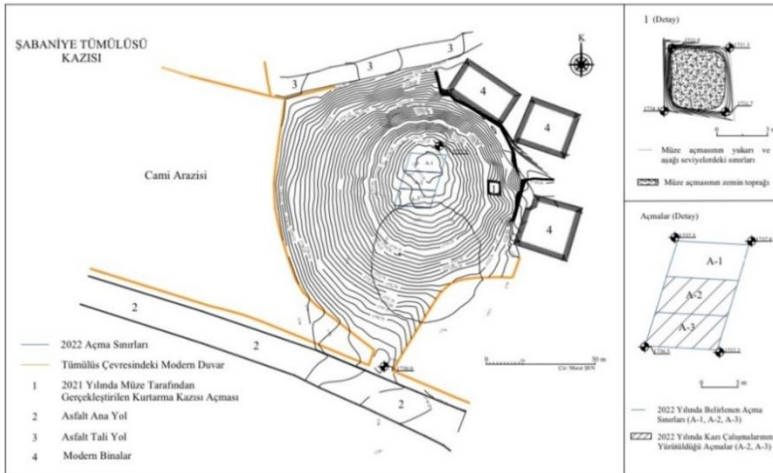
denizden 1737,8 m yükseklikte olup alan 65x65 ölçülerine sahiptir (Resim 3). Tümölüs'te Van Müzesi Müdürlüğü tarafından 2021 yılında başlatılan arkeolojik kazılar üçüncü sezonunu doldurmuştur. Yapılan arkeolojik kazılar esnasında ele geçen arkeolojik veriler, Şabaniye Tümölüsü'nün MÖ 6-4 yüzyıllarda yani Geç Demir Çağ'ında kullanılmış olduğunu ortaya koymuştur (Yılmaz, Polat & Özgüner, 2024:66). Bu çalışma, 2022 yılında tümölüste yapılan arkeolojik kazı esnasında ele geçen seramik eserlerin üzerinde bulunan bezemeleri konu almaktadır. Tümölüste ele geçen bu seramikler taşıdığı dönem özellikleri ve estetik kaygılarından ötürü önemli bir eser grubunu oluşturmaktadır. Seramikler üzerinde bulunan söz konusu döneme özgü olan bu bezemeler incelenmiş,yorumlanmış ve değerlendirilmiştir.

Resim 1: Şabaniye Tümölüsü.

Resim 2: Geç Demir Çağ merkezleri.

Resim 3: Şabaniye Tümülüsü izohips haritası (Şen, 2022).

Van Şabaniye Tümülsü'nde yapılan arkeolojik kazılarda bulunan çanak-çömlekler dört mal grubu içerisinde değerlendirilmiştir (bkz. Graf. 1). Söz konusu bu mal gruplarını;

Krem Astarlı Mal,

Kahve-Kiremit Mal,

Gri-Siyah Mal,

Krem Mal grupları oluşturmaktadır.

Bu seramik parçalarının tamamı astarlı, açkılı ve çark yapıımıdır. İyi pişmiş olan bu seramiklerin, kum, taşçık, mika ve bazı örneklerde kireç katkılı oldukları görülmüştür.

Ele geçen seramik eserler, kazıma, boya ve kabartma bezeme olarak üç teknikte incelenirken, bezeme tür örnekleri, ince ve kalın bantlar⁷, dalgalı çizgiler⁸, dikey çizgiler⁹, güneş motifi¹⁰, damla motifi¹¹, hayvan figürü¹² ve yiv bezeme¹³ olmak üzere yedi grupta değerlendirilmiştir¹⁴. Söz konusu bezemeler, seramik eserlerin iç ve dış yüzeylerine, ağız tablası, ağız kenarı ve gövde kısmına uygulanmıştır. Bazı seramik parçaları üzerinde tek bazılarında ise çok rengin uygulandığı bezemeler görülmüştür. Çizgi bezemelerle

⁷ Şabaniye Tümülsü, çanak. Env. No: 2022-57, çizim 1; Şabaniye Tümülsü, çanak. Env. No: 2022-59, çizim 1; Şabaniye Tümülsü, çanak. Env. No: 2022-37, çizim 2; Şabaniye Tümülsü, gövde parçası. Env. No:2022-69/9, çizim 3; Şabaniye Tümülsü, çanak. Env. No: 2022-69/13, çizim 4.

⁸ Şabaniye Tümülsü, gövde parçası. Env. No:2022-69/6, çizim 5; Şabaniye Tümülsü, çanak, Env. No: 2022-39, açık kahverengi hamurlu (7,5 YR-6/6), çizim 6; Şabaniye Tümülsü, gövde parçası. Env. No:2022-69/7, kiremit hamurlu (10 R-6/6), çizim 7.

⁹ Şabaniye Tümülsü, çanak, Env. No: 2022-40, açık kahverengi hamurlu (SYR 6/6), çizim 8; Şabaniye Tümülsü, çanak, Env. No: 2022-41, hamurunun renginde (10 YR 8/3), çizim 9.

¹⁰ Şabaniye Tümülsü, gövde, Env. No: 2022-69/3, kiremit hamurlu (10 R 6/6), çizim 10.

¹¹ Şabaniye Tümülsü, çanak, Env. No: 2022-13, açık kahve renginde hamurlu (7 YR 6/4), çizim 11.

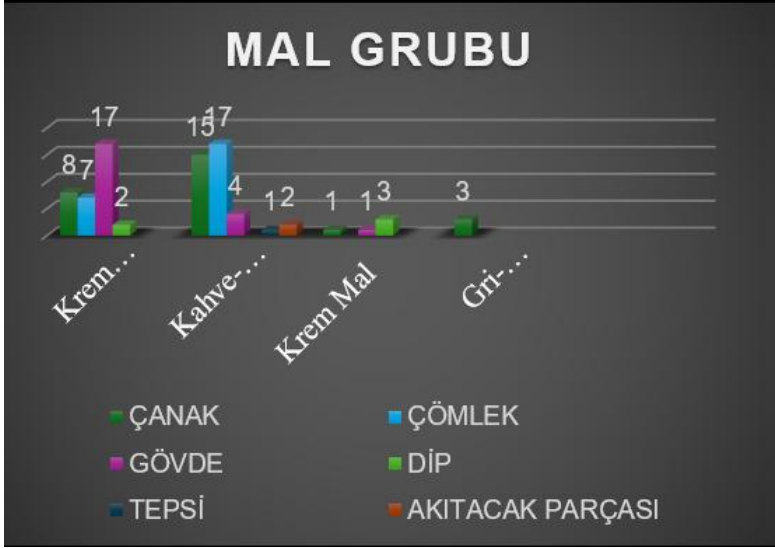
¹² Şabaniye Tümülsü, gövde, Env. No: 2022-69/10, kiremit hamurlu (10 YR 6/6), çizim 12.

¹³ Şabaniye Tümülsü, gövde, Env. No: 2022-7, kahverenginde hamurlu (10 R 5/6), çizim 13.

¹⁴ Bezeme değerlendirmeleri Tuba Ökse'nin *Önasya arkeolojisinde çanak çömlek teknik özellikler, biçimler* adlı eseri üzerinden yapılmıştır.

(ince-kalın şeritler, dalgalı çizgiler) motif ve figürün birlikte kullanıldığı örnekte mevcuttur. Açık renk astar üzerine işlenmiş boya bezeme tekniğinde bezeme, motif ve figür örneğinin yanı sıra kazıma tekniğiyle yapılmış yiv bezeme örneği görülür. Seramik parçaların üzerindeki ince ve kalın bantlar, yukarıda ifade edilen bezemeleri ve işlenen sahneleri sınırlandırmak için kullanılmıştır.

Grafik 1: Şabaniye Tümülüsü mal grubu dağılımı

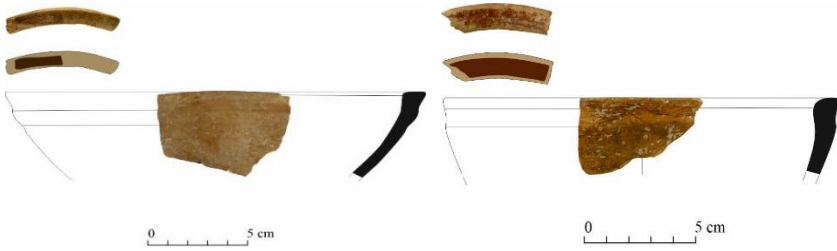

Çizgi Bezemeler

İnce ve Kalın Şeritler

Genel itibariyle krem astarlı mal grubu içerisinde değerlendirdiğimiz açık kahverengi ya da kiremit hamurlu seramik parçaları üzerinde olan kalın ve ince şeritler (bant) genellikle siyah, kahverengi ve bir örnekte ise gri renkte uygulanmıştır. Tümülüste yapılan kazılar esnasında ele geçen seramiklerin büyük bir kısmında bu bezeme türünün kullanıldığı görülmüştür. Seramik parçalarının iç ve dış yüzeylerinde gördüğümüz bu bezemeye ağız üstünde, ağız iç kısmında, ağız kenarında ve gövdede rastlanılmıştır. Ağız tablası

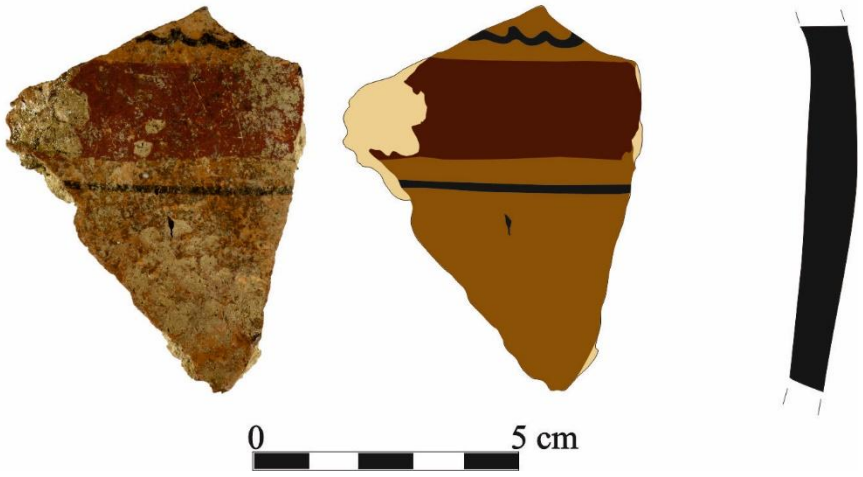
üzerinde rastladığımız kalın şeritler ağırlıklı olarak kahverengiyle ifade edilmiş bir örnekte ise koyu kırmızı renkle gösterilmiştir (bkz. Çiz. 1-2). İnce ve kalın şerit bezemelerin bulunduğu seramik parçalarında aynı zamanda ağız tablası ve gövdelerinde farklı bezeme türleri de görülmüştür (bkz. Çiz. 3). Ağız tablasında siyah renkte dikey çizgilerin yer aldığı gövde üzerinde ise dalgalı çizgiler ile hayvan figürü ile güneş motifi de görülmüştür. Ayrıca tümülüstən ritüel amaçlı kullanıldığı düşünülen krem astarlı mal grubu içerisinde değerlendirdiğimiz yonca ağızlı ve gövde kısmında geniş bir ağıza sahip olan seramik formunun ağız, boyun ve gövde üzerinde de kahverengi şerit bezemelerin yoğun bir şekilde kullanıldığı siyah ve kahverengi renkte dalgalı çizgilere yer verildiği görülmüştür (bkz. Çiz. 4).

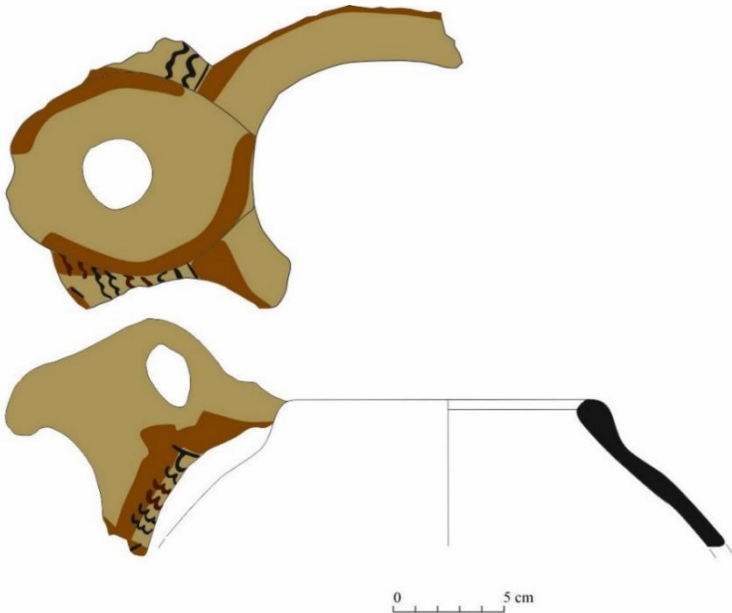
Çizim 1: Şabaniye Tümülüsü ağız tablası üzeri şerit bezeme.

Çizim 2: Şabaniye Tümülüsü ağız (iç) kenarı şerit bezeme.

Çizim 3: Şabaniye Tümülsü gövde parçası kalın ve ince bant bezeme.

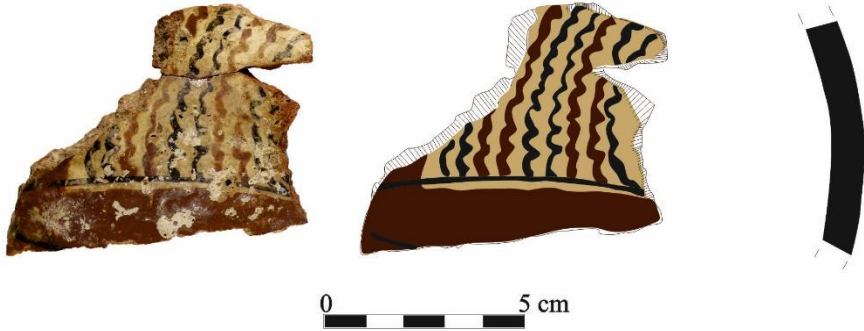
Çizim 4: Şabaniye Tümülsü ritüel kabı.

Doğu Anadolu Bölgesi'nde yapılan kazı ve yüzey araştırmalarında Geç Demir Çağ tabakası veren merkezlerde ele geçen seramik örneklerinde de ağırlıklı olarak yatay ve dikey bant bezemesine rastlanılmıştır. Erzincan-Altıntepe'deki çalışmalarda kahverengi, kahve, krem astarlı tek ve çok renkli çanak çömlekler Geç Demir Çağ tabakasında ele geçmiştir. Söz konusu yerleşimde yapılan çalışmalarda ele geçen seramikler üzerindeki yatay bantlar genel olarak seramik üzerinde olan motifleri sınırlandırmak için kullanılmış gibi durmaktadır (Karaosmanoğlu & Yılmaz, 2019: 327). Saztepe yerleşiminden ele geçen boya bezemeli mal grubu, açık hamur renginde ve astarı açık kahverengi tonlarından krem tonuna kadar görülmektedir. Açıklı ve açık zemin üzerine kırmızı ve açık kırmızı tonlarında boya bezemelerin uygulandığı bu mal grubunda yatay ve dikey bantların burada bezemeleri sınırlayıcı öge olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Işıklı & Özdemir, 2019:356). Ağrı Dağı ve Van Gölü havzasında bulunan merkezlerde ele geçen çanak çömleklerde krem astarlı ve kahve kiremit mal grubunun krem ve kiremit astarlı olduğu kalın bant ve boya bezemenin kullanıldığı görülmektedir (Özfıra, 2019b:275). Karagündüz Höyük III. yapı katı Geç Demir Çağ'a tarihlendirilmektedir. Höyükte ve söz konusu yapı katında ele geçen iyi kalitede üretilmiş, ince cidarlı Akhaimenid Kaselerin ağız iç kısmında kahverengi ya da kırmızı bant bezeme örneğine rastlanılmıştır (Kalkan, 2013:712-714). Sazlıkyanı Höyük'teki seramik parçalarının ağız kısımları ile gövde de farklı renklerde bant bezemeler uygulanmıştır. Van-Edremit sınırları içerisinde kalan Zivistan'ta (Aşağı Elmalık) toplanan devetüyü ve açık kahverengi hamurlu, krem, kırmızı astarlı malların ağız kenarları üzerinde gövde parçasında açık renk üzerine krem astar üzerine kahverengi bantlar ve ince siyah çizgiler gözlemlenmiştir (Kalkan, 2008:140, 152-153). İmikuşağı Geç Demir Çağ seramiklerinin hamur rengi genel olarak krem, açık kiremit tonlarındadır. İnce kum katkılı, iyi derecede pişirilmiş ve çark yapımı olan bu formlar içerisinde boyalı çömleklerde yatay ve dikey bantlarla birlikte çeşitli bezeme unsurlarına yer verilmiştir. Köşkerbaba'da ele geçen Askos formları üzerinde bant bezeme

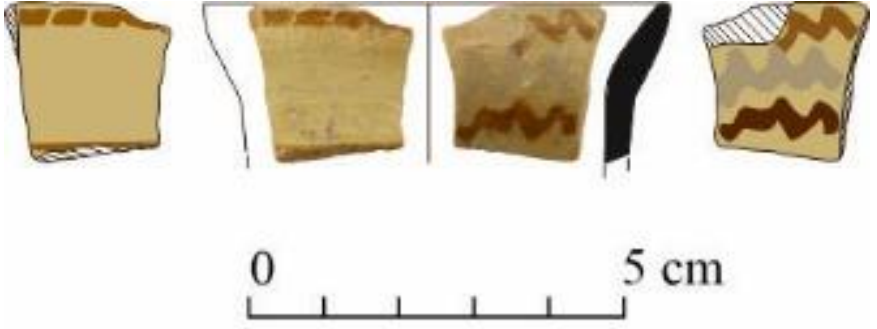
örneklerinin yanı sıra açık ağızlı, şişkin karınlı ve çift dikey kulplu çömleğin ağız kenarı ve karın yüzeyi yatay bantlarla bezelidir (Kalkan, 2008: 170,180).

Dalgalı Çizgiler

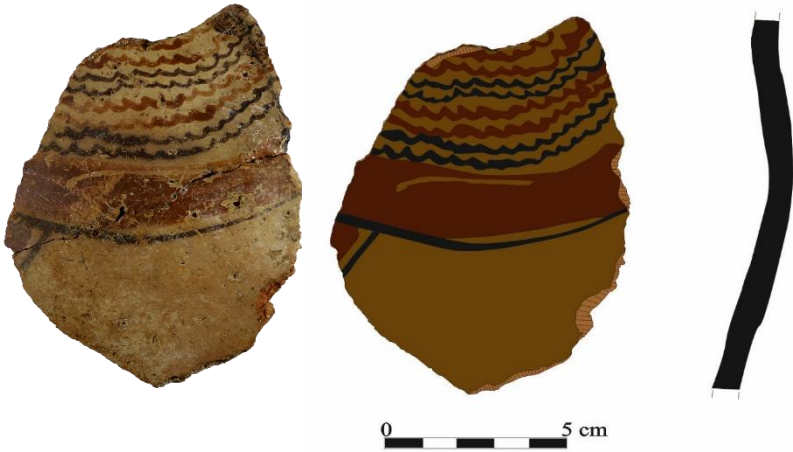
Krem astarlı mal grubu içerisinde bulunan seramik parçalarının üzerinde bulunan dalgalı çizgiler, siyah ve kahverengiyle gösterilmiştir. Seramik parçalarının dış ve iç kısmında, gövde ile boyun bölgelerinde bu bezemelere rastlanılmıştır (bkz. Çiz.5). Ele geçen seramik parçalarının büyük bir kısmında dalgalı çizgiler şerit bezeme ile birlikte verilmişlerdir(bkz. Çiz. 6-7). Estetikten uzak özensiz bir şekilde yapıldığı görülen bu bezeme türü Geç Demir Çağ tabakasının olduğu merkezlerde görülür. Geç Demir Çağı 3. yapı katıyla temsil eden Karagündüz Höyük'te seramiklerin ağız kenarı, boyun ve gövde kısımlarında sıkça dalgalı çizgilere satlanır. IIa-2 ile Geç Demir Çağ tabakasını temsil eden Van Kalesi Höyük'te krem renkte kalın bir astara sahip olan çanakların ağız tablaları üzerinde boya ile zig zag çizgi bezemesi görülmüştür (Kalkan, 2008:102).

Çizim 5: Şabaniye Tümülüsü gövde parçası dalgalı çizgiler.

Çizim 6: Şabaniye Tümlüsü ağız parçası dalgalı çizgiler.

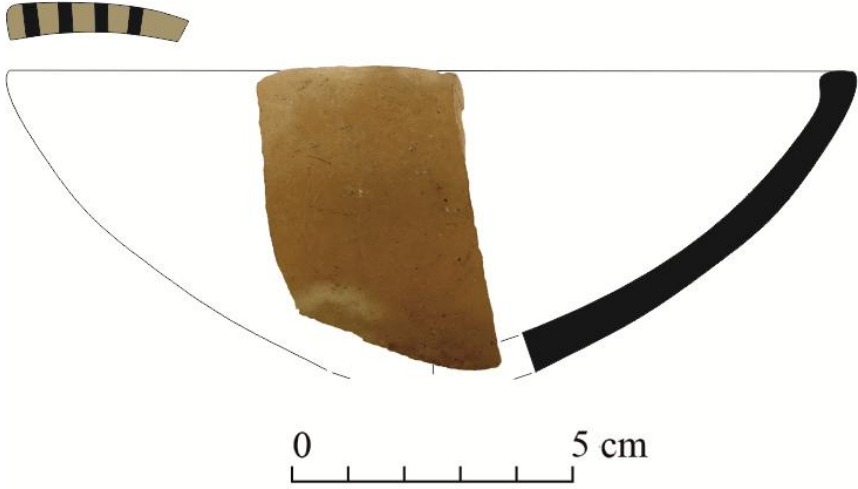
Çizim 7: Şabaniye tümlüsü gövde parçası dalgalı çizgiler.

Dikey Çizgiler

Krem astarlı mal grubu içerisinde değerlendirilen çanak parçasının ağız tablası üzerinde, siyah renkte dikey şekilde yapılmış çizgiler yer almaktadır (bkz. Çiz. 8-9). Elimizdeki seramik parçaları içerisinde tek örnek olan bu bezeme türüne tabakalı yerleşimlerde rastlanılmaktadır. Nitekim Saztepe’de (Cimintepe II) pembe veya kırmızı hamurlu ve krem astarlı çanakların bir kısmının ağız tablaları üzerinde noktalı, yatay ve dikey çizgilerin olduğu bezemelerle karşılaşmıştır. Karagündüz Höyük’ün Geç Demir Çağ buluntularını veren 3. yapı katından açık zemin üzerine kırmızı-kiremit ya da kahverengi boya ile bazen de siyah ve kırmızı renklerle düz ağız tablası üzerine dikey çizgi bezeme uygulanmıştır. Sazlıkyanı Höyük’te ağız tablaları üzerinde monokrom, polikrom boyanmış dikey çizgiler yer almıştır (Kalkan, 2008:54, 81, 140).

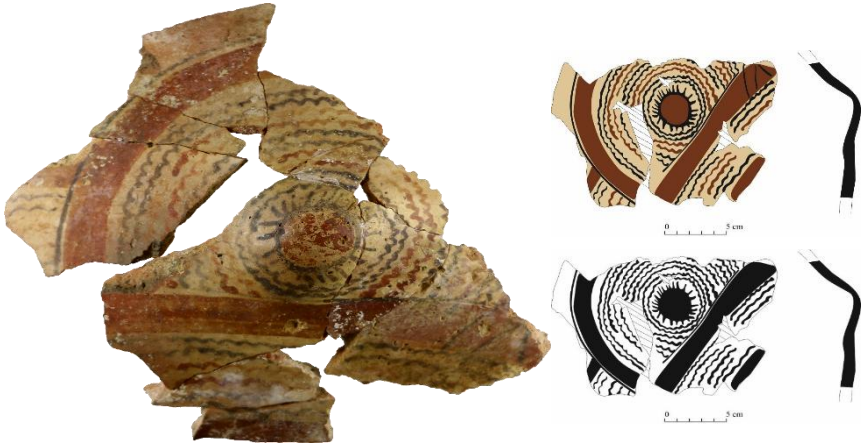
Çizim 8: Şabaniye Tümülüsü krem astarlı çanak ağız tablası dikey çizgi bezeme.

Çizim 9: Şabaniye Tümülüsü krem astarlı mal çanak ağız tablası dikey çizgi bezeme.

Güneş Motifi

Krem mal grubu içerisinde değerlendirilen seramiğin gövde kısmına ait olan parçanın dışa doğru çıkıntı yapan yerinde, iç kısmı kahverengi, ışınları siyah renkte çizilen bir güneş tasviri yer almaktadır. Güneş betiminin çevresi siyah ve kahverengi dalgalı çizgilerle çevrelenmiştir. Dalgalı çizgiler siyah renkte ince bir şeritle çevrelenirken tasvirin ve çizgilerin bulunduğu tüm sahne kahverengi kalın bant ile sınırlandırılmıştır. Eser üzerindeki güneş betiminin -yaşanan günlük bir doğa olayının- arkeolojik bulguya yansımaları olarak kabul edilmesi olasıdır. (bkz. Çiz. 10). Erzurum Müzesi'nde satın alma yoluyla alınan Geç Demir Çağ'a tarihlendirilen Matara tipli kaplarda da kırmızı ve siyah renkle yapılmış iç içe geçmiş daire motifi içerisinde güneş motifi görülmüştür (Özdemir & Altunkaynak, 2019: 406). Müzedeki güneş motifi örneğinin içi Şabaniye örneğinde olduğu gibi boyalı değildir.

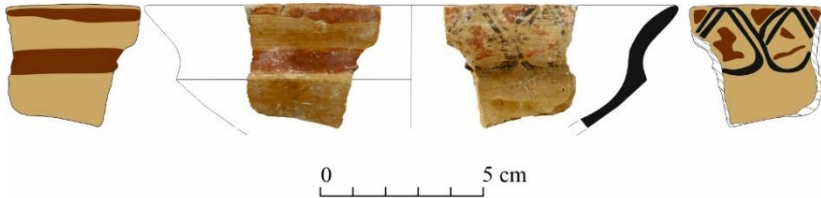
Çizim 10: Şabaniye Tümülüsü güneş motifi.

Damla Figürü

Krem mal grubuna ait seramik parçaları içerisinde dış yüzeyde ağız kenarı üzerinde bulunan siyah renkte iki çizgi halinde su damlası motifi bulunmaktadır. Söz konusu su damlasının içinde kahverenginde bir kuşun tasviri olduğu düşünülen bir figür görülmektedir. Bir sıra halinde yapıldığı görülen su damlalarının aralarında ve ağız tablasına doğru kahverenginde bir boya bezemenin olduğu anlaşılmaktadır (bkz. Çiz. 11).

Kars Müzesi'ne satın alma yoluyla elde edilen ve Geç Demir Çağ'a tarihlendirilen seramikler üzerinde kuş figürlerinin olduğu anlaşılmıştır. Müzede bulunan devetüyu hamur rengine sahip bir Amphora üzerinde, iki bant arasında sınırlandırılan krem renkte yapılmış su kuşları dizisi görülmüştür (Akarsu & Afshari, 2019:437). Van Kalesi Höyük'ün IIa-2 Geç Demir Çağ tabakasında ele geçen bezemeli bir çömlek parçası üzerinde iki tarak bezeme arasında tasvir edilen su kuşları dizisi vardır. Karagündüz Höyük'ün Geç Demir Çağ tabakasının seramik örnekleri içerisinde gövde yüzeyinde geometrik desenler ve nadiren de olsa tasvir edilen hayvan figürleri içerisinde su kuşları örnekleri mevcuttur (Kalkan,

2008:82,120). Söz konusu su kuşları dizisi MÖ 5. yüzyılın sonundan itibaren bölgede uzun yıllar devam edecek olan bir bezeme unsuru olmuştur (Kalkan, 2009:47). Van Gölü'nden sonra şehrin ikinci büyük gölü olan Erçek Gölü'nün hemen doğu yakasında bulunan Karagündüz Höyük olasılıkla bir Paradeisos yapısıdır. Gölün yanı sıra kuş türlerinin de barındığı sulak bir alan olan Höyük, eko sistemin yaşayan bir örneğidir. Bugün bile birçok kuş türüne ev sahipliği yapmasının yanı sıra göçmen kuşların uğrak noktası olan bu yerin eko sistem yaşantısı, Geç Demir Çağ seramiklerinde kendine bezeme türü olarak yer *bulmuştur*.

Çizim 11 : Şabaniye Tümülüsü ağız kenarı damla bezeme içinde kuş figürü ve boyalı bantlar.

Hayvan Figürü

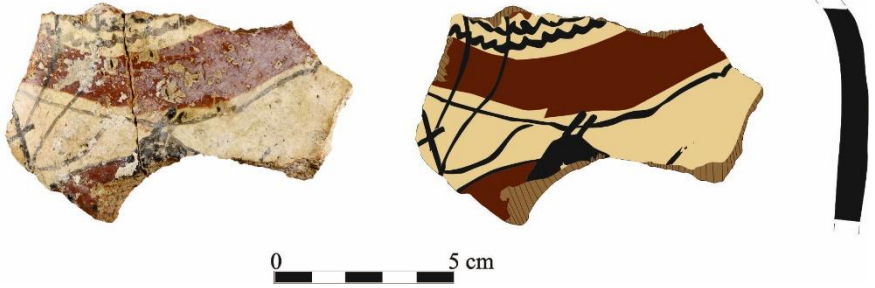
Krem mal grubu içinde gövde parçasına ait olduğu anlaşılan seramik parçasında tam olarak anlaşılmaya da bir hayvan figürünün olduğu görülmüştür. Siyah renkte dalgalı çizgilerin, kahverengi kalın bantın olduğu parçada kafası ve boynuzları siyah, gövdesinin içi kahverengi ve dış konturları siyah olan büyükbaş hayvan olduğu anlaşılan figür bulunmaktadır. Tek bir figür üzerinden sahenin tam olarak ne anlattığı anlaşılmaya da, bir av ya da Perslerde oluşturulan bir eko sisteme ait sahne olma ihtimalinin olduğu düşünülmektedir (bkz. Çiz. 12). Paradeisos¹⁵ adı verilen yapılar içerisinde kral ya da

¹⁵ Paradeisos yapıları, Persçe “pairidaoza” kelimesinin eski Yunanca’ya “paradeisos” olarak geçmiş halidir. Bir kralın, ya da devlet büyüğünün sahip olduğu, onun resmen kurdurduğu, koruduğu, bakımını üstlendiği, etrafı çevrili park” demektir. Bir nevi “devlet

idareciler ile birlikte asker ve gençlerin gerçekleştirdiği avlara örnek teşkil etme ihtimali görülmektedir. Bu seramik parçasındaki bezeme sosyal hayata ait bir olgunun arkeolojik verilere yansıdığı görülmektedir. Şabaniye Tümülüsü'ndeki seramikler üzerindeki bu bezemeler, Erzurum Müzesi'ndeki Geç Demir Çağ'a tarihlendirilen boyunsuz çömlek ve rytonlardaki bezeme ve figürler ile benzerlikler taşımaktadır. Müzedeki seramikler açık renk üzerine işlenmiş boya bezemelerden oluşmaktadır. Yatay ve dikey bantlar ile, üçgenlerin (triangle) yanı sıra cepheden işlenmiş insan, boğa ve diğer hayvan figürleri yer almaktadır (Özdemir & Altunkaynak, 2019:407-408). Şabaniye örneğindeki büyükbaş hayvan figürünün daha gerçekçi bir çizime sahip olduğunu ve müze örneklerinden farklı olarak Şabaniye örneğinde büyükbaşın baş ve gövdesinin siyah ve kahverengi gibi iki farklı renkle dış konturlarında siyah renkle tasvir edildiği görülmüştür.

Kızıl kahverengi hamurlu, devetüyü veya krem astarlı boya bezemeli ikinci grup diye ifade edilen MÖ 5-3. yüzyıl ryton örneklerinde taralı üçgenlerin yanı sıra silüet tekniğinde at, keçi ve su kuşları bezemelerinin kullanıldığı görülmüştür. Bu bezeme türünün söz konusu dönemden itibaren uzunsürelili bir kullanım taşıyacağı anlaşılmıştır (Kalkan, 2009:47-49).

parkı” olarak kabul edilebilir (Bakır, 2003:10). Anadolu’da arkeolojik verileri ve oluşturulan eko sistemiyle Daskyleion, Karagündüz ve Oluz Höyük yerleşimleri Paradeisoslara örnek olarak verilebilir (Kalkan, 2013:714; Dönmez & Saba, 2019: 11-17).

Çizim 12: Şabaniye Tümlüsü büyükbaş hayvan figürü.

Yiv Bezeme

Kahve-kiremit mal grubu içerisinde değerlendirilen, dış yüzeyi açık, iç yüzeyi açık, astarlı ve çark yapımı olan gövde parçasının dış yüzeyi üzerinde pişmeden kaynaklı alacalanmaların olduğu görülmüştür. Söz konusu seramik parçasının dış kısmında yatay bir yivin yanı sıra dikey bir şekilde yapılmış yiv bezemenin olduğu anlaşılmıştır (bkz. Çiz. 13). Çanak, Çömlek ve tabak gibi seramik parçalarının üzerindeki yiv örneklerine Van Kalesi Höyük, Karagündüz Höyük, Yeşilalıç, Sazlıkyanı Höyük, Altıntepe, Büyüktepe, Sos Höyük ve İmikuşağı gibi merkezlerin Geç Demir Çağ tabakalarında görmek mümkündür. Bu tabakalardan ele geçen seramik parçalar, kahverengi, kırmızı kahve, devetüyü ve gri astarlı olup bazı parçaların yüzeyinde pişmeden kaynaklı Şabaniye örneğinde de olduğu gibi alacalanmalar görülür. Seramik eserlerin ağız kenarı, dudak altı ve gövde gibi farklı yerlerinde görülen bu yiv bezemelerle, bazen dudak altı yiv ile ayrılmış bazen boyundan gövdeye geçiş yiv ile belirtilmiş bazende gövdeden düz dibe geçiş yiv ile ifade edilmiştir.¹⁶

¹⁶ Detaylı bilgi için Kalkan,2008:52-242 bakınız.

Çizim 13: Şabaniye Tümlüsü yiv bezeme.

Sonuç

2022 yılında Şabaniye Tümlüsü'nde gerçekleştirilen arkeolojik kazıda Doğu Anadolu Bölgesi'nin, Geç Demir Çağ'ına ait seramik eserler dört mal grubu içerisinde değerlendirilmiştir. Krem Astarlı Mal, Kahve-Kiremit Mal, Gri-Siyah Mal, Krem Mal gruplarının örneklerini içeren bu seramikler üzerinde kazı , boya ve kabartma bezeme gibi üç teknik görülürken, çizgi bezemeler başlığı altında, ince kalın şeritler, dalgalı çizgiler ve dikey çizgiler ile güneş ve damla motifi ile hayvan figürü ve yiv bezeme olmak üzere 7 farklı bezeme türü görülmüştür. Genel itibariyle krem astarlı, kiremit açıklı mal grupları üzerinde siyah ve kahverengi kullanılarak yapılan bu bezemelerin, hem Geç Demir Çağ tabakası veren merkezlerde ele geçen seramiklerle hem de müzelerde bulunan seramikler üzerinde bulunan bezemelerle büyük benzerlikler taşıdığı görülmüştür. Şabaniye Tümlüsü'nde ele geçen seramikler üzerindeki bezemelerde tek ve iki renk kullanılmıştır. Genel olarak açık renkli mal grupları üzerine uygulanan siyah ve kahverengi renkleriyle boya bezeme uygulanmıştır. Seramikler üzerindeki bezemeler Geç Demir Çağ tabakası veren merkezlerde de dönemin karakteristik özelliği olarak kabul görmüştür.

Şabaniye Tümlüsü seramiklerinde genel olarak açık renk astar üzerine geometrik desenlerin yer aldığı farklı renklerde uygulanmış kalın ve ince şerit ile dalgalı çizgilerin olduğu bezemeler görülür. Bu bezeme örneklerini ağız tablası üzerine yapılmış olan şerit, dalgalı ve dikey çizgi bezemeler takip eder. Şabaniye'de, güneş ve damla motifleri tek örnekle temsil edilirken kuş ve büyükbaş

hayvan figürü uygulamaları da söz konusudur. Ağız kenarı üzerinde damla motifi içerisinde verilen kuş dizisi figürünün oluşturulmuş olan bir eko sisteme ait olabileceği düşünülürken büyükbaş hayvan figürünün de yine oluşturulmuş olan eko sistem içerisinde Paradeisos daki bir av sahnesi olabileceğidir.

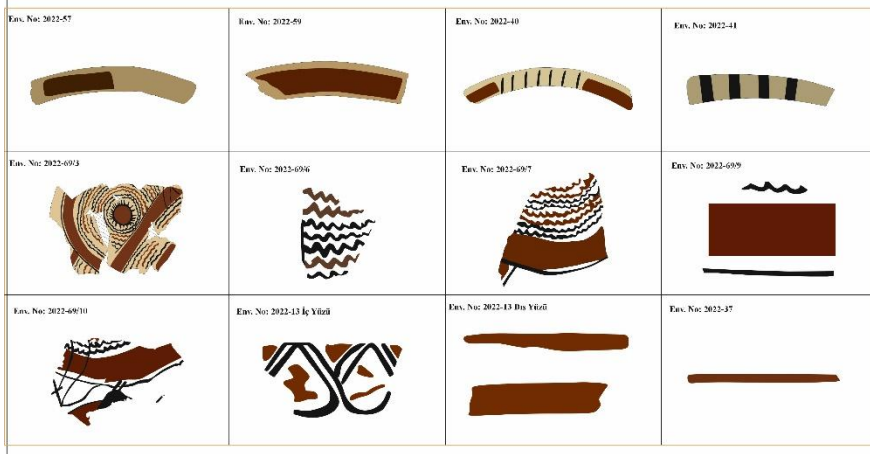
Genel olarak, Şabaniye Tümülüsü'nden çıkarılan seramik parçaları ve bu parçalar üzerindeki bezeme örnekleriyle bezemelerin seramiklerin üzerindeki bulunduğu yerler, (ağız tablası, ağız kenarı, ağız içi, boyun ve gövde) Geç Demir Çağ seramiği örneği sunan ve çalışmamızda da ifade ettiğimiz merkezlerdeki seramiklerle aynıdır. Bu bilgiler ışığında Şabaniye Tümülüsü'nde ele geçen seramik bezemeleri üzerinden Tümülüste bugüne kadar yapılan çalışmalarla seramiklerin MÖ 6-4. yy. özellikleri sunduğunu söyleyebiliriz (bkz. Çiz. 14).

Kuzeybatı İran'daki merkezlerin (Hasanlu IIIB, Jameh Shuran, Susa Achaemenid Village gibi) Geç Demir Çağ tabakalarından elde edilen GDÇ ile özdeşleşmiş "triangle ware" ve "festoon ware" seramikleridir. Açık devetüyü ve boyalı örneklerin de olduğu bu seramikler, ince cidarlı iyi kalitelideki bu malların ağız, boyun ve gövde kısımlarında Şabaniye örneklerinde olduğu gibi yatay-dikey şeritler, dalgalı çizgiler, hayvan figürleri bezeme örnekleri olarak kullanılmıştır.

Ülkemizin birçok yerinde farklı müzelerde satın alma yoluyla müzelere kazandırılan Geç Demir Çağ'a tarihlendirilen deve tüyü, kahverengi, krem hamurlu, krem astarlı rhyton, vazo, çanak, çömlek gibi eserler mevcuttur. Söz konusu bu eserlerin boyun ve gövde kısımlarında siyah, kahverengi, kırmızı, bordo, kiremit ve kızıl kahve renklerinde dikey, dalgalı çizgiler, bant bezemeler, su kuşları dizileri ve hayvan figürleri kullanılmıştır.

Bölgenin Geç Demir Çağ'ına ilişkin çalışma yapan araştırmacılar, ortak bir dille söz konusu döneme ait buluntuların azlığından ötürü, dönemin -haklı bir söylemle- silik bir görüntü çizdiğini ifade etmiştir. Bölgede Pers (Akhaemenid) Dönemini aydınlatacak kadar sayıda arkeolojik kazının yapılmaması bu

durumun başlıca sorunudur. Bu bağlamda Şabaniye Tümülüsü'nde önümüzdeki yıllarda da yapılacak arkeolojik kazıların cevap bekleyen soruları aydınlatacağı temennimizdir.

Çizim 14: Şabaniye Tümülüsü Geç Demir Çağ bezemeleri.

Teşekkür

Van/Şabaniye Tümülsü kurtarma kazısına verdikleri desteklerden ötürü T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na, Van Valiliği'ne, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi'ne, Van İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne, Van Müze Müdürlüğü'ne, Van Ticaret ve Sanayi Odası'na ve Şabaniye Tümülsü Kazısı kazı ekibine teşekkür ederiz.

Yazarların Makaleye Katkı Oranları: Yazarlar aynı oranda katkı sağlamıştır.

Çıkar Çatışmaları: Yazarların herhangi bir çıkar çatışması olmadığını bildirmişlerdir.

Kaynakça

Antik Kaynaklar ve Kısaltmalar

Ksen. Kyr. Ksenophon. (2007). *Kyros'un eğitimi (Kyrou paideia)*. (Furkan Akderin, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.

Hrt. Herodotos. (2017). *Tarih*. (Müntekim Ökmen, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Str. Geo. Strabon. (2012). *Geographika (XII XIII-XIV)*. (Adnan Diler Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Modern Kaynaklar

Akarsu, R. & Afshari, L. (2019). Kars Müzesi geç demir çağı boya bezemeli seramikleri. Aynur Özfirat-Şevket Dönmez-Mehmet Işıklı-Mona Saba (Ed.) *Orta ve Doğu Anadolu geç demir çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları içinde* (431-440). İstanbul: Ege Yayınları.

Bakır, T. (2003). Daskyleion (Tyaiy Drayahya) Hellespontine Phrygia Bölgesi Akhaemenid Satraplığı. *Anadolu* 25, 1-26.

Dönmez, Ş. & Saba, M. (2019). Anadolu demir çağı Pers tarihi ve Oluz Höyük (Kritalla). Aynur Özfirat-Şevket Dönmez-Mehmet Işıklı-Mona Saba (Ed.) *Orta ve Doğu Anadolu geç demir çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları içinde* (1-17). İstanbul: Ege Yayınları.

Işıklı, M. & Özdemir, M. A. (2019). Erzincan Saztepe (Cimintepe II): Akhaimenid dönemi için bölgesel bir merkez. Aynur Özfirat-Şevket Dönmez-Mehmet Işıklı-Mona Saba (Ed.) *Orta ve Doğu Anadolu geç demir çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları içinde* (351-382). İstanbul: Ege Yayınları.

Kalkan, H. (2008). MÖ 6-4 yüzyıllarda Doğu Anadolu: Arkeolojik veriler ışığında tarihsel ve kültürel değerlendirme. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Kalkan, H. (2009). Akhaimenid Armenia, at ve rhyta. *Arkeoloji Dergisi XIII* (1), 45-52.

Kalkan, H. (2011). Doğu Anadolu'da Geç Demir Çağ: Sorunlar ve gözlemler. *OLBA XIX*, 47-56.

Kalkan, H. (2013). A royal tradition in Karagündüz mound: Imitatio regis? *International Journal of Human Sciences*, 10 (2), 706-717.

Kalkan, H. (2015). Van Havzası'nda post Urartu, Med ve Akhaimenid dönemlerinin kültürel tanımı üzerine. Mehmet Işıklı-Birol Can (Ed.) *Uluslararası Doğu Anadolu Güney Kafkasya Kùltürleri Sempozyumu Bildiriler II* içinde (29-36). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

Karaosmanoğlu, M. & Yılmaz, M. A. (2019). Erzican-Altıntepe Kalesi'nde Urartu sonrası sorunsalı: Geç demir çağı verilerinin genel bir değerlendirmesi. Aynur Özfirat-Şevket Dönmez-Mehmet Işıklı-Mona Saba (Ed.) *Orta ve Doğu Anadolu geç demir çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları* içinde (323-331). İstanbul: Ege Yayınları.

Kuhrt, A. (2007). *The Persian Empire a corpus of sources from the Achaemenid period* (İlk basım) New York. Routledge.

Ökse, A. T. (2012). *Önasya arkeolojisinde çanak çömlek teknik özellikler, biçimler*. Nezih Başgelen (Ed.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Ölmez, F. N. (2022). Bir gösterge olarak motiflerde anlam(landırma) sorunsalı. *Hars Akademi* 5, Aydın Uğurlu ve Geleneksel Sanatlar Özel Sayısı, 430-445.

Özdemir, M. A. & Altunkaynak, G. (2019). Erzurum Müzesi geç demir çağı boya bezemeli seramikleri. Aynur Özfirat-Şevket Dönmez-Mehmet Işıklı-Mona Saba (Ed.) *Orta ve Doğu Anadolu geç demir çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları* içinde (403-412). İstanbul: Ege Yayınları.

Özfirat, A. (2019a). Van Gölü havzasında son Urartular ve

Doğu Anadolu yüksek yaylasında Post-Urartu dönemi. Aynur Özırat-Şevket Dönmez-Mehmet Işıklı-Mona Saba (Ed.) *Orta ve Doğu Anadolu geç demir çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları* içinde (217-230). İstanbul: Ege Yayınları.

Özfırat, A. (2019b). Van Gölü havzası ve Ağrı Dağı'nda Akhaimenid dönemi: Karagündüz Höyüğü kazısıve yüzey araştırması merkezleri. Aynur Özırat-Şevket Dönmez-Mehmet Işıklı-Mona Saba (Ed.) *Orta ve Doğu Anadolu geç demir çağı: Post-Urartu, Med ve Akhaimenid İmparatorlukları* içinde (263-278). İstanbul: Ege Yayınları.

Tosun, M. & Parlıtı, U. & Caner, E. (2021). An evaluation on Eastern Anatolia Late Iron Age (Persian/Achaemenid Period). *Arkeoloji Dergisi*, 26 (1), 107-120.

Yılmaz, H. & Polat, E. & Özgüner, E. (2024). Van/Şabaniye Arkeolojik Kazısı. *Uluslararası Vizyon Van 2024 Kongresi*, 8-9 Şubat 2024, Van, s. 66.

Ek:

Çizim 1: Şabaniye Tümülüsü, çanak. Env. No: 2022-57, kahverengi hamurlu (7,5 YR 6/4), hamurunun renginde astarlı, ince kum, ince taşcık ve mika katkılı, iyi derece de pişmiş ve çark yapımı.

Bezeme: Ağız tablası üzerinde koyu kırmızı boya (7,5 YR 3/6) mevcuttur.

Çizim 1: Şabaniye Tümülüsü, çanak. Env. No: 2022-59, açık kahverengi hamurlu (5 YR 6/4), iç kısmı krem astarlı (7,5 YR 7/4), ince kum, ince taşcık, kireçtaşı, mika katkılı, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı.

Bezeme: Dudak kısmında kahverengi şerit bezeme (10 R 4/4) vardır.

Çizim 2: Şabaniye Tümülüsü, çanak. Env no: 2022-37, açık kahverengi hamurlu (7,5 YR 6/4), krem astarlı (10 YR 7/4) açkılı, ince kum, ince taşcık, mika katkılı, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı.

Bezeme: Ağız iç kısmında (10 R 4/6) şerit bezeme mevcuttur.

Çizim 3: Şabaniye Tümülüsü, gövde parçası. Env No:2022-69/9, kiremit hamurlu (10 YR-6/6), krem astarlı (10 YR 7/4) açkılı, ince kum, ince taşcık, mika, kuvars ve kiraç taşı katkılı, iyi pişirilmiş, çark yapımı.

Bezeme: Siyah (Gley 1-2,5 N) dalga ve ince şerit bezeme ile kahverengi (2,5 YR-4/4) kalın şerit bezeme mevcuttur.

Çizim 4: Şabaniye Tümülüsü, çanak. Env. No: 2022-69/13, kiremit hamurlu (10 YR 6/6), krem astarlı (10 yr 7/4), açkılı, ince kum, ince taşcık, mika, kuvars ve kireç taşı katkılı, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı.

Bezeme: Siyah (Gley 1-2,5 N) dalgalı çizgi, kahverengi (2,5 YR 4/4) dalgalı çizgi bezemesi mevcuttur.

Çizim 5: Şabaniye Tümülüsü, gövde parçası. Env No:2022-69/6, kiremit hamurlu (10 YR 6/6), krem astarlı (10 YR 7/4) açkılı, ince kum, ince taşcık, mika, kuvars, kireçtaşı katkılı, iyi derecede

pişirilmiş.

Bezeme: Siyah (Gley 1-1,5N) ve kahverengi (2,5 YR-4/4) zig zag çizgiler, kahverengi (2,5 YR-4/4) şerit bezeme mevcuttur.

Çizim 6: Şabaniye Tümülüsü, çanak, Env. No: 2022-39, açık kahverengi hamurlu (7,5 YR-6/6), krem astarlı, açık, ince kum, ince taşcık, mika katkılı, iyi pişirilmiş, çark yapımı.

Bezeme: Dış yüzey dudak kısmında kahverengi (7,5 YR-5/6) şerit bezeme, iç kısımda 1. ve 3. Sırada yer alan dalgalı çizgiler kahverengi (7,5 YR-5/6), 2. sıradaki açık gri (7,5 YR-6/1) rengindedir.

Çizim 7: Şabaniye Tümülüsü, gövde parçası. Env No:2022-69/7, kiremit hamurlu (10 R-6/6), dış yüzey (10 YR-7/4) krem astarlı, kum, orta taneli taşcık, mika, kuvars, kireç katkılı, iyi derece de pişirilmiş.

Bezeme: Kahverengi (2,5 YR-4/4) ve Gley (1-2,5/N) rengine dalgalı boya bezemeler mevcuttur.

Çizim 8: Şabaniye Tümülüsü, çanak, Env. No: 2022-40, açık kahverengi hamurlu (SYR 6/6), krem astarlı (10 YR 7/4), açık, ince kum, kalker, taşcık, mika katkılı, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı.

Bezeme: Ağız üzerinde siyah rengine (Gley 1-2,5/N) dikey çizgiler ve koyu kırmızı (10 R 4/6) yatay şerit bant mevcuttur.

Çizim 9: Şabaniye Tümülüsü, çanak, Env. No: 2022-41, hamurunun rengine (10 YR 8/3), krem astarlı (10 R 8/4), ince kum, ince taşcık, kireç taşı, mika katkılı, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı.

Bezeme: Ağız üstünde siyah (Gley 1 -2,5 N) dikey şeklinde şeritler mevcuttur.

Çizim 10: Şabaniye Tümülüsü, gövde, Env. No: 2022-69/3, kiremit hamurlu (10 R 6/6), dış yüzeyi krem astarlı (10 YR 7/6), ince kum, ince taşcık, mika, kuvars ve kireç katkılı, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı.

Bezeme: Parçanın ortasında güneş motifi, motifin çevresinde siyah (Gley 1-2,5 N) dalgalı çizgiler ile kahverengi (2,5 YR 4/4) şerit ve dalgalı çizgiler mevcuttur.

Çizim 11: Şabaniye Tümülsü, çanak, Env. No: 2022-13, açık kahve renginde hamurlu (7 YR 6/4), ince kum, ince taşcık ve mika katkılı, açkılı, iyi derecede pişirilmiş, çark yapımı.

Bezeme: Dış kısmında ağız ve gövdede iki sıra halinde kahverengi (10 R 4/6) şerit bezemeler, iç kısmında siyah renkte (Gley 1-2,5 N) sıralı damla bezemeler ve damla bezemelerin iç kısmında kırmızı (10 R 4/6) kuş figürleri bulunmaktadır.

Çizim 12: Şabaniye Tümülsü, gövde, Env. No: 2022-69/10, kiremit hamurlu (10 YR 6/6), krem astarlı (10 YR 7/4), açkılı, ince kum, ince taşcık, mika, kuvars ve kireç taşı katkılı, iyi derece de pişirilmiş, çark yapımı.

Bezeme: Parça üzerinde siyah (Gley 1-2,5 N) renkte ince şerit ve dalgalı çizgiler ile kahverengi (2,5 YR 4/4) kalın bant mevcuttur. Alt kısımda ise boynuzlarıyla tasvir edilen büyükbaş hayvan figürü bulunmaktadır.

Çizim 13: Şabaniye Tümülsü, gövde, Env. No: 2022/7, kahverengi hamurlu (10 R 5/6), kiremit renginde astarlı (10R 4/8), dış yüzeyi açkılı, kum, iri taşcık, kalker ve mika katkılı, orta derecede pişirilmiş, çark yapımı.

Bezeme: Gövdenin dış yüzeyinde kazıma tekniği ile yapılmış yiv bezeme mevcuttur.

BÖLÜM VI

Artvin-Ardanuç'ta Ahıska Paşalarına Ait Türbelerde Arkeoantropolojik Çalışmalar

Osman AYTEKİN¹
Hakan YILMAZ²

Giriş

Günümüzde Artvin iline bağlı ilçelerden biri olan Ardanuç'un etimolojik kökeni konusunda tam bilimsel verilere sahip değiliz. Ancak, MS 5. yüzyıldan beri Klarceti (Ardanuç/Artvin yöresi) bölgesinde Gürcü dilinde Artanuci (არტანუჯი) olarak anılan bir yerleşimin var olduğu kabul edilmektedir. Osmanlı yönetimi zamanında da çok az bir değişimle Ardanuç/Ardanuc (آردانوچ) olarak anıldığı görülmektedir. Ayrıca, Ardanuç isminin 5. yüzyılda

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü. Van/Türkiye, Orcid: 0000-0002-1145-8290, aytekinosman@yahoo.com

² Doç. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Prehistorya Anabilim Dalı, Van/Türkiye, Orcid: 0000-0002-2399-5085, hakanyilmaz@yyu.edu.tr

Anadolu'ya egemen olan Akhaemenid Pers/İran medeniyetinin Farsça kökenli Zerdüşlük diniyle ilintili olduğu da varsayılır (Sezen, 2017).

Ardanuç Kalesi; Artvin kent merkezinden 39 km uzaklıkta, Ardanuç İlçesi'nin Merkez Mahallesine bağlı Adakale semtinde yer almakta olup, kent ve İçkalede oluşmaktadır. Kent bölümü günümüzde Adakale olarak anılırken, İçkale ise Gevhernik Kalesi olarak kayıtlara geçmiş bulunmaktadır. Artvin ilinde, kent ve İçkalede oluşan tek kale yerleşmesi burasıdır. Her iki kısmın çevresi, az da olsa korunan sur kalıntılarından anlaşılacağı üzere, Ortaçağ'dan beri korunan idari yerleşim yeri olduğu anlaşılmaktadır. Ardanuç Kalesi'nin bir başka önemi de; Osmanlı döneminde Gümüşhane Köyü ve çevresindeki maden yataklarından elde edilen cevherin “*Ardanuç*” ismiyle altın ve gümüş sikkelerin basılmış olması, yani darphaneye sahip oluşudur (Aytekin, 2023).

Literatürden elde edilen kısıtlı bilgilere göre kalenin ilk kuruluşu Ortaçağ öncesine dayanmaktadır. Çeşitli el değiştirmelerin ardından, MS 5. yüzyılda yeniden onarılarak, bir zaman İberya Krallığı'nın idari merkezi olarak kullanılmıştır. 6. yüzyılda Sasanilerin, 7. yüzyılda Bizanslıların, 8. yüzyılda ise Abbasilerin kısmi kontrolüne geçtikten sonra, 9. yüzyılda Gürcü Bagratlı/Bagrations Krallığı'nın başkentliğini yapmıştır. Ayrıca bu dönemde aşağı şehir, yani asıl kale- kent (Adakale) oluşturulmuş kabul edilmektedir. 12. yüzyılda Gürcü yönetiminin önemli ölçüde Tiflis'e çekilmesiyle kale, Hristiyan Atabeklerin eline geçmiş, bunlardan I. Şah Tahmasb'a bağlı olarak yönetimi sürdüren II. Keyhüsrev'in (1545-1573) zamanında Erzurum Beylerbeyi Çerkez İskender Paşa (1490-1571) tarafından 13 Haziran 1551 (H. 958) cuma günü fethedilerek, Osmanlı sancağı haline getirilmiştir. Kent girişini sağlayan anıtsal kapı burcunda bulunan Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait Arapça kitabesine göre, Hicri 970'de (M. 1563) kale giriş portalı yaptırılmış ve muhtemelen bu dönemde surları tamir ettirilmiştir. 1553/1554 yıllarında İskender Paşa tarafından bugünkü İskender Paşa Camii inşa ettirilmiştir ve 1565 tarihli Vakfiyesine göre çeşitli gelir getiren yapılar caminin işlevi için vakfedilmiştir (Gümüş, 1999, 2000; Şengelia, 2016; Sezen, 2017).

17. yüzyılda İskender Paşa Camii haziresinde 3 adet türbe, sonrasında ise medrese, hamam, şadırvan ve çeşme yapıları eklenerek külliye haline dönüştürülmüştür. Söz konusu türbelerde, dönemin Çıldır Sancak Beylerinden Vezir Sefer Paşa ve aile mensuplarının metfun olduğu bilinmektedir.

1878’de Çarlık Ruslarının eline terk edilen kale gitgide eski ekonomik ve idari gücünü kaybetmeye başlamış; 7 Mart 1921 de tekrar Türk idaresine geçtikten sonra 13 Şubat 1921’den 1948 yılına kadar Artvin’e bağlı nahiye (bucak) durumunda kalmıştır. 1 Ağustos 1945 tarih ve 4769 sayılı kanunla Ardanuç tekrar ilçe statüsüne yükseltilmiş ve bu kez kaza (ilçe) merkezi Tütünlü Köyü (Bice) olmuştur. 1948 yılında tekrar kaza merkezi olarak seçilen Adakale, zeminin elverişsizliği ve kaya düşmeleri dikkate alınarak 1954 yılında bugünkü Meydanlar Mevkiine ilçe taşınmıştır. Buna paralel olarak da Adakale günden güne eski önemini yitirmeye başlamış ve günümüzde Ardanuç-Merkez Mahallesine bağlı semt haline dönüşmüştür. Özellikle 1960’lı yıllardan sonra, konut ve arsalar satışa çıkarılmış, bu süreçte taşınmazların önemli bir kısmı hâlihazırdaki mülk sahiplerin eline geçmiştir. 63 dönümden meydana gelen Adakale semtinde, eski ve yeni dokudan oluşan konutlarda 135 hanede 450 kişi barınmaktadır. İçkalede ise, Ortaçağ döneminden kalma surlar, kilise ve sarnıç gibi yıkılmış durumda çeşitli mimari kalıntılarının yanı sıra yüzeyden tam olarak anlaşılamayan çeşitli yapı temelleri dikkat çekmektedir. İçkalede, Osmanlı döneminden bu yana herhangi bir yapılaşma olmamıştır (Zeki, 1999; Taşkın-Kaya, 2019; Aytekin, 2024).

Ardanuç/Adakale-Gevhernik Kalesindeki Taşınmaz Kültür Varlıkları

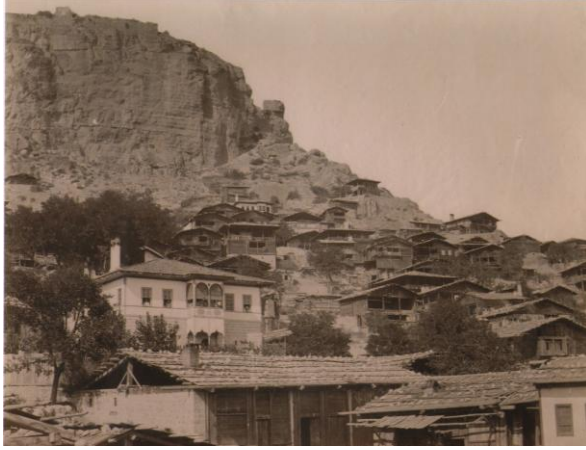
Ardanuç Kalesi ile ilgili ilk koruma/tescil çalışmaları 1987 yılında başlatılmıştır. Günümüzde kale bir bütün olarak 28.06.2012 gün ve 624 sayılı Trabzon Koruma Bölge Kurulu Kararıyla “*Kentsel ve Arkeolojik Sit*” ve “*I. Derece Arkeolojik Sit*” alanı olarak ilan edilmiştir. Çevresi de III. Derece Doğal Sit olarak belirlenmiştir.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı 2023 yılı kayıtlarına göre kent bölümünü oluşturan Adakale’de ve İkaleyi oluşturan Gevhernik Kalesi’nde yer alan tescilli taşınmazlar şunlardır;

Ardan- Gevhernik Kalesi/Adakale (İçkale ve Kent)

- 1 Adet Kale (Gevhernik Kalesi/İçkale)
- 1 Adet Cami
- 3 Adet Türbe
- 1 Adet Kilise
- 1 Adet Sarnıç
- 2 Adet Hamam
- 1 Adet Konak (Eski Kur’an Kursu Binası/Ardan Kültür Evi)
- 8 Adet Konut/Bina
- 6 Adet Dkkn (Arastadan Kalan)
- 1 Adet şadırvan
- 2 Adet eşme olmak üzere 27 adet taşınmaz kültür varlığı bulunmaktadır (Aytekin, 2024).

Bunların dışında, İçkalede henüz tescil edilmemiş kilise, sarnıçlar, şapel ve yıkıntı halinde tam olarak belirlenememiş çeşitli yapı kalıntıları dikkat çekmektedir. Özellikle, 19. yüzyılda Osmanlı yönetimi zamanında, Katolik Ermeni vatandaşların Ardan-Adakale’nin Yukarı Mahallesi’nde yoğun bir nüfusa sahip oldukları (Taşkın & Kaya, 2019). 1965’de yıkılmış bulunan bir kiliselerinin yanı sıra çok sayıda sivil konut ve dkknlarının bulunduğu bilinse de bu yapıların ekseriyeti gnmze ulaşamamıştır. Rusların yöreden 1918’de çekilmelerinin ardından Ermeni vatandaşları, Artvin kent merkezinde olduğu gibi buradan da daha emin buldukları Batum, Ahıska ve değişik ülkelere göç etmişlerdir (Resim, 1), (Taşkın & Kaya, 2019).

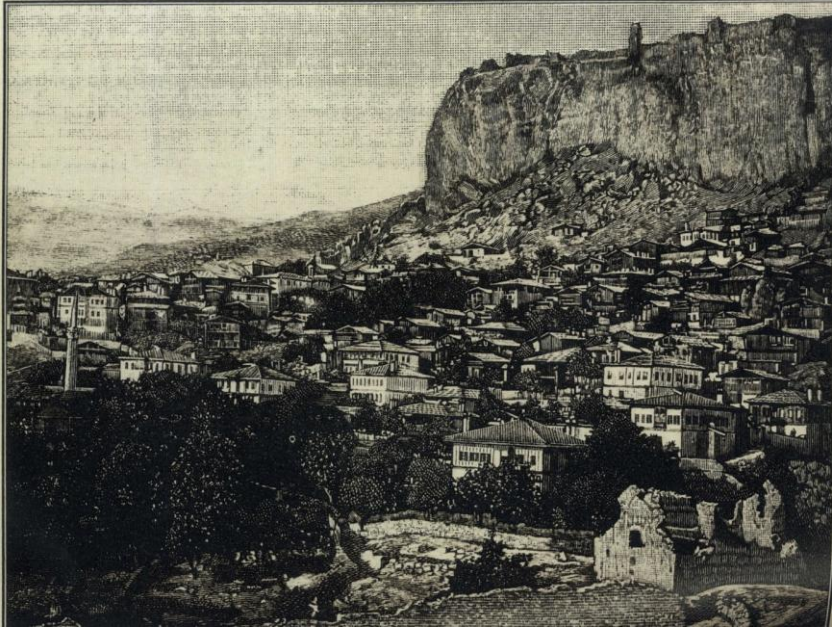

Resim 1:Eski Ardanuç/Adakale, Ermakov'dan-1878.

Osmanlı Döneminde Ardanuç (Artanuci)

Yavuz Sultan Selim'in Trabzon'daki şehzadeliği sırasında Arhavi-Hopa'nın alınmasıyla yörede başlayan Osmanlı egemenliği (1465), Kanuni Sultan Süleyman zamanında artarak sürmüştü ve bu dönemde Erzurum Beylerbeyi Dulkadirli Mehmed Han'ın 1537 yılındaki ve Vezir Ahmed Paşa'nın 1549'daki seferlerinin ardından, Erzurum Beylerbeyi İskender Paşa'nın 13 Haziran 1551'de gerçekleştirdiği seferle, Hristiyan Gürcü Atabeklerin yönetim merkezi durumundaki Ardanuç Kalesi fethedilmiş ve Osmanlı yönetimi kesintisiz olarak 1878'e kadar devam etmiştir (Sezen, 2017; Gümüş, 1999, 2000; Yılmaz, 2007). Ardanuç'un Osmanlılar döneminde Sancak idaresi şeklinde yönetildiği ve 1554 yılında Sancak Beyinin Sinan Bey olduğu bilinmektedir. 1565 tarihli vakfiyede, Ardanuç Sancağı Emiri Hasan Bey, Ardanuç Kazası Hâkimi ise Mevlâna Yahya olduğu görülmektedir. 1558'de Ardanuç (Artanuci) Sancağı; Ardanuç, Tavusker (Olur-Çataksu Köyü/Mahallesi) ve Cahis (Bu yerleşimin güncel adı belirlenememiştir) olmak üzere üç nahiyeden oluşmaktadır ve 1574'de İşhan (Yusufeli İlçesi'ne ait köy) Nahiyesi'nin de eklendiği görülmektedir. Bu dönemde Ardanuç Nahiye merkezi “*Ribat-ı Ardanuç*”

Tsihis Rabati” olarak kaydedilmiştir (Resim, 2), (Taşkın & Kaya, 2019; Bayram, 2005; Oflaz, 2009).

Resim 2: Eski Ardanuç/Adakale, Pazmaveb'den-1900.

Ardanuç 1574-1551 (أردانوچ) yılları arasında Erzurum Eyaletine bağlı sancak, 1578-1588 yılları arasında Çıldır (Ahıska) Eyaletine bağlı sancak, 1632-1641 yılları arasında Kars Eyaletine bağlı sancak, 1717-1777 yılları arasında Çıldır Eyaletine bağlı sancak, 1828-1865 yılları arasında Çıldır Sancağı (Erzurum-Oltu İlçesi) Erzurum Eyaletine bağlı kaza, 1866-1878 Erzurum Vilayetine bağlı kaza, 1878-1918 yılları arasında Çarlık Rusya'sı yönetiminde kaza (uçastok), 1921-1924 yılları arasında Artvin Sancağına bağlı nahiye, 1924-1945 yılları arasında Artvin İline bağlı nahiye iken, 1945 yılında ve 4769 sayılı kararla Artvin İline bağlı kaza/ilçe durumuna getirilmiştir ve bu durumunu hâlihazırda da korumaktadır. 1949 da Tütünlü, 1949 da Adakale, 1952

yılı sonrasında da başlayarak kurum binaları yapıldıkça bugünkü Meydanlar Mevkii'ne taşınmıştır (Sezan, 2017; Kızılkaya, 2013; Badem, 2018; Şengelia, 2016).

3 Mart 1878'de Rusya ile imzalanan Ayastefanos Antlaşması'na göre; Batum, Kars ve Ardahan savaş tazminatı olarak Ruslara verilince, Batum Sancağına bağlı bir kaza olan Artvin Merkez (Oruçlu köyü sınır olmak üzere) ve Hopa-Kemalpaşa İlçesi ile Borçka, Murgul, Ardanuç ve Şavşat ilçeleri Rus yönetimine geçmiştir. 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile de herhangi bir değişiklik olmamıştır. Ruslar, işgal ettikleri Lazistan Sancağında, yöneticisine Naçalnik denen Batum Oblastını (vilayet) kurmuşlardır. 8 Şubat 1879 tarihinde İstanbul'da imzalanan nihai antlaşmanın 7. maddesine göre; burada yaşayan Müslüman halka, istemeleri durumunda üç sene içerisinde Osmanlı topraklarına göç edebilme imkânı sağlanmıştır (Badem, 2010; Ertem, 1985; Yücetürk, 2020). Bu süreçle, yöreden Osmanlı topraklarına önemli göçler olmuştur (Resim 3, 4).

Resim 3: Eski Ardanuç/Adakale, Ermakov'dan-1878

Resim 4: Eski Ardanuç /Adakale, Ermakov'dan-1878

I. Dünya Savaşı sırasında Artvin ve ilçelerinin geri alınmasına yönelik girişimler (1915) Ruslar tarafından şiddetle bastırılmış ve kalıcı bir sonuç alınamamıştır. Bolşevik İhtilalı nedeniyle Aralık 1917'de Rusların işgal ettikleri Elviye-i Selâse topraklarından çekilmeye başlaması ve ardından 3 Mart 1918'de Sovyetler Birliği ile imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması gereğince, Osmanlı-Rus sınırının 1877 yılı öncesindeki duruma dönmüş olması, Artvin'in tekrar Osmanlı toprakları içerisinde yer almasını sağlamıştır. Bu arada, 12 Haziran 1918'de gerçekleştirilen Elviye-i Selâse'nin anavatana ilhakını amaçlayan halk oylamasında, yöre halkının ezici bir çoğunlukla Osmanlı lehine destek verdiği görülmektedir. Ancak, Osmanlı İmparatorluğu'nun resmen bittiğini de onaylayan ve Osmanlı İmparatorluğu ile İtilaf Devletleri arasında 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondoros Mütarekesi gereğince Anadolu toprakları işgal edilmeye başlanmış, bu durumu kabul etmeyen Türk Milleti, İstiklal Harbini başlatmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti arasında 3 Aralık 1920'de başlayan

görüşmeler, Rusya Sovyet Federatif Cumhuriyeti ile Türkiye Büyük Millet Meclisi arasında 16 Mart 1921’de imzalanan Moskova Antlaşması ile devam etmiş ve o dönemde Rusya’ya bağlı Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan cumhuriyetleriyle Kazım Karabekir Paşa’nın temsil ettiği TBMM Hükümeti arasında 13 Ekim 1921’de imzalan Kars Antlaşması ile nihayet bulmuş ve günümüzdeki Türkiye-Gürcistan ve Ermenistan arasındaki kara sınırı oluşmuştur (Dayı, 2002; Sarı, 2014; Sürmeli, 2001; Denker, 2006; Özkan, 2015; Özdemir, 2002; Gül, 2009; Safi, 2008; Çapa, 2012).

1927 yılı öncesinde bugünkü Adakale’de incelemelerde bulunan M. Zeki; bucak merkezinde 2 han, 25 dükkân, harap halde 1 hamam ve 2 adet fırının var olduğunu söylemektedir. Ayrıca, bucak merkezinde 17 hanede toplam 85 kişinin yaşadığını belirtmektedir. M. Zeki, her nedense İskender Paşa Camisini “*Sefer Paşa Camisi*” olarak nitelemiştir. Ayrıca, harap bir medrese ile Ermenilere ait bir Katolik Kilisesinden söz etmektedir (Zeki, 1999).

Yaklaşık 40 yıl Rus işgalini yaşayan ve I. Dünya Harbi’ni Rusların yönetiminde geçiren Ardanuç; 1918 yılında Rusların bölgeden çekilmesinin ardından kısa süreliğine İngiliz ve Gürcü hükümetlerinin idaresinde kaldıktan sonra, 7 Mart 1921’de tekrar Türk idaresine geçmiştir. Yukarıda da vurgulandığı gibi, bu süreç Moskova Antlaşması ile son bulmuştur. 1878 sonrasında ve I. Dünya Harbi sırasında Rus ve Ermeni zulümlerine duçar olan Ardanuç halkı, kendilerince emin gördükleri Osmanlı topraklarına mecburi olarak göç etmiş, daha sonra bir kısmı tekrar vatanlarına dönerken, bir kısmı da Türkiye’nin çeşitli illerine yerleşerek geri gelmemeyi tercih etmişlerdir (Demirel, 2009).

İskender Paşa Camii Hazinesindeki Türbelerde Arkeolojik Kazı ve Antropolojik Tespitler

Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi adına Dr. Öğr. Üyesi Osman Aytekin başkanlığındaki ülkemizin farklı üniversitelerine mensup bilimsek ekiple T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı izin ve destekleriyle 29 Haziran 2021 tarihinde “ Artvin İli, Ardanuç İlçesi-Gevhernik Kalesi Kazısı”

adıylı Cumhuriybaşkanı Başdanışmanı Sayın Dr. İsrail Kışla, Kültür ve Turizm Bakanlığı Bakan Yardımcısı Sayın Nadir Alparslan ile dönemin Artvin Milletvekili Sayın E. Erkan Balta Beylerin destekleri sayesinde başlatılan arkeolojik kazı çalışmalarına 2022, 2023 ve 2024 yıllarında farklı alanlarda devam edilmiştir. Bir aksaklık olmaz ise uzun yıllar devam etmesi beklenmektedir.

Türbeler

Her üç türbe de mahalle merkezinde bulunan tarihi İşkender Paşa Camisinin batı cephesi ile irtibatlandırılmış olarak düzenlenmiştir (Resim 5), (izim, 1), (Aytekin, 2024).

Resim 5: İşkender Paşa Camisi'nin Haziresindeki Türbeler, 2021

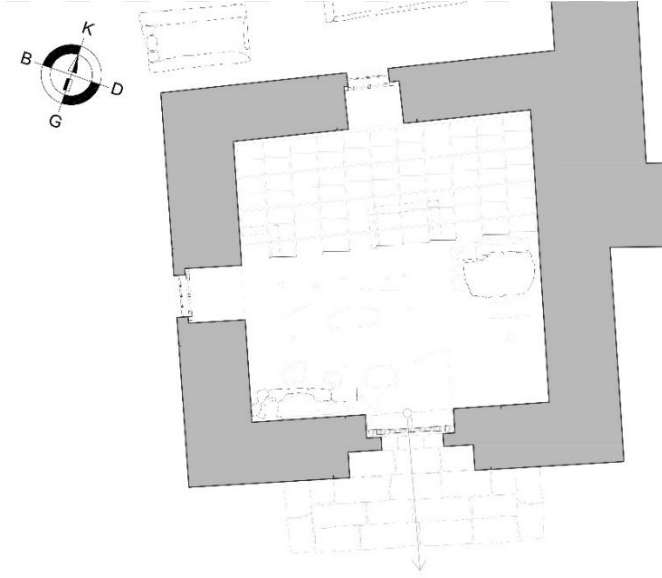
Çizim. 1: İskender Paşa Camisi'nin Haziresindeki Türbelere Ait Plan, 2022

Türbe I: Yapı, caminin kuzeybatı köşesi ile organik bağı olan 7.07x7.07 m ölçülerinde kare plana sahiptir. Türbenin doğu cephesinin ortasında yuvarlak kemerli ve düzgün kesme taşlı bir kapısı bulunmakta olup caminin son cemaat yerine açılmaktadır. Diğer üç yönde, alttakiler dikdörtgen formlu, üsttekiler daire formlu pencerelere yer verilmiştir. İç mekân, pandantif geçişli kubbe ile örtülmüştür ve dış yüzeyi kurşun

plakalarla kaplanmıştır. Cephe duvarları moloz taşla, üzeri sonradan sıvanmış olan kubbe ise tuğla ile örülmüştür. İçinde, doğu-batı doğrultusunda sonradan düzenlendiği anlaşılan dikdörtgen formundaki koruma duvarı içine alınmış ve şahideleri bozulmuş iki mezar yer almaktadır. Bazı kaynaklarda Hatice Hanım Türbesi olarak geçen yapının giriş kapısı üzerinde bulunan kitabesi bozulduğu için tam okunamamaktadır. Yine de kapı girişi üzerindeki kitabeden, Vezir Sefer Paşa (1625-1652) adı okunabilmiştir. Bazı yayınlarda, Sefer Paşa'nın yanı sıra Yusuf Paşa'nın da adından söz edilmektedir. Daha önceki Yüzey Araştırmaları sırasında türbe içinde bozulmuş durumda iki mezarın olduğu tespiti yapılmıştır. Böylece türbenin 17. yüzyılda Ahıska valilerinden Vezir Sefer Paşa için yaptırıldığı ve sonrasında oğlu veya kardeşi olduğu tahmin edilen Yusuf Paşa'nın da yanına defin edildiği düşünülmekteydi (Erken, 1984; Özder, 1971; Cantay, 2001; Aytekin, 2024).

2021 yılında türbede yer alan her iki mezar açılmış ve veriler üzerinde çok yönlü incelemeler yapılmıştır. Türbe girişine göre sağ köşedeki mezarın Ahıska valilerinden Vezir Sefer Paşa'ya ait olabileceği, 50'li yaşlarda muhtemelen Safevilerle yapılan savaşta başından alınan darbe sonucu vefat ettiği, özgün gömü durumunu muhafaza ettiği anatomisi üzerinde Doç. Dr. Hakan Yılmaz tarafından gerçekleştirilen antropolojik tetkiklerle belirlenmiştir. Diğer sol yanı başındaki mezarın defneciler tarafından tahrip edildiği görülmüştür. Dağınık durumdaki kemiklerden yola çıkarak, buradaki erkek bireyin (muhtemelen Yusuf Paşa) 45'li yaşlarda bacak kısmına aldığı darbe sonucu gelişen enfeksiyon nedeniyle vefat ettiği belirlenmiştir. Her iki mezar yapısı da geçici düzenleme yapılarak kapatılmıştır (Resim 6), (Çizim, 2).

Türbe II: Güney cephesinden açılan bir kapı ile girilen yapı, Türbe I'in güneybatı köşesiyle irtibatlandırılmış olup sadece doğu ve batı duvarlarına yerleştirilen birer pencere ile aydınlatılmıştır. 4.95x5.46 m ölçülerinde kare plana sahip türbe, pendentif geçişli kubbe ile örtülmüştür ve dıştan kurşun plakalarla kaplanmıştır. Bazı yayınlarda, Ali Paşa Türbesi olarak gösterilse de üzerinde herhangi bir kitabenin bulunmayışı bu adlandırmaya kesinlik kazandırmamaktadır (Şafakçı, 2017; Demirci, 2018). Türbe içinde mezarın yer almayışı ve güney duvarı önünde doğu-batı doğrultusunda taştan sekinin varlığı, türbeden çok, türbedara ait bir mekân olabileceğini düşündürmektedir. 2021 yılında yapılan kazı sonucu, Sekinin dış yüzeye yakın altına ahşap tabutla yerleştirilen ve 40'lı yıllarda vefat etmiş olduğu belirlenen bir bayan mezarı ile giriş kısmı ile seki arasındaki bölümde düzensiz olarak defin edilen biri bebek olmak üzere üç çocuk mezarı ortaya çıkarılmıştır. Bu durumda, yetişkin kadın mezarının muhtemelen Yusuf Paşa'nın eşi olabileceği değerlendirilebilir. Çocukların ise, başta Hatice Hanım'ın olmak üzere paşa sülalesine mensup oldukları düşünülmelidir. Bu durumda, bu yapının 17. yüzyılda başlangıçta türbedara ait bir mekân olarak inşa edilmiş olduğu, sonrasında ihtiyaçtan dolayı türbeye dönüştürüldüğü görüşü ağırlık kazanmaktadır. Malzeme ve işçilik açısından diğer türbelerle aynı özellik göstermektedir (Resim, 7), (Çizim, 3), (Aytekin, 2024).

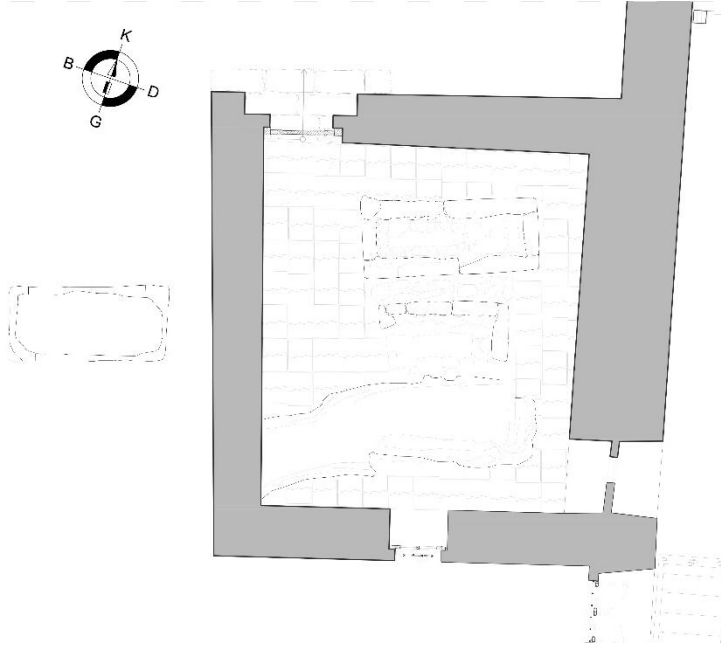

Çizim 3: Türbe II Planı, 2022.

Resim 7: Türbe II, Kazı Esnasında, 2021.

Türbe III: Diğer iki türbenin güneyinde yer alan ve onlarla organik bağı olmayan Türbe III, caminin batı cephesinin güney ucuna bitişik olarak inşa edilmiştir. Girişi kuzey cephenin batısında bulunan yapı doğu duvarının güney ucuna açılmış pencere vasıtasıyla cami harimi ile irtibatlandırılmıştır. Ayrıca, güney cephesinin orta ekseninde yer alan alttaki büyük, üstteki küçük iki pencere ile de iç mekânın aydınlatılması sağlanmıştır. 6.10 x 6.23 m ölçülerindeki kare planlı mekân, pandantif geçişli kubbe ile örtülmüş ve dış yüzeyi kurşun plakalarla kaplanmıştır. İçteki mezarların tümü defîne avcıları tarafından çok acımasızca 2002 yılı baharında tahrip edilmiştir. Orijinalde, doğu duvarına yakın bir biçimde sıralanan üç mezarı olduğu bilgisi alınmıştı. Kazı öncesi bunlardan sadece birine bozulmuş olarak ulaşabilmiştir. Buradaki mezarlardan birine ait olan ve hâlihazırda yere düşmüş durumda olan taş malzemeli bir şahide üzerinde Hicri 1109 (M. 1697) tarihi saptanmıştır (Şafakçı, 2017; Demirci, 2018). 2021 yılında yapılan arkeolojik kazı çalışmaları ve antropolojik incelemelerle; burada üç mezarın olduğu anlaşılmıştır. Mekânın güney köşesindeki mezarın yetişkin erkek bireye ait olduğu ve muhtemelen 45’lı yaşlarda vefat ettiği tespit edilmiştir. Onun hemen sol yanındaki mezarın, 13-15 yaşlarında vefat eden genç kıza ait olduğu görülmüştür. Girişin sol kuzey köşesindeki mezarın ise, 20-25 yaşlarında vefat eden genç erkek bireye ait olduğu anlaşılmıştır. Kazı esnasında 1697 tarihli mezar taşı dışında “Merhum Hacı Ali Paşa’nın Kerimesi Fatma Hanım” ibareli tarihsiz Osmanlıca bir yazıt bulunmuştur. Bu yazıttan ve şahide üzerinde yer alan tarihten yola çıkarak, bu türbenin de 17. yüzyıl sonlarında Ali Paşa adına yaptırıldığı ve yanında yer alan kız ve erkek bireylerin de Ali Paşa’nın çocukları olduğu fikri açıklık kazanmıştır. Her üç türbe; 21.06.1989 tarih ve 341 sayılı kararla tescillenmişlerdir (Resim, 8), (Çizim, 4), (Aytekin, 2024).

Çizim. 4: Türbe III Planı, 2022

Foto. 8: Türbe III, Kazı Sonrasında, 2021

İskender Paşa Camisi Çevresindeki Mezarların Antropolojik Analizi

Türbe I: 2021 yılında yapılan arkeolojik kazı esnasında 2 mezar tespit edilmiştir.

Mezar 1 (Yusuf Paşa)

I.Türbe içerisinde yer alan ve Yusuf Paşa'nın defnedildiği M1 mezarı, konum bakımından geleneksel anlamda yerleşim sınırları içinde (intamural) yer alan ölü gömme uygulamasının tip örneğini göstermektedir. Türbe içerisine doğu batı yönünde dikdörtgen planla açılan bu mezarın uzunluğu 220 cm, genişliği 80 cm ve derinliği 90 cm'dir.

Mezar mimarisi açısından M1 mezarı, taş örme tekniğiyle yapılmıştır. Mezar duvarı, zeminden mezar tavanına kadar farklı boyutlara sahip 6 sıralı taşlarla birbirine geçmeli bir yapım tekniğiyle örüldüğü görülmüştür. Söz konusu mezar duvarına daha ayrıntılı bakıldığında, temel duvarının 30-40 cm uzunluğunda, 20-30 cm genişliğinde iki sıralı bir taş sırasıyla örülüp yükseltildiği devamında üzerine uzunluğu 8-10 cm, genişliği 5-10 cm arasında değişen boyutlarda 4 sıra taş daha örülerek tamamlandığı anlaşılmaktadır. Dikdörtgen yapılu bu mezarın duvar kalınlığı ise 40 cm'dir. Mezar iççiliği bakımından mezar iç duvarı 1,5 cm kalınlığında kireç ve ince kum karışımı bir sıvayla kapatılmış ve pürüzsüz bir yüzey oluşturulmuştur. Ayrıca mezar yapısını güzelleştirmek için mezar zemini 32 cm uzunluğunda 22 cm genişliğinde ve 3 cm kalınlığında düzgün kesilmiş kumtaşı levhalarla döşenmiştir. Nitekim aynı yapısal uygulama mezar kapağı içinde uygulanmıştır. Maalesef kaçak kazılarla tahrip olan Yusuf Paşa'nın üst kapak levhaları kırılarak mezar içine atıldığı görülmüştür.

Mezar içinde yapılan antropolojik çalışmalarında, Yusuf Paşa'nın kemiklerinin yanı sıra küçük ve büyük baş ile kanatlı kümes hayvanların ait kemiklerin olduğu karışık halde mezarın güney ve güneybatı köşesine dağınık biçimde konuldu görülmüştür. Muhtemelen bu hayvan kalıntıları türbe etrafında kesilen adak kurbanlarına aittir.

Maalesef Yusuf Paşa'nın mezarının birçok kere defineler tarafından tahrip edilmiş olması etrafta bulunan adak hayvanlarının kemiklerinin kaçak kazılarla mezar içinden çıkarılan toprakla birlikte tekrar tekrar mezar içine konulduğu gösterir. Dolayısıyla hayvan kemiklerin mezar içine nasıl girdiği sorusunu açıklamaktadır.

Kemikler üzerinde yapılan Antropolojik incelemeler sonucunda Yusuf Paşa'nın muhtemelen 50-55 yaş arasında vefat ettiği anlaşılmaktadır. Kemikler üzerinde yapılan paleopatolojik gözlemler sonucunda dikkati çeken en önemli makro gözlem ise sol tibia (kaval) kemiğinin orta kısmına muhtemelen bir darbe sonucunda aldığı tibia shaft kırığı olarak tanımlanan bir açık kırığın tespitidir. Kemik üzerinde görülen kaynaşma izlerinden Yusuf Paşa'nın belli bir süre yaşamını devam ettiği söylenebilir. Kaynaşma izlerin yayılım durumuna bakıldığında ise izlerin içten dışa bir azalma gösterdiği bu da bireyin muhtemelen 1 yıl civarı hayatını devam ettirdiğini göstermektedir. Nitekim kırığın kaynaşma biçimi tibia kemiğin anatomik bütünlüğünün tamamen bozduğunu rahatlıkla gözlenmektedir. Bu tip büyük kemik kırıklarının biçimi, kaynaşma şekli ve dönem imkânları göz önünde alındığında, enfeksiyonun oluşum ve yayılım şiddetinin kemik üzerinde nasıl bir tahribat meydana getirdiği saptanabilir. Nitekim Yusuf Paşa'nın tibia kemiğinin proximal kısmında ciddi derecede enfeksiyona maruz kaldığı kemik deformasyonları ve enfeksiyon delikleri olarak ifade edilen enfeksiyonun akıntısının kemik üzerinden dışarıya çıktığı izler görülmektedir. Bunun yanı sıra tibia proximal'inde görülen enfeksiyon kaynaklı deformasyonlar eklem yaptığı femur distal'ine de yöneldiği ve bu yüzden eklem yüzeyini deforme ettiği görülmüştür.

Osteometrik çalışmalar içinde yer alan tahmini boy ölçümü genel olarak uzun kemiklerin maksimum uzunluk ölçümlerinden hesaplanır. Ele geçen sağlam kemiklerden alınan osteometrik ölçülerden Yusuf Paşa'nın boy uzunluğunun ortalama 175 cm olduğu anlaşılmıştır.

Sonuç olarak, kırığın iyileşme süresi, iltihabın kana karışma hızı ve yoğunluğu ile diğer tanımlanamayan bileşenler göz önünde tutulduğunda Yusuf Paşa'nın tibia (kaval) kemiğindeki bir kırık

sonucunda ortaya çıkan enfeksiyondan hayatını kaybetmiş olabileceği söylenebilir (Resim, 9).

Resim 9: Yusuf Paşa 'ya Kırık İzi, 2021.

Mezar 2 (Sefer Paşa)

I.Türbe içinde yer alan diğer mezar ise Yusuf Paşa'nın mezarının hemen yanına açılmış mezar 2 (M2) olarak adlandırılan ve konum bakımından yerleşim içi (intamural) ölü gömme uygulamasının örneğini gösterir. Sefer Paşa'nın defnedildiği bu mezar, mezar mimarisi açısından doğrudan toprağa açılmış dikdörtgen planlı basit toprak mezardır.

Mezar içinde yapılan antropolojik kazı çalışmalarında mezar yüzeyinden yaklaşık 50 cm derinliğe kadar mezarın birkaç kez kaçak kazılarla açıldığını gösteren bulgulara rastlanmıştır. Nitekim bu kaçak kazılarla mezar içine doldurulmuş toprak kütlesi içinde büyük ve küçükbaş adak hayvanlara ait bazı kemik kalıntılarına, kürek veya kazma sap kırıklarına, kırık cam bardak parçalarına rastlanmıştır. Bu karıştırılmış toprak kütlelerinin devamında yaklaşık 50 cm steril bir toprak dolguyla karşılaşmıştır. Hemen bu dolgunun altında in situ (yerinde) halde Sefer Paşa'ya ulaşılmıştır.

Sefer Paşa'nın defnedildiği M2 mezarın uzunluğu 210 cm, genişliği 80 cm ve derinliği 100 cm'dir. Sefer Paşa'nın kafasından ayakucuna kadar mesafenin uzunluğu ise 175 cm'dir. İslam inancına göre defnedilen Sefer Paşa'nın, sağ yanı üzerine sırt üstü yatırılmış, yüzü kıbleye dönük yani güneyde, baş batıda, ayaklar birbirine bitişik muhtemelen başparmaklardan bağlanmış şekilde doğuda, kollar vücutta paralel şekilde uzatılmış biçimde konulduğu görülmüştür. Ayrıca kemikler üzerinde ahşap kalıntılara da rastlanmıştır. Bu da Sefer Paşa'nın mezara defedildikten sonra tahtalar ile kapatılıp üzerine toprak konulduğunu göstermektedir.

Paleopatolojik incelemeler sonucunda, Sefer Paşa'nın sol parietal (duvar kemiği) kemik üzerinde coronal sutur'dan başlayarak lambdoid sutur'a kadar devam eden 11,08 cm uzunluğunda yarım yay şeklinde kesik izi görülmüştür. Bu kesik izi, Sefer Paşa'nın kafasına aldığı ölümcül ani bir kılıç benzeri kesici bir alet darbesi sonucunda 45 yaşlarında vefat ettiğini göstermektedir. Ayrıca Sefer Paşa'nın uzun kemiklerden alınan osteometrik ölçümler sonucunda paşanın boy

uzunluğunun 172-179 cm arasında ortalama 175 cm olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak, Sefer Paşa kafasının sol parietal (duvar kemiği) kemiğine aldığı kesici bir darbeyeyle hayatını kaybettiği söylenebilir (Resim, 10).

Resim 10: Sefer Paşa'ya Ait Kafatasındaki Kesik İzi, 2021

Türbe II: 2021 yılında yapılan arkeolojik kazı esnasında burada 5 mezar tespit edilmiştir.

Mezar 1

II. Türbe'nin doğu duvarında yer alan M1 mezarı, içerisinde 200 cm uzunluğunda, 50 cm genişliğinde ve 25 cm yükseklikte ahşaptan yapılmış tabut bulunmaktadır. Ahşap tabut içerisinde 30-40 yaş aralığında bir kadın birey defnedilmiştir. İslam inanışına göre defnedilen kadın birey, sağ yanına sırt üstü yatırılmış, yüzü kibleye dönük, baş batıda, ayaklar doğuda, kollar vücutta paralel şekilde defnedilmiş ve kefene andıran bir kumaş parçası ile örtüldüğü anlaşılmıştır. Bu ahşap tabut, 220 cm uzunluğunda, 80 cm genişliğinde ve 60 cm derinliğinde 5 sıralı taş örme tekniğiyle yapılmış içi sıvalı dikdörtgen planlı bir kriptalık içerisinde yer almaktadır. Antropolojik inceleme sonucunda iskelet üzerinde herhangi bir paleopatolojik bulguya rastlanmamıştır. Uzun kemiklerden alınan ölçümlerden kadın bireyin 161,54 cm olduğu hesaplanmıştır.

Mezar 2

II. Türbe'nin doğusunda bulunan M1 mezarının hemen yanında yer alan M2 mezarı kerpiçten örülmüş prizma şekline İslam inanışın göre defnedilen bir birey ait iskelet tespit edilmiştir. Mezardan ele geçen kemikler üzerinde yapılan antropolojik inceleme sonucunda 3 yaşlarında bir çocuğa ait olduğu anlaşılmıştır.

Mezar 3

II. Türbe'nin kuzeybatı köşesine yerleştirilmiş M3 mezarında ahşap kalıntılarına rastlanılmıştır. Muhtemelen ahşap parçalar mezarın üzerini örten unsur olarak gözlenmiştir. Antropolojik inceleme sonucunda M3'de 3 yaşlarında bir çocuğa ait kemiklere rastlanmıştır.

Mezar 4

II. Türbe'nin girişin hemen solunda türbenin güneybatı duvarına bitişik vaziyette kerpiç bloklarla örülerek üzeri kapatılmış M4 olarak adlandırıl bu mezar içerisinde İslam inanışın göre defnedilmiş 0-1 yaş

aralığında bir bebeğe ait kemikler bulunmuştur. Mezar ölçüleri 106 cm uzunluğunda ve 43 cm genişliğindedir.

Mezar 5

II.Türbe'nin giriş eksi doğrultusunda M3 ve M4 mezarların arasına açılmış bir basit toprak mezar olup 3 yaşlarında bir çocuğa aittir. Bu mezar Türbe içerisindeki diğer mezarlardan hem mezar mimari hem de yerleştirme biçimi açısından daha basit bir mezardır. Muhtemelen bu mezar (M5) diğer mezarlardan daha sonraki bir tarihte defnedildiği düşünülmektedir.

Türbe III

Türbe III'de arkeolojik ve antropolojik incelemeler sonucunda 3 mezar tespit edilmiştir.

Mezar 1

Türbenin güney köşesinde yer alan bu mezarda antropolojik incelemede, İslam inanişına göre defnedilmiş 40 yaşlarında bir erkek bireydir. Uzun kemiklerden alınan ölçümlerden erkek bireyin ortalama 174 cm olduğu hesaplanmıştır.

Antropolojik inceleme sonucunda iskelet üzerinde herhangi bir paleopatolojik bulguya rastlanmamıştır.

Mezar 2

Türbe'nin güney köşesinde yer alan M1 mezarının hemen yanında bulunan M2 mezarında osteolojik gözlemler sonucunda 15 yaşlarında İslami inanişın göre defnedilen bir genç kıza aittir. Kemikler üzerinde herhangi bir paleopatolojik bulguya rastlanmamıştır.

Mezar 3

Türbe'nin girişinin yer alan son mezarda yapılan osteolojik analizlerde 20-25 yaş aralığında genç erkek bireydir. Kemikler üzerinde herhangi bir paleopatolojik bulguya rastlanmamıştır. Uzun kemiklerden alınan ölçümlerden erkek bireyin ortalama 170 cm olduğu hesaplanmıştır.

Değerlendirme ve Sonuç

Artvin ili ve ilçelerinde türbe geleneğinin çok gelişmediği bilinmektedir. Günümüzde Deriner Baraj Göletinin suları altında kalmış olan Artvin Merkez Zeytinlik Köyü Türbeleri (2 adet), Şavşat İlçesi'nin Ciritdüzü Köyü ile Köprülü Köyü'ndeki türbe yapılarından sonra en önemli türbeler yukarıda detaylı bir şekilde incelenen Ardanuç-Adakale'deki üç adet türbe yapısı olduğu söylenebilir (Aytekin, 1999).

Bugüne kadar yapılan yerli ve yabancı araştırma ve yayınlarda Ardanuç'taki türbelerde metfun olan şahısların kim oldukları konusunda yetersiz bilgilere sahiptik. Ancak 2021 yılındaki arkeolojik kazı esnasında her üç türbede de gerekli çalışma ve değerlendirmelerin sayesinde daha tutarlı sonuçlara ulaştığımız söylenebilir (Aytekin, 2023; Aytekin, 2024).

Şöyle ki; Türbe I'de 2 mezar yapısı yer almakta olup bu mezarların biri Vezir Sefer Paşa'ya diğerinin de oğlu Yusuf Paşa'ya ait oldukları kesinlik kazanmış bulunmaktadır.

Türbe II'nin başlangıçta Türbedar için yapıldığı sonrasında da çeşitli defin işlemleri gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Buradaki 5 mezarların kime ait oldukları tam olarak belirlenememiştir. Ancak, yetişkin bayan mezarının muhtemelen Yusuf Paşa'nın eşi Hatice Hanım ve çocuklarına ait olduğu düşünülmektedir (Şafakçı, 2017).

Türbe III'de ise, 3 mezar yapısı yer almaktadır. Define avcılarının mezar yapılarını büyük ölçüde tahrip ettikleri mezarlardan biri yetişkin bir erkeğe, diğer ikisinin ise genç yaşlarda vefat ettiği anlaşılan erkek ve kız bireylere ait oldukları tespit edilmiştir. Kazı esnasında toprağa karıştırılmış durumda Osmanlıca bir kitabe bulunmuştur. Bu kitabede "Hacı Ali Paşa'nın kızı Fatma Hanım" ibaresi yer almaktadır. Ayrıca, yine hangi mezara ait olduğu tam olarak anlaşılamayan şahide taşında H. 1109/ M.1697 tarih bulunmaktadır. Bu durumda, genç yaşta vefat eden kızın Fatma Hanım olduğu kesinlik kazanmıştır. 1697 tarihli şahidinin ise, özgün yerinde bulunmadığından buradaki üç mezardan

hangisinin ölüm tarihi olduğu belirlenememiştir (Aytekin, 2023; Aytekin, 2024).

Bütün bunlardan sonra; 16. yüzyılda Osmanlı egemenliğine giren, günümüzdeki Gürcistan-Acara Özerk Cumhuriyeti topraklarının bir kısmı, yine günümüzde Gürcistan'da yer alan Samtshe-Cavaheti Bölgesi ile Artvin ve Ardahan illerinin yanı sıra Erzurum İl'inin bir kısmından oluşan (*Tao-Kalrceti*) topraklarda Çıldır, Ahıska ve Oltu merkezli kurulmuş olan Çıldır Eyaleti'nin (1578-1845) vezir rütbesinde yöneticilik yapan Sefer Paşa'nın (1625-1651/1652) döneminde 1623-1639 tarihlerde Osmanlı-Savefi Savaşı'nın varlığı bilinmektedir. Hatta bazı yayınlarda, söz konusu savaş dönemine denk düşen 1632-1641 tarihleri arasında bölgenin Kars Eyaleti'ne bağlı olarak yönetildiği de dikkat çekmektedir. Hristiyanlıktan İslam'a girmiş olan Sefer Paşa, Kızılbaş olarak nitelen Safevilere karşı bölgenin Osmanlı idaresinde İslamlaşmasına büyük gayret gösterdiği anlaşılmaktadır. Öyle ki, öncesinde mensubu olduğu Hristiyan inancının Sefer Paşa yönetimi zamanında zayıfladığı belirtilmektedir. Sefer Paşa'nın tam olarak hangi tarihte, nasıl ve nerede öldüğü bilinmemektedir. Bizim tespitlerimize göre muhtemelen 1651/1652 yıllarında ve 45 yaşlarında savaşta aldığı darbe sonucu vefat etmiş olmalıdır. 1648 de tahta çıkan IV. Murad'ın Revan Seferi'nde Sefer Paşa ve ondan sonra yerini alan Yusuf Paşa'nın 50-55'li yaşlarda vefat ettiği (öl.1674) Osmanlı adına yararlıklar gösterdiği gözden kaçmamaktadır. Burada cevaplanması gereken sorulardan biri de Sefer Paşa ve oğlu Yusuf Paşa'nın Çıldır Eyaleti'nin kırsalında ve oldukça uzakta bulunan Ardanuç'a neden defnedildiler? Şu aşamada bu soruyu yanıtlayacak veriye tam olarak ulaşamadığımız için yorum yapmak istemiyoruz (Ocak, 2002; Küpeli, 2009; Mamistvalishvili, 2024).

Burada belirtilmesi başka bir husus da 1565 tarihli Çerkez İskender Paşa Vakfîyesinde söz edilen İskender Paşa'nın amcası Emir Süleyman'ın kabrinin burada olup olmadığının aydınlatılması gelmektedir. Yörenin 16. yüzyılda Osmanlıların eline geçmesi döneminde Erzurum yakınlarında gerçekleşen çatışmada vefat ettiği söylenen Emir Süleyman'ın buradaki türbelerden birinde gömülü

olduğu düşünöldüğünde, her üç türbenin de 17. yüzyıl yapıları olmaları nedeniyle tarihsellik açısından uygun düşmediği anlaşılmaktadır (Oflaz, 2009).

Sonuç

Arkeoloji ve Antropoloji bilim dalların ortak çalışması arkeo-antropolojik araştırmalar Artvin-Ardanuç'ta İskender Paşa Camisinin batı cephesi ile ilişkili olan Türbe I, II ve III'de gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğun Kuzeydoğu Anadolu'da önemli bir etkiye sahip olduğunu gösteren İskender Paşa Camisi ve türbelerinde gerçekleştiren arkeolojik kazılar ve ulaşılan sonuçlar, antropolojik çalışmalar ve tarihi yazılı kaynaklardan ulaşılan belgeler bize disiplinler arası çalışmanın en iyi örneğini sunmuştur.

Ayrıca üç türbede yapılan arkeolojik, antropolojik ve tarihi yazılı kaynak araştırmalardan elde edilen verilerin sonuçları birbirleri ile önemli ölçüde örtüştüğü görölmüştür.

Türbe I'deki Vezir Sefer Paşa (III. Beka) ve Yusuf Paşa'nın Gürcü asıllı Cakeli ailesine mensup askeri, yönetici ve siyasi lider olarak tarihleri ve kimlikleri konusunda uzun süredir devam eden tartışmalar bu çalışmanın sayesinde somutlaştırılmaya gayret edilmiştir.

Hatice Hanım Türbesi olarak tanımlanan Türbe II'de tespit edilen iskelet örneklerinden ulaşılan antropolojik sonuçlara ait kanıtlar, bize tarihi kaynaklar ve yorumlara dayanan verilerle karşılaştırma imkânı sağlamıştır.

Türbe III'de ortaya çıkarılan yazıttan ve şahide üzerinde yer alan tarihten yola çıkarak, bu türbenin de 17. yüzyıl sonlarında Ali Paşa adına yaptırıldığı ve yanında yer alan kız ve erkek bireylerin de Ali Paşa'nın çocukları olduğu fikri açıklık kazanmıştır.

Sonuç olarak; bu araştırma, Ardanuç-İskender Paşa Camisi'nin Haziresinde yer alan Türbe I, II ve III'deki mezarların disiplinler arası karşılaştırmalı çalışmalar ile tarihi kaynaklar arasında bir farklılık olup

olmadığının değeriendirilmesi gerçekleştirilmiş olup en güncel bilgilerin bilim dünyasına kazandırılması gerçekleştirilmiştir.

Teşekkür

2021 yılı kazı ekip yelerimize; Doç. Dr. Hasan Buğrul (Kazı Başkan Yardımcısı), Doç. Dr. Öğr. Üyesi Ufuk Elyiğit (Kazı Başkan Yardımcısı), Doç. Dr. Hakan Yılmaz (Antropolog), Dr. Öğr. Üyesi Turgay Beyaz (Jeolog), Öğr. Gör. Yunus Emre Aytekin (İşletmeci, Teknik Sorumlu), Safiye Nagehan Aytekin (Uzman Mimar), Arş. Gör. Muhammed Enes Canöz (Sanat Tarihi), Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kaya (Sanat Tarihi), Dr. Öğr. Üyesi Gülcan zbek (Sanat Tarihi), Öğr. Gör. Dilara Aytekin (Turizm İşletmecisi), Tanju Altun (Arkeolog-İşçi Statüsünde), Gülhan Alkan (Sanat Tarihi-İşçi Statüsünde), Nahit Kse (Sanat Tarihi-İşçi Statüsünde, Hanife Parlak (Arkeolog-İşçi Statüsünde), Halil Erdem (Sanat Tarihi-İşçi Statüsünde).

Desteklerinden ve izinlerinden dolayı; T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı'na, Dsimm'e, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne. Türk Tarih Kurumu Başkanlığı'na, Van Yüzüncü Yıl niversitesi'ne. Artvin Valiliği'ne, Artvin İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü'ne. Artvin İl zel İdaresi Müdürlüğü'ne. Ardanuç Kaymakamlığı'na. Ardanuç İlçe Belediye Başkanlığı'na, Erzurum Müze Müdürlüğü'ne. Ardanuç İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne. Ardanuç Engelsiz Yaşam Bakım ve Rehabilitasyon Merkezi Müdürlüğü'ne. İskender Paşa Vakfı Müteveli Heyeti'ne, Ardanulu işadamları Sn. Turgay Temel ve Sn. Ali Yücel Kurt'a ve özverili ekip arkadaşlarıma teşekkür etmeyi borç bilirim.

Kaynakça

Ayan, E. (2009). Sultân Alparslan'ın Ermeni-Gürcü Siyaseti, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 2, 9-28. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kdeniz/issue/16873/175637>

Aytekin, O. (1999). *Ortaçağ'dan Osmanlı Dönemi Sonuna Kadar Artvin'deki Mimari Eserler*, Kültür Bakanlığı, Ankara. <https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=565240&materialType=KT&query=Aytekin%2C+Osman>.

Aytekin, O. (2000). Artvin ve Çevresindeki Türk-İslam Eserleri Yüzey Araştırması, *17 Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 95-108. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44761/arastirma-sonuclari-toplantilari.html>

Aytekin, O. (2023). Ardanuç-Gevhernik Kalesi Kazı Çalışmaları, *Cumhuriyetin Birinci Yüzyılında Anadolu'da Türk Dönemi Arkeoloji Çalışmaları* (Harun Ürer, Ed.), TÜBA Yayınları, Ankara, 585-604. <https://www.tuba.gov.tr/tr/yayinlar/suresiz-yayinlar/bilim-ve-dusunce/cumhuriyetin-birinci-yuzyilinda-anadoluda-turk-donemi-arkeoloji-calismalari>

Aytekin, O. (2004). Artvin İli-Çoruh Vadi 'sindeki Tarihi Yollar ve Kültür Varlıkları Yüzey Araştırması-2002, *21. Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 235-250. <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-44761/arastirma-sonuclari-toplantilari.html>

Aytekin, O. (2024). *Tarihi Ardanuç Kalesi ve Kenti*. (Yunus Emre Aytekin, Ed.), Gazi Kitabevi, Ankara. https://www.gazikitabevi.com.tr/?srsltid=AfmBOopKo2E0hzkBZ0ky7b_yrY8j-18OHIb1u79QxTtmVlsea-ivtaX

Aytekin, O. (2023). Osmanlı Dönemi'ne Ardauç Darphanesinde Basılan Nadir Sikke Örnekleri, *Artvin Çoruh Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 111-131.
<https://doi.org/10.22466/acusbd.1273992>

Badem, C. (2018). *Çarlık Yönetiminde Kars, Ardahan, Artvin 1878-1918*. Aras Yayıncılık, İstanbul.
https://www.kitapyurdu.com/kitap/carlik-yonetiminde-kars-ardahan-artvin18781918/473540.html?srsId=AfmBOoryWbGBXm23DdL2Qar38TXUtHuHA_4B2FgtOnS3NIXWUEdh6TRA

Badem, C. (2010). *Çarlık Rusya Yönetiminde Kars Vilayeti*, Bir Zamanlar Yayıncılık, İstanbul.

Bayram, F. (20005). *Artvin'deki Gürcü Manastırlarının Mimarisi*. Ege Yayınları, İstanbul.
<https://egeyayinlari.com.tr/urun/Artvindeki-Gurcu-Manastirlarinin-Mimarisi/51>

Bayram, S. (2005). Lala Mustafa Paşa'nın Artvin'deki 1563 Tarihli Vakfiyesi. *Karadeniz Araştırmaları*, 6, 78-96.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/karadearas/issue/10090/124443>

Berdzenişvili, N & . Canaşia, S. (2000). *Gürcüstan Tarihi*, (çev. Hayri Hayrioğlu). Sorun Yayınları, İstanbul.
<https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=576759&materialType=KT&query=G%C3%BCrcistan>.

Bilgin, M. (2010). *Doğu Karadeniz*. Ötüken Yayınları, Ankara.
<https://www.kitapyurdu.com/kitap/dogukaradeniz/93089.html?srsId=>

AfmBOoomzcdG0I52aNi9olaZtIn5XMfwtTHpwBLsPuK6sPT0LABi
uFC

Bilici, K.Z. (2011). Ardanuç-Gevhernik Kalesi Üzerine Bazı Gözlemler. *Anadolu Kültürlerinde Süreklilik ve Değişim Dr. A. Mine Kadiroğlu'na Armağan*, 135-159. <https://zerokitap.com/urun/Anadolu-Kulturlerinde-Sureklilik-ve-Degisim-Dr-A-Mine-Kadirogluna-Armagan/24690?srsId=AfmBOoqKkvV6LYESzSvFiFwauLPKiX9j5njxNJx5OtaqExaZGicp2dIg>

Brosset M.F. (2003). *Gürcistan Tarihi (Eski Çağlardan 1212 Yılına Kadar)* (çev. Hrand D. Andreasyan, Not ve Yay. Erdoğan Merçil). Türk Tarih Kurumu, Ankara. <https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=552044&materialType=KT&query=G%C3%BCrcistan+Tarih>.

Buikstra, J.E. & Ubelaker, D.H. (1994). *Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains*. Arkansas Archeological Survey Research Series No. 44, Arkansas. <https://archeology.uark.edu/learn-discover/publications/standards-for-data-collection-from-human-skeletal-remains-buikstra-ubelaker/>

Buikstra, J.E. (2019). *Ortner's Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*. Third Edition. Academic Press publications. ISBN: 978-0-12-809738-0. <https://www.elsevier.com/books-and-journals>

Cantay, G. (2001). Eski Ardanuç'ta İskender Paşa Külliyesi. *Prof. Dr. Zafer Bayburtlı Armağanı-Sanat Yazıları*, 103-117.

Charlotte, R. & Manchester, K. (2010). *The Archaeology of Disease*. Third Edition, The History Press. EPUB ISBN 978 0 7524 9497 5. www.thehistorypress.co.uk

Çiğdem, S. (2006). Urartu Krallığı'nın Doğu Karadeniz İlişkilerinde Diauehi Ülkesinin Rolü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7 (1), 81-97. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunisosbil/issue/2819/37985>

Çapa, M. (2012). Millî Mücadele Döneminde Artvin. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 3 (13), 119-130. 10.53478/TUBA.978-625-8352-68-9.ch01

Çoğ, M. (2007). Gürcüler Arasında İslamiyet'in Yayılması. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 7(2), 39-54. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuilah/issue/4173/55032#:~:text=Arap%2C%20T%C3%BCrk%20ve%20Mo%C4%9Fol%20h%C3%A2ki miyetinde,topluluklar%20aras%C4%B1nda%20%C4%B0slam%20yay%C4%B1lmaya%20ba%C5%9Flam%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1r.>

Dayı, E.D. (2002). Milli Mücadele'de Elviye-i Selase/Üç Sancak Meselesi (Kars, Ardahan, Batum). *Türkler*, XVI, 157-167.

Demirel, M. (2009). Artvin ve Batum Göçmenleri (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşından Sonra). *TAED*, 40, 317-340. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2879/39701>

Demirel, M. (2000). *Yusufeli Tarihi*, Yusufeli Belediyesi Yayınları, İstanbul.

Demirci, Z. (2018). Ardanuç İskender Paşa Camii Haziresinde Bulunan Türbeler. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5 (12), 52-65. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/gusbd/issue/39724/470529>

Denker, A.C. (2006). *Birinci Dünya Savaşında Teşkilat-ı Mahsusa*, Arma Yayınları İstanbul. https://www.kitapyurdu.com/kitap/birinci-dunya-savasinda-teskilatimahsusa/84935.html?srsltid=AfmBOorOghMEz5ZSomtzhstuajnJUk2h8TwqgkTKaeUG2O_XVAGxDiBT

Edwards, R.W. (1986). The Vale Fortifications of Artvin: A Second Preliminary Report on the Marshlands of North East Turkey. *DOP*, 40, 171-174.

Eğilmez, S. (2002). Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın Kafkasya Politikası. *Türkler Ansiklopedisi*, IV, 705-712.

Erken, S. (1984). *Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler- Artvin İli*. Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara. https://www.nadirkitap.com/turkiye-de-vakif-abideler-ve-eski-eserler-artvin-ili-kitap9970864.html?srsltid=AfmBOoo4Tw6eJfOInFQi8E8sI9yC0nJli3Vf9ThKMpiBm_GmHKrvbyKP

Ertem, R. (1985). *Türk Silahlı Kuvvetler Tarihi Osmanlı Devri 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Kafkas Cephesi Harekâtı*, II, Genelkurmay Basımevi, Ankara. <https://www.nadirkitap.com/turk-silahli-kuvvetleri-tarihi-osmanli-devri-1877-1878-osmanli-rus-harbi-kafkas-cephesi-harekati-ii-nci-cilt-kolektif-kitap27992146.html?srsltid=AfmBOorISAW0giQJYrD4G-ixSLM3cfSgmlly3eeZE0bzbm6Hdz7HAWxTJ>

Fayda, M. (1991). Artvin. *TDVİA*, VIII, 420-421.

Giviasvili, İ. & Koplatadze, İ. (2004). *Tao-Klarceti*, Artanuji Publishers, Tbilisi.

Gül, M. (2009). Türk-Gürcü İlişkileri ve Türkiye Gürcüleri. *SAÜ Fen-Edebiyat Dergisi*, 11 (1), 75-108.

Gümüş, N. (2000). 16. Asır Osmanlı-Gürcistan İlişkileri, (Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul.

Gümüş, N. (2002). Büyük Selçuklu-Gürcü İlişkileri. *Türkler Ansiklopedisi*, IV, 713-721.
<https://archive.org/details/TurklerAnsiklopedisi>

Gümüş, N. (1999). Osmanlının Gürcistan'ı Fethi ve İslamlaşma Hareketleri (16. Yüzyıl). *Osmanlı Ansiklopedisi*, I, 326-335.
<https://www.pandora.com.tr/kitap/osmanli-ansiklopedisi-12-cilt-/59269>

Gündüz, A. (2001). *Çoruh Havzası ve Artvin*. Ardanuçlular Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları, Ankara.

Haldon, J. (2007). *Bizans Tarihi Atlası*, (çev. Ali Özdamar). Kitap Yayınevi, İstanbul. https://www.kitapyurdu.com/kitap/bizans-tarih-atlasi-/435820.html?srsltid=AfmBOorvpUewOtAicQZZwNtYh3yBOTfxUhBiJpLDjxkHA_GHOU1mf8

Hoştarıa, D. (2005). *Klarcetis Eklesiebi da Monastrebi*. Artanuji Publishers, Tbilisi.

İberieli, S. (2014). *Gürcü Halkının Tarihi*. Cinius Yayınları, İstanbul. <https://cinius.shop/product/gurcu-halkinin-tarihi/>

İskenderoğlu, R. (1989). *Beğlerbeği Gazi İskender Paşa (1492-1571)*. San Matbaası, Ankara.

İskender Paşa Vakfiyesi (27 Rebiülevvel 973/ 22 Ekim 1565), *Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi*, Defter No: 581, Sahife: 170 (Esas: 159, Sıra: 955).

Kadiroğlu, M. & İşler, B. (2010). *Gürcü Sanatının Ortaçağı*, Onur Matbaacılık, Ankara. <https://kutuphane.ttk.gov.tr/details?id=572384&materialType=KT&query=İsler>.

Kaptan, E. (1977). Murgul madenindeki anayatak kökenli eski devirlere ait bir buluntu. *M.T.A. Enstitüsü Dergisi*, 89, 90-94.

Kasap, M. (2010). *Osmanlı Gürcüleri*, TİKA, İstanbul. <https://tika.gov.tr/publication/osmanli-gurculeri-2/>

Kırzioğlu, M.F. (1993). *Osmanlı'ların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590)*. Türk Tarih Kurumu, Ankara. <https://turkistanilibrary.com/tr/content/osmanlilarin-kafkas-ellerini-fethi-1451-1590-0>

Kırzioğlu, M.F. (2008). Ahıska-Ardahan-Artvin ve Oltu'da Hristiyan Atabekler Hükûmeti-I (1268-1578). *Bizim Ahıska Dergisi*, 11-12, 44-48.

Kızılkaya, O. (2013). XIX. Yüzyıl Ortalarında Çıldır Sancağı'nın Sosyo-Ekonomik Durumu, *Turkish Studies*, 8 (5), 405-423. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4884>

Ksenophon (1976). *Anabasis*, (çev. Tanju Gökçül), Hürriyet Yayınları.

Küpelı, Ö. (2009). *Osmanlı-Safevi Munasebetleri (1612-1639)*. Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.

Lang, D.M. (1997). *Gürcüler* (çev. N. Domaniç). Ceylan Yayıncılık, İstanbul.

Mari, N. (2012). *Şavşetsa da Klarcetşi Mogzaurobis Dğıurebi*. Şota Rustavelis Sahelmtsipo Universiteti, Batumi.

Mamistvalishvili, E. (2024). Sefer Paşa Jakeli (1625-1652), History, Arkeology, Ethnology, 11, 245-258. <http://orcid.org/0000-0002-5978-7624>

Nikita, E. (2017). *Osteoarchaeology: A Guide to the Macroscopic Study of Human Skeletal Remains*. Academic Press ISBN: 978-0-12-804021-8. <https://www.elsevier.com/>

Oflaz, M. (2009). İskender Paşa Vakıfları. *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 75-91.

Ocak, A.Y. (2002). Osmanlı Kaynaklarındave Modern Türk Tarihçiliğinde Osmanlı-Safevi Münasebetleri (XVI.-XVII. Yüzyıllar), *Belleten*, 66, 246, 503-516.

Özdemir, H. (2011). *XII ve XIII. Yüzyıllarda Türk-Gürcü Münasebetleri (Türkiye Selçukluları ve Doğu Anadolu Türk Beylikleri Döneminde)*. (Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

Özdemir, H. (2002). *Artvin Tarihi*, Egem Matbaacılık, II. Baskı, Ankara.

Özder, M.A. (1971). *Tarihte Çıldır Atabeğleri ve Torunları*. Erzurum.

Özkan, İ. (2015). *Deli Halit Paşa*. Ötüken Yayınları, İstanbul.
<https://www.otuken.com.tr/ibrahim-ozkan-deli-halid-pasa?srsltid=AfmBOop7vH3z3d4RAzL2zSCbsK4kPFJKhfJH8IoA9A9vAiWLtIE9x6iK>

Öztürk, C. (2018). *Osmanlı Yer Adları*. T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri, Ankara.

Peacock, A. & Andrew, C.S. (2016). *Selçuklu Devleti'nin Kuruluşu (Yeni Bir Yorum)*, (çev. Zeynep Rona), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Safı, P. (2008). 19.ve 20. Yüzyıl Belgelerinde Artvin. *Göğre Komşu Topraklar*, 44-336.

Sarı, M. (2014). *Türkiye-Kafkasya İlişkilerinde Batum (1917-1921)*. Türk Tarih Kurumu. <https://emagaza-ttk.ayk.gov.tr/detay/833/yayin/>

Sezen, T. (2017). *Osmanlı Yer Adları*. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları.

Silogava, V.İ. & Şengelia, K.A. (2006). *Tao-Klarceti*. Kafkas Üniversitesi Yayınları, Tiflis.

Subaşı, Ö. (2013). Arap akınlarına kadar Artvin ve çevresi. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 49, 333-342.
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2888/40027>

Subaşı, Ö. (2012). Artvin ve çevresinin tarihi coğrafyası. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 12, 9-24.

Sürmeli, S. (2001). *Türk-Gürcü İlişkileri (1918-1921)*. Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara. <https://atam.gov.tr/kitaplar/turk-gurcu-iliskileri-1918-1921/>

Şafakçı, H. (2017). İskender paşa camisi ve çevresindeki yapılar. *Vakıflar Dergisi*, 47, 9-24. <https://doi.org/10.16971/vakiflar.329211>

Şengeliya, N.N. (2007). XI-XIII. Yüzyıl Gürcü tarihçilerine göre Selçuklular. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXII, 2, 227-240. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/egetid/issue/5055/68921>

Şengeliya, N.N. (2016). *1574 Tslis Gürcistanis Vilaietis Didi Davtari*, İv. Cavahişvili Sahelobis Tbilisis Sahelmtsipo Universiteti, Tbilisi.

Takaişvili, E. (1949). *Sumbat Davitis Dzis Kronika: Tao-Klarcetis Bagrationta Şesaxeb*, SSR Akademia, Tbilisi.

Taşkın, F. & Kaya, A.İ. (2018). *Ardanuç Nüfus Defterleri (1835)*. Gece Akademi, Ankara. <https://www.amazon.com.tr/Ardanu%C3%A7-N%C3%BCfus-Defterleri-Faruk-Ta%C5%9Fk%C4%B1n/dp/6052888148>

Taşkın, F. & Kaya, A.İ. (2019). 19. Yüzyıl Artvin demografisi üzerine bazı değerlendirmeler. *Artvin Tarihi Araştırmaları-I*, 120-145.

Tellioğlu, İ. (2009). *Trabzon Rum Devleti (1204-1461)*, Serander Yayınları, Trabzon. https://www.kitapyurdu.com/kitap/trabzon-rum-devleti_12041461/576992.html?srsId=AfmBOoqg1pHf8Nae-wa8-eomGsk12zMqJ66Yywhg3FyGBJxqAW0V2r9N

Tellioğlu, İ. (2007). *Osmanlı Hakimiyetinde Kadar Doğru Karadeniz’de Türkler*, Serander Yayınları, Trabzon.

Trotter, M. & Glesser, G.C. (1952). Estimation of Stature from Long Bones of American Whites and Negroes. *American Journal of Physical Anthropology*, 10, 463-514. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330100407>

Trotter, M. & Glesser, G.C. (1958). A Re-evaluation of Estimation Based on Measurements of Stature Taken During Life and of Long Bones after Death. *American Journal of Physical Anthropology*, 16, 79-123. <https://doi.org/10.1002/ajpa.1330160106>

Ünsal V. (2006). Doğu Karadeniz’in Tarihi Coğrafyası. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 129-144. <https://dergipark.org.tr/en/pub/ataunisobil/issue/2818/37960>

Yılmaz, M. (2007). Artvin Tarihi. *Göğe Komşu Topraklar*, 1-15.

Yüçetürk, Z. (2020), 93 Harbi sonrasında Artvin. *Karadeniz Araştırmaları: Balkan, Kafkas, Doğu Avrupa ve Anadolu İncelemeleri Dergisi (KARAM)*, S.XVII/65, 73-95.

Waldron, T. (2009). *Palaeopathology*. Cambridge University Press. ISBN 978-0-521-86137-3. www.cambridge.org

WEA. (1980). Recommendation for Age and Sex Diagnosis of Skeletons. *Journal of Human Evolution* 9, 517-549. <https://doi.org/10.1016/j.jchb.2005.07.002>

Zeki, M. (1999). *Artvin İli Hakkında Genel Bilgiler*, (sad-çev. Hayrettin Tokdemir, Ertuğrul Tokdemir), Şavşat Kültür Turizm ve Dayanışma Derneği Yayınları, İstanbul.

BÖLÜM VII

Tire Müzesi Terracotta Koleksiyonu Dahilindeki İki Kadın Başının İncelenmesi

DERYA EROL¹

GİRİŞ

Tire Müzesi terrakotta koleksiyonu içerisinde yer alan iki baş çalışma konusunu oluşturmaktadır. Başların üretim teknikleri ve hangi Tanrıçaya ya da külte ait olduğu soruların cevapları çalışmanın problemini oluşturmaktadır.

Çalışma konusu figürler çift kalıpla yapılmışlardır. Her iki figürün de ön kalıptan çıkan parçaları Müze koleksiyonu dahilindedir. Figürlerin her ikisi de aynı kalıptan çıkmış sadece saç ve polos detayları elde şekillendirilmiştir. Figürlerin her ikisi de polos giymektedir. Bu bağlamda bir Tanrıça olarak kabul edilmiştir. Yunan pantheonunda polos giyen tanrıçalar Tyche, Demeter ve Kybele betimlemeleri analiz

¹ Dr.Öğretim Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Tınaztepe Yerleşkesi, Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Buca-İZMİR. ORCID : <https://orcid.org/0000-0003-1580-6448>
Email: derya.erol@deu.edu.tr

edilerek figürlerin hangi tanrıça ile ilişkili oldukları incelenmiştir. İncelemeler neticesinde bu başların Kybele'ye ait olduğu görülmüştür.

Aynı atölyede üretilmiş oldukları tespit edilen bu başların Ionia Kybele terrakotta figürinleri stil özellikleri çerçevesinde üretilip üretilmedikleri ve olası üretim merkezlerine ilişkin öneriler geliştirebilmek çalışmanın amacını oluşturmaktadır. Bununla birlikte Hellenistik dönem içerisinde Ionia'da büyük yerleşimlerde yaygın bir Kybele tapınımı olduğu bilinmektedir. Bu çalışma ile Ionia'da küçük yerleşimlerde de Kybele kültürünün yaygın olup olmadığının incelenmesi de çalışma amaçlarından birisidir.

KYBELE İKONOĞRAFİSİ

Kybele, Yunan Pantheonunda Doğu kökenli bir Tanrıça olarak kabul görmüştür. Doğanın Tanrıçası olan Kybele aynı zamanda Ana Tanrıça olarak da nitelendirilmektedir. Ana Tanrıça kültü, Neolitik Dönem'den itibaren her dönem önemli bir inanış olmuştur. Karakterinde ve ikonografisinde zaman zaman bazı değişiklikler yaşansa da bolluk, bereket ve üretim her zaman Ana Tanrıça kültüründe varlığını koruyan öğeler olmuştur.

Neolitik Dönem'de Ana Tanrıça inanışının ilk imajı steotopijik heykeller olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu heykellerin göğüsleri büyük, göbekleri şişman, kalçaları dolgun yapılmıştır. Ayakta ya da yatarak betimlenen bu kadın heykelleri kimi zaman çocuk emzirirken kimi zaman da çocuk doğurur şekilde betimlenmişlerdir. Bu tipte yapılmış heykellerin bolluk, bereket ve doğurganlığı temsil ettiği düşünülmektedir (Vermaseren, 1977:13).

Tunç Çağ'ı içerisinde de Anadolu'da, Ana Tanrıça ikonografisi daha çok doğurganlıkla ilişkilendirilmiştir. Kourotrophos adı verilen çocuğunu emzirir şeklinde betimlenen kadın figürleri Ana Tanrıça'yı nitelendiren betimlemeler olarak kabul edilmektedir.

Mezopotamya'da Sümer ve Babil'de Ana Tanrıça kültü, doğurganlık, üreme, bolluk, bereket ifade etmektedir. Sümer ve Babil mitolojilerinde Ana Tanrıça kültü, Kybele kültü ile bu dönem içerisinde

büyük benzerlik göstermektedir. İÖ.2.bin yılda Kültepe Kaniş'deki Asur ticaret kolonilerinde ele geçen tabletlerde Kubaba olarak geçmektedir. Alalach ve Ugarit'de ele geçen mühürler üzerinde ve dini metinlerde de Kubaba ismi geçmektedir (Rein, 1993:6).

Boğazköy'de bulunan Hitit devlet arşivinde Kubaba ismi ile geçen Tanrıça yer almaktadır. Hititlerden sonra Geç Hitit Beylikler döneminde de Kubaba isimli tanrıça ismi sık sık görülmektedir. Geç Hitit Beylikle Döneminde Kargamış'ta Kubaba, Kargamış Kraliçesi olarak isimlendirilerek devlet dini olarak kabul görmüştür. Tanrıça adına bir tapınak da inşa edilmiştir (Vermaseren, 1977:24). Bütün Geç Hitit Krallıklarında Kubaba ortak bir ikonografiye sahip olmuş ve tapınım görmüştür (Rein, 1993:7,8).

Phrygia'da ilk olarak şekillenmiş ve yayılmıştır. Kült, daha sonra Yunanistan'a ve Roma'ya geçmiştir. Phrygia'da ana tanrıça mater ya da mater olarak isimlendirilmekte idi. Ele geçen epigrafik belgelerin bazılarında mater sözcüğünün yanında kubileya ya da kubeleya kelimesi yer almaktadır(Roller, 2004:79, 81). Phrygia'da ana tanrıça olarak mater kültü, doğurganlık ve üreme gibi olgulardan uzak gelişmektedir. Ana tanrıça kültü daha çok doğal yaşamın yabani yaşamın hamisi olarak şekillenmekte idi. Bu nedenle Phrygia'da Tanrıçanın kült alanları onun adına yapılan anıtlar dağlık ve ıssız bölgelere, vadilere ve yol kenarlarına yapılmıştır(Roller, 2004:119-125).

Magna Mater ya da Kybele olarak isimlendirilen ve Ana Tanrıça kültü ile ilişkilendirilen Tanrıça'nın, İÖ.6.yüzyıl sonrasında, Neolitik Dönem'de olduğu gibi üremeye ilgili ya da çocukla birlikte betimlemeleri yoktur (Roller, 2004:58). Zaman içerisinde Ana Tanrıça karakterinin ve ikonografisinin değişerek farklı şekiller olarak bir devinim içerisinde sürekli gelişip dönüştüğü görülmektedir.

Lydia'da Sardis'te bulunmuş olan ve İÖ.570 yılına tarihlendirilen bir yazıt parçası üzerinde Kuvava ismi yazmaktadır (Vermaseren,1977:23). Bununla birlikte bazı antik kaynaklarda Lydia'da tanrıçanın ismi, Kybebe olarak aktarılmaktadır (Rein,

1993:8). Heredotos, İÖ. 499 yılında Sardis'in Ionia ayaklanması sırasında yakılıp yıkılması sırasında Kybebe isimli bir tanrıçanın tapınağının yakılıp yıkılmasından bahsetmektedir. Sardeis'teki bu tapınak, şehrin ana tanrıçası için yapılmıştı. Lydia'da Kybebe kültü, tıpkı Phryglerde olduğu gibi doğanın hamisi olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda kent yaşamının da koruyucusu olarak kabul edilmiştir (Rein, 1993:48).

Yunan Pantheonunda tanrıçaya ilişkin ilk veriler, İÖ.6.yüzyıla tarihlenen edebi metinlerde görülmektedir. Yunan kültüründe, Phryglerde kullanılan Kubileya ismi, Kybele şekline dönüşmüştür. Tanrıçaya adanan yazıtlarda ona Mater olarak seslenilmiştir. Kült övgülerinde ona Mater ya da Mater Kybele olarak seslenilmesi, Yunanlıların her iki ismi de eşit gördüklerini göstermektedir (Roller, 2004:129, 130).

Tanrıçaya tapınılan yerleşimlerde ona özgü kutsal yer olan dağların isimleri Mater kelimesinin yanına eklenmekte idi. Batı Anadolu'daki pek çok yerleşimde özellikle Ionia'da bu isimler çok sık görülmekteydi. Tanrıça, dağların anası anlamına gelen Mater Oreie olarak isimlendirilmekte idi(Alanyalı, 2002:1). Sipylos dağı eteklerindeki Magnesia kentindeki ismi, Mater Sipylyne idi. Smyrna'nın güneyinde Gallesion Dağ'ında Mater Gallesion olarak isimlendirilmekte idi (Meriç, 2007:90).

Yunan kültüründe Kybele için Mater Megale(Büyük Ana), Mater Antropon(İnsanların Anası), Magna Mater Deum Idea(İdalı Tanrılarının Anası) gibi kullanılan başka epithetlerde bulunmaktaydı (Dürüşken, 2000:72).

Yunan kültürü içerisinde Mater Kybele kültürünün yayılmasındaki en önemli faktör, metragyrtai olarak isimlendirilen rahipler olmuştur. Bu rahipler, dilenci ve gezgindirler. Onlar kendilerini kybeboi olarak isimlendirmektedirler (Burkert, 2003:177).

İÖ.5.yüzyılda, Klasik Dönem'de Kybele kültü, Yunan dünyasına yayılarak iyice yerleşmiştir. Kybele, Büyük Ana, Tanrılarının

anası olarak kabul edilmekte idi. Tanrıça aynı zamanda Dağların Anası olarak da kabul edilmekte idi. Belli bir yerin koruyucusu değildir. Tüm doğanın, yaşamın ve vahşi yaşamın hamisi olarak kabul edilmekteydi (Roller, 2004: 148). Tympanon, zil ve flütün onun en sevdiği çalgılar olduğu ifade edilerek, yankı yapan tepelerden, ağaçlık vadilerden, kurtlardan ve aslanlardan hoşlandığı ifade edilmekte idi (Homerik hymn, XIV,4: XXX).

Klasik Dönem’de Kybele ile ilgili bilgiler daha çok Kıta Yunanistan kaynaklıdır. Ionia bu dönem içerisinde karışık ve sıkıntılı bir dönem geçirmekteydi. Kıta Yunanistan’da özellikle Atina, Kybele kültünün merkezi konumundaydı. İÖ.5 yüzyılın başlarında Tanrıça adına küçük bir tapınak yapılmıştı. Ancak İÖ.480-479 yılındaki Pers saldırıları sonucunda yıkılmış ve İÖ.5 yüzyılın sonuna kadar tekrar inşa edilememiştir. İÖ.5.yüzyılın sonunda Metroon olarak yeniden inşa edilmiştir (Vermaseren,1977:33).

Ana tanrıça, Yunan Pantheonuna kolayca girememiştir. Yunan dininde ana tanrıça Rheia olarak kabul edilmekte idi. Zeus’un, Hera’nın, Poseidon’un ve diğer başlıca tanrıların anası idi. Rheia, sadece mitoloji içerisinde kendisini göstermektedir. Homer ve Hesiodus Rhei’dan tanrıların anası olarak bahsetmektedirler. Mater’i Yunanlılar Demeter miti ve kültü üzerine de transfer etmişlerdir (Burkert,2003:178). Demeter’in, Dionysos’un kült törenlerinin pek çok özelliği alınarak Mater’in karakteri ve dinsel törenleri şekillendirilmiştir. Mater, bazı Yunan tanrı ve tanrıçaları ile özdeşleştirilmesine rağmen, Kybele Olymposlu tanrıların dışında görülmekte idi. Genellikle esrime halinin egemen olduğu kült törenleri, Yunan toplumunun dini geleneklerine aykırı özellikler taşıdığına inanılmakta idi.

Kybele kült törenlerindeki en önemli olgu gürültülü ve yüksek sesli müzik eşliğinde kişilerin kendilerinden geçerek dünyevi şeylerden sıyrılmalardı. Genellikle dağlarda yapılan kült törenleri sırasında tympanon, zil ve diğer çalgılarla yüksek sesli müzik yapılmakta ve bu

yolla kutsal uyanmanın ya da kutsal yücelmenin sağlanması amaçlanmakta idi(Gasparro, 1985, s:9).

Helenistik Dönem içerisinde Kybele kültü daha geniş bir coğrafya üzerinde kabul görmüştür. Kıta Yunanistan'da Kybele'ye ait tapınağın sadece Atina'da olmasına rağmen diğer yerleşimlerde bu kültürün varlığına dair çeşitli kaya anıtları bulunmaktadır. Batı Anadolu'da Kybele inancı ile ilgili buluntular, Klasik Döneme göre daha da artmıştır. Özellikle Ionia, bu konuda oldukça çok buluntu sunmaktadır.

Hellenistik Dönem içerisinde Kybele, dağların ve vahşi hayatın hamiliği yanı sıra, kent ve kent yaşamının da koruyuculuğunu üstlenmiştir. Tüm kentin dışında bireysel olarak da tapınım gören bir tanrıçadır.

Tanrıça, Ionia'da geleneksel Olympos pantheonu içerisinde kabul edilmektedir. Kolophon, Smyrna, Pergamon gibi önemli kentlerde tanrıça için yapılmış tapınaklar yer almaktadır. Ancak bu tapınakların haricinde, Efes, Metropolis gibi yerleşimlerde tanrıça adına yapılmış, açık hava kutsal alanları bulunmaktaydı. Açık hava tapınımları için mağaralar, kayalara oyulan nişler ya da atlarlar kullanılmaktaydı. Bu da tanrıçanın Phryg kökeni ile ilişkilendirilmektedir. Özellikle Ionia'da bu tip kaya anıtlarının ve mağaraların kullanılması, tanrıçanın bu bölgede Yunan tanrıları içerisinde kabul edilmekle birlikte Phrygialı kimliğinin göz ardı edilmediğinin kanıtı olduğu düşünülmektedir (Alanyalı, 2002:7).

Mater Kybele'nin dinsel törenleri, herkese açık kutlanmamakta idi. Gizem kültürlerinden birisidir. Gizem kültürlerinden birisi dahilinde yapılan dinsel törenlere sadece külte kabul edilenler girebilmekte idi. Külte kabul edilen üyelerin bu törenler hakkında herhangi bir bilgi vermeleri yasaklanmıştır. Mystai olarak da isimlendirilen bu üyeler, törenler hakkında herhangi bir bilgi verirler ise inandıkları ve kabul görüldükleri kültürün tanrısı ya da tanrıçası tarafından ölümle cezalandırılacaklarına inanmakta idiler. Bu nedenle bu tipteki gizem

kültleri ile ilgili bilgiler sınırlı bir şekilde öğrenilmektedir (Burkert, 1987).

Kybele'nin dinsel törenleri rahibeler tarafından yönetilir ve genellikle gece yapılmakta idi. Mater adına düzenlenen stosis ve agermos adı verilen iki özel tören bulunmaktadır. Tanrıça adına düzenlenen tören alayı içerisinde vahşi hayvanlar, leoparlar, aslanlar yer almakta idi. Aynı zamanda tanrıça adına sunu yapmak için içinde sıvı olan kapları kadınlar taşımaktaydı. Tören alayı içerisinde Dionysos kült törenlerinde yer alanlar da görülebilmekteydi. Bu törenler vahşi bir şekilde kutlanmakta idi. Bu törenler sırasında tympanon, cymbala, flüt coşkulu bir şekilde çalınmakta idi. Oldukça gürültülü olan bu müzik eşliğindeki çılgın danslar mystai ya da külte kabul edilen üyelerin tanrıça tarafından sahiplenilmeleri ve kendinden geçerek dünyevi kimliklerinden sıyrılmaları anlamına gelmekteydi. İnsani olgulardan sıyrılmaları sırasında çılgınca şeyler yaparak kendilerinden geçmekte idiler. Ayrıca bu törenler sırasında Mater'in Galloi adı verilen rahipleri, kendi kendilerini hadım etmekte idiler. Yine bu törenler sırasında mystai kendilerini kamçulamakta idiler.

Tanrıça için yıl boyunca birkaç kez kurban töreni düzenlendiği epigrafik belgelerde anlatılmaktadır. Tanrıça için boğa ve koç sunuları yapılmakta idi. Bu sunular sırasında kızgın boğayı Mater'in vahşi öfkesinden korumak amacı ile daha güçlü çalındığı ifade edilmektedir(Burkert, 2003:178).

Mater, Roma'ya İÖ.204 yılında getirilmiştir. Kybele, Roma'ya Pergamon Kralı I.Attalos'un yardımı ile gelmiştir (Bremmer, 1979:9).

Tanrıça, Roma'da kentin koruyucusu kimliği ön plana çıkmaktadır. Bunun yanında Mater'in diğer karakteristik özellikleri vahşi yaşamın, doğanın ve tüm canlıların hamisi olması, ürünlerin bolluğunu ve bereketini sağlaması Roma'da en çok kabul gören Kybele inancını oluşturmaktaydı. Roma döneminde, Kybele kültü içerisinde Attis çok önemli bir yer tutmaktaydı. İlkbaharda bitkilerin yeşermesi Attis ile Kybele'nin buluşmasını, kış aylarındaki bitkilerin kuruması ise

Attisle ayrılımlarını temsil etmektedir. Bu özelliği ile Kybele'nin bereketi ve bolluğu sağladığına inanılmakta idi (Çapar, 1979:177).

Roma döneminde Kybele için düzenlenen bayramlardan en önemlilerinden birisi Megalensia adı verilen bayramdı. İ.S.1.yüzyılda düzenli olarak kutlanmaya başlanan festival, gizem kült törenleri arasında yer almaktaydı (Gasparro, 1985:85) . Mart Bayramı, Magna Mater ve Attis adına düzenlenmekte idi. 15 Martta başlayan ve 7-8 gün süren festival çeşitli bölümlerden oluşmaktadır. Bu bölümlerde; Attis'in çocuk olarak Magna Mater ya da çobanlar tarafından bulunması(Cannaphori) (Fischwick, 1966:193), Attis'in ölmesi (Arbor Intrat) ve bu nedenle hadım rahipler tarafından yas tutulması(Sanguem), Attis'in dirilmesi (Hilaria) ve arınmayı temsilen kült eşyalarının ve rahiplerin kendilerini yıkamalarından oluşmaktaydı (Lavatio) (Vermaseren,1977:113).

TİPOLOJİ

Neolitik dönemden itibaren heykel ve terrakotta figürinlerde Ana Tanrıça betimlemeleri görülmektedir. Anadolu'daki en gelişmiş Neolitik yerleşimlerden olan Çatalhöyük'te ve Hacılar'da ele geçen taş ve pişmiş topraktan yapılmış heykelcikler Ana Tanrıça'nın ilk betimlemeleri olarak kabul edilmektedir (Vermaseren, 1977:16). Bu betimlemelerde tanrıça farklı duruşlarda betimlenmekle birlikte, hep şişman ve çıplak olarak betimlenmiştir. Toprağı, verimliliği ve bereketi ifade etmesi nedeni ile şişman tasvir edildiği en yaygın düşünceler arasındadır (Roller, 2004:57).

İÖ.2.bin yılda Anadolu'da Hitit devletinin kurulması ile Ana Tanrıça kültü ile betimlemeler görülmektedir. Hitit pantheonunda dağlar, pınarlar ve yırtıcı hayvanlar çok önemli yer tutmaktadır. Aynı zamanda Hitit dinindeki açık hava tapınakları, hayvan atribüleri ve büyük poloslar da Kybele kültü ile ilişkilendirilmektedirler (Naumann, 1983:27).

Phrygia'da Kybele betimlemeleri, Geç Hitit kabartmalarındaki Kubaba betimlemeleri ile benzerlikler göstermektedir. Bu benzerlik

Phryg kabartmalarının Geç Hitit kabartmalarından etkilendiğini ve Mater kültürünün oluşmasında Geç Hitit Devleti'nin etkili olduğu yönünde görüşlerin gelişmesine neden olmuştur. Phrygia'da ana tanrıça kültüründe Matar Kubileya olarak isimlendirilen ve daha sonra Yunan ve Roma Pantheonlarında kabul görecektir olan bu tanrıçanın betimlemeleri, genellikle aynı şekilde yapılmıştır. Bu betimlemeler, kaya cephelerine oyulmuş nişler içerisinde ya da tek figürler olarak görülmektedir (Burkert, 2003:178). Tanrıça, cepheden ve ayakta betimlenmektedir. Üzerinde uzun kollu ve uzun etekli kalın bir giysi bulunmaktadır. Bu giysinin altından vücut hatları belli olmamaktadır. Başında ise yüksek bir polos yer almaktadır. Polosun üzerinde bir örtü yer almaktadır. Bu örtü, omuzlardan etek uçlarına kadar inmektedir. Ayakta duran Tanrıçanın sağ ve sol tarafında iki aslanla betimlendiği örneklerin olduğu gibi her iki tarafına flüt ve lir çalan figürlerin yerleştirildiği örnekler de bulunmaktadır (Burkert, 2003, s:178).

Mater Kybele kültü hakkındaki Yunan Pantheonundaki ilk veriler, edebi metinlerle birlikte tanrıça adına yapılmış adak kabartmaları ve adak heykelciklerinden edinilmektedir. Kült, Kuzey Ionia ve Kyzikos, Miletos, Smyrna, Sardis ve Kyme gibi kentleri kapsayan tüm Batı Anadolu'ya yayılmıştır (Burkert, 2003:178).

Yunan kültüründe, Hitit, Geç Hitit ve Phryg kültürlerindeki Kubaba, Kubileya betimlemelerinden daha farklı tipte özellikler taşımaktadır. Kybele betimlemeleri tamamen değişmiştir. Kybele, oturur şekilde betimlenen bir tanrıçaya dönüşmüştür. Phrygia'daki Kybele betimlemelerinden sadece bir tanesinde aslan görülürken Yunan tasvirlerinde aslan, tanrıçanın en önemli atribütlerinden birisi olmuştur. Tanrıça betimlemelerinde, Yunan giysileri ile tasvir edilmeye başlamıştır. Yunan Kybele tasvirlerinde görülen belki de en önemli değişiklik tanrıçanın tympanon adı verilen yeni bir atribü kazanması olmuştur.

Yunan pantheonunda Tanrıça iki farklı biçimde betimlenmektedir. Bunlardan ilki hayvanların efendisi anlamına gelen Potnia Theron betimlemeleridir. Potnia Theron tiplerinde Tanrıça

genellikle ayakta ve cepheden betimlenmektedir. Poloslu örnekler olduğu gibi polossuz örnekler de bulunmaktadır. Khiton, vücudun üst kısmında daha boldur ve bel üzerinde kolpos yapmaktadır. Vücudun alt kısmında khiton vücuda yapışıktır, yatay ya da diyagonal kıvrımlarla hareketlendirilerek dengelenmiştir. Kybele, aslan yavrusunu kucağında taşıdığı gibi her bir eli ile baş aşağı bir şekilde hayvanları tutarak onların efendisi olduğunu simgelemektedir. Dorylaion'dan bulunmuş bir stel üzerinde Kybele, profilden ve kanatlı olarak betimlenmiştir. Bir eli ile ön ayaklarından tutarak bir aslanı kaldırmaktadır. Potnia Theron betimlemeleri genellikle İÖ.7 ve 6 yüzyıllar arasında yoğun olarak görülmektedir (Naumann, 1983:101-110).

Arkaik dönem içerisinde görülen bir diğer biçimdeki betimleme şekli Naiskos grup olarak isimlendirilir. Naiskos içerisinde tanrıçanın oturur şekilde betimlendiği rölyeferdir.

Naiskos grup olarak da isimlendirilen bu tipteki betimlemeler tüm Arkaik dönem boyunca Batı Anadolu'da Kybele sunuları olarak çok yaygın bir şekilde kullanılmıştır. Tanrıça tahtında oturur şekilde cepheden betimlenmiştir. Tahtının iki yanında iki aslan yer almaktadır. Naiskos'un sütunları ya da anteleri yerine çoğunlukla bir kız ve bir erkek betimlenmiştir. Bu iki figür, Tanrıça'dan daha küçük betimlenmişlerdir. Erkek olan figür, dizine kadar inen bir chalamys giymektedir. Başında şapka, sağ elinde bir testi tutmaktadır. Bu figürün hizmetçi olabileceği düşüncelerinin yanında Hermes olabileceği yönünde düşünceler de bulunmaktadır. Kız, uzun bir chiton giymektedir ve elinde bir ya da iki tane meşale tutmaktadır. Bu figürün ise Hekate ile ilişkili olabileceği yönünde düşünceler bulunmaktadır (Vermaseren, 1977:79).

Klasik çağ betimlemeleri içerisinde en etkili Kybele tasviri, İÖ.5.yüzyılda, Phedias'ın öğrencisi olan Paroslu Agorakritos, Atina Agora'sındaki Ana Tanrıça tapınağı için yaptığı kült heykelidir (Vermaseren, 1977:33). Bu heykel günümüze ulaşmamıştır. Ancak bu tipteki daha küçük boyutlu adak sunuları olan figürlerden tipi hakkında bilgi edinilebilmektedir. Tanrıça tahtta oturur şekilde betimlenmiştir.

Başında polosu vardır. Polosun üzerinden bir örtü sarmaktadır. Oturur şekilde betimlenen tanrıça chiton ve üzerine himation giymektedir. Himation genellikle dizlerine kadar inmektedir. Sol eli ile tympanonu, sağ eli ile de patera (phiale) tutmaktadır. Tahtının iki yanında, bacaklarının hemen dibinde iki aslan betimlenmiştir. Bu betimleme Tanrıçanın en klasik tanımlamaları arasında yer almaktadır

Hellenistik dönem içerisinde Kybele betimlemelerinde yenilik olabilecek dönem stil özellikleri yanında bilindik biçimlerden çok farklı tipler türememiştir. Tanrıça yüksek arkalıklı tahtında oturur şekilde betimlenmiştir. Omuzlardan tutturulmuş khitonun üzerine peplos giymesi Hellenistik dönemde Tanrıça betimlemelerinde görülen yeniliklerden birisidir (Burr Thompson, 1963:78). Mater'in daha erken betimlemelerinde vücudun üst kısmındaki kemer bele yakın yapılmış iken, İÖ.4.yüzyılın sonlarında, hemen göğüs altına çekilmiştir(Naumann, 1983:235). Tanrıça, khiton ya da peplosun üzerine dize kadar inen bir himation giymektedir.

Mater, başında polosla betimlenmektedir. Hellenistik dönemde polos daha yüksek yapılmaya başlanmıştır. Zaman zaman polosların ön kısmında hilal biçimli stephaneler yer almaktadır (Burr Thompson, 1963:78). Hellenistik dönemde görülen belki de en önemli yenilik sur biçimli poloslardır. Özellikle Pergamon'da bulunan terrakotta figürinlerde görülen bu polos biçiminde, surlarda yer alan kuleler gibi çıkıntılar yapılmaktadır. Bu çıkıntılar üzerine zaman zaman akanthus yaprakları gibi çeşitli betimlemeler yapılmakta idi (Naumann, 1983:236). Bu tipteki poloslar, Tanrıça'nın kentin koruyucusu olduğunu vurgulamakta idi. Hellenistik Dönem içerisinde Kybele, bazı kentler tarafından ana tanrıça olarak kabul edilerek kentin koruyucusu olmuştur. Metropolis kenti, bu konuda örnek verilebilecek bir kenttir. Metropolis'te Mater Galliesion adını taşıyarak kenti kötülüklerden koruma görevini üstlenmiştir. Kule biçimli (sur bedenli) poloslar, Hellenistik dönemde Kybele betimlemelerinde popüler bir şekilde kullanılmışlardır. Bergama, Metropolis, Troia gibi pek çok yerleşimde sur bedenli poloslu Kybele örnekleri bulunmaktadır. Roma döneminde

bu tipte poloslu Kybele betimlemeleri, daha geniş bir coğrafya üzerinde kullanım görmüşlerdir (Meriç, 2007:94).

Roma'ya Magna Mater kültü, İÖ.204 yılında Pergamon aracılığı ile ulaşmıştır (Burkert, 1987:36). Bu tarihten itibaren Mater, Roma'da önemli bir Tanrıça olarak kabul görmüştür. Bu dönemde Tanrıça, Hellenistik dönemin klasik tasviri olan tahtta oturmuş, yanında ya da kucağında aslanlı şekli ile betimlenmeye devam etmiştir. Bu tasvirlerin dışında Tanrıçanın ayakta, iki atlı bir şarın içerisinde oturur şekilde betimlenmiş örnekleri de bulunmaktadır.

Tanrıça yüksek kuleli poloslar giymektedir. Roma Dönem'indeki en tipik betimlemelerini sur bedenli poloslar oluşturmaktadır. Bu poloslar, tanrıçanın kent koruyucusu sıfatını temsil etmekteydi. İÖ.4.yüzyıldan itibaren görülen chitonun hemen göğüs altından bağlanması, Roma Döneminde de devam etmiştir (Naumann, 1983:235). Magna Mater betimlemelerine Roma döneminde yeni bireyler ve özellikler eklenmiştir. Özellikle Attis betimlemeleri Kybele figürleri kadar çoğalmıştır.

Kybele'nin büyük boyutlu terrakotta betimlemeleri kült törenleri sırasında imaj olarak kullanılmakta idi. Ayrıca daha küçük boyutlu örnekler, ritüel amaçlı adak eşyaları olarak kullanılmıştır. Kybele ve onun kültü ile ilgili masklar genellikle kült ve sunu törenleri sırasında kullanılmakta idi (Thompson, 1963:80).

TİRE MÜZESİ BULUNTUSU İKİ KADIN BAŞININ KYBELE İLE İLİŞKİLENDİRİLMESİ

343 numaralı baş, çift kalıpla içi boş olarak yapılmıştır. Figürinin başının sadece ön kalıptan çıkan kısmı ele geçmiştir. Figür, başında polos ile cepheden betimlenmiş bir kadın başıdır. Figürün başında yüksek ve dörtgen formlu bir polos yer almaktadır. Polosun ön kısmını açıkta bırakacak şekilde düzenlenmiş olan örtü, kütleli bir şekilde omuzlara inmektedir. Polosun ön kısmında alçak, hilal biçimli bir stephane yer almaktadır. Bu stephanenin üst kısmında daire biçimli bezemeler vardır. Ancak bu bezemelerden sadece bir tanesi

korunmuştur. Polos ve stephane saçların ön kısmını açıkta bırakacak şekilde düzenlenmiştir. Saçlar ortadan ikiye ayrılmış ve yanlara doğru ince dalgalı olarak şekillendirilmiştir. Saçlar iki örgü şeklinde omuzlardan göğüsler üzerine inmektedir. Kybele'nin yüzü yuvarlak ve geniştir. Alın üçgen biçimlidir. Yanaklar dolgun ve etli olarak yapılmıştır. Gözler küçük yapılmıştır. Sağ göz detayları çok belirgin değildir. Sol göz kapakları belirgin yapılmıştır. Sol göz uç kısmına doğru daralmamaktadır. Burun kavislidir. Dudaklar küçük ve sımsıkı kapalı olarak yapılmıştır. Burun ve ağız detayları da silinmiştir. Çene kısa ve yuvarlaktır.

Figürün başındaki polosu ve başın sol omuz hizasında çok az kısmı korunan bir dörtgen küçük bir parça bu başın, bir Tanrıça ile ilişkili olduğunu göstermektedir. Poloslu olması Kybele, Demeter ya da Tyche olabileceğini göstermektedir. Ancak Tyche betimlemelerinde Tanrıça arkalı bir tahtta oturur şekilde çok betimlenmemektedir. Tyche'nin yüz betimlemelerine bakıldığında hiç bu kadar yuvarlak yüzlü ve etli yanakları olan betimlemelerinin neredeyse yok denecek kadar az olduğu görülmüştür. Bununla birlikte Tyche'de görülen poloslar, sur bedenli olarak isimlendirilen tipte olmaktadır. BU nedenle de bu başın Tyche ile ilişkili olma olasılığının olmadığı görülmüştür.

Demeter betimlemelerinde Tanrıçanın polos giydiği örnekler çok sayıda görülmekle birlikte bir tahtta oturur şekilde betimlemelerinde yüksek kenarlıklı tahtta oturduğu örnekler görülmemektedir.

Kybele'nin betimlemelerine bakıldığında neredeyse tüm betimlemelerinde polos giydiği görülmektedir. Tahtta oturur şeklindeki betimlemelerinde tahtların yüksek arkalı ve üst kenarlarında dışa doğru uzayan uçlar yaptığı görülmektedir.

Bu nedenle de 343 numaralı figürün, Kybele'nin tahtta oturur şekilde betimlemelerinden birisi olduğu düşünülmektedir. Başın sol omuz hizasında çok az kısmı korunan parça, olasılıkla Tanrıçanın oturduğu tahtın üst uç kısmı olmalıdır. Kybele'nin yüksek arkalı bir tahtta oturur şeklindeki betimlemeleri, ilk kez İÖ.5.yüzyıl içerisinde

görülmektedir. Bu betimleme, Phedias'ın öğrencisi olan Paroslu Agorakritos'un, Atina Agora'sındaki Ana Tanrıça tapınağı için yaptığı kült heykelidir (Roller, 2004:150; Vermaseren, 1977:33). Tanrıçanın bu şekilde yapılan tasvirleri Hellenistik Dönem içerisinde çok sık uygulanan bir betimleme olmuştur. Kybele'nin tahtta oturur şeklindeki betimlemelerinde tanrıçanın başında polos yer almaktadır. Bazı örneklerde polosun üzerinde örtü de yer almaktadır. Tanrıça khiton ya da peplosun üzerine himation giymektedir². Bu tip betimlemelerinde genellikle sol elinde tympanon tutmaktadır. Ancak tympanonun olmadığı önekler de yer almaktadır. Sağ elinde ise phiale olabildiği gibi hiçbir şey de olmayabilmektedir. Tanrıçanın ayaklarının her iki yanında aslan ya da kucığında aslan yavrusu betimlemeleri olabilmektedir (Vermaseren, 1987, XXXVIII-201, 202). Tire örneğinin sadece baş kısmı korunduğu için elinde phiale tutup tutmadığı ya da aslanların olup olmadığı net olarak bilinmemektedir. Başın tarihlemesi, yüz ve yüz uzuvlarının işlenişi, benzer örnekler ve dönem özellikleri ışığında stil kritik yapılarak değerlendirilmiş ve bu yönde tarihlendirme önerileri oluşturulmuştur.

Figürünün yüzü yuvarlak formlu olmakla birlikte yanaklarının tombul olduğu görülmektedir. İÖ. 3 yy. içerisinde yüzler yuvarlak ve yanaklar tombul yapılmaya başlanmıştır (Thompson, 1963:32). Başın gözlerinin alt ve üst kapakları belirgin bir şekilde vurgulanmıştır. Bu şekilde göz alt ve üst kapaklarının vurgulanarak belirgin yapılması, İÖ. 2 yüzyıldan itibaren yoğun olarak görülmektedir (Töpperwein, 1976, s:82). Tire örneğinin ağzı küçük ve dudakların arası düz bir çizgi ile betimlenmiştir. Dudakların yan kısımlarındaki bitimlerinin dikine çizgilerle belirginleştirildiği görülmektedir. Ki bu şekilde dikine çizgilerle sonlandırılan ağızlar, terrakotta figürinlerde İÖ.1 yüzyılın ikinci yarısında sık sık uygulanan bir stildir (Burr Thompson, 1963:29).

² D.Burr Thompson, 1963:78; Arkaik ve Klasik Dönem betimlemelerinde Kybele, chiton giymektedir. Ancak Hellenistik Dönem içerisinde Tanrıça, betimlemelerinde peplos giymeye başlamıştır.

Kybele'nin başında yer alan polos yüksektir. Hellenistik Dönem içerisinde polosların boyunun yükseldiği bilinmekle birlikte polosların stil gelişimi net olarak yapılamamaktadır. Hellenistik Dönem içerisinde polos yukarıda da ifade edildiği gibi Demeter, Kybele ve Tyche betimlemelerinde sık sık kullanılmıştır (Higgins, 1970:13). Mısır terrakotta buluntuları içerisinde yer alan Tire örneği ile çok benzer şekilde yapılmış bir örnek, Demeter olarak tanımlanmış ve İS.2 yüzyıl içerisinde değerlendirilmiştir (Fischer, 1994:359). Ancak Tire örneğinin yüz biçim özellikleri nedeni ile Mısır buluntusu kadar geç bir dönem içine tarihlenmemelidir. Tire örneği Kybele, göz kapaklarının keskinliği, gözlerinin uç kısımlarının daralmaması Geç Hellenistik Dönem özellikleri olarak görülmektedir. Ayrıca dudakların arasının düz çizgi ile betimlenmesi genellikle İÖ.1 yüzyılın ikinci yarısında görülmeye başlanmaktadır. Augustus döneminde terrakotta figürinlerde ağızların uç kısımları aşağı doğru eğimlendirilmektedir (Burr Thompson, 1963:29). Tire örneğinin ağız biçimi daha çok İÖ.1 yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülen stilde yapılmıştır.

Troia'da bulunmuş olan bir Kybele figürünün yüz işlenişi, Tire örneği ile çok benzemektedir. Troia buluntusu Kybele, İÖ.1 yüzyıla tarihlendirilmiştir (Vermaseren, 1987:115; Burr Thompson, 1963:82). Bergama'da bulunmuş olan bir diğer benzer Kybele betimlemesi de aynı tarihte İÖ.1 yüzyıl içinde değerlendirilmiştir (Töpperwein, 1976:50). Leiden Müze'sinde yer alan bir Kybele betimlemesi de Tire örneği ile benzer şekilde yapılmıştır. Leiden örneği, yüz biçimi ile daha çok Klasik dönem stil özellikleri göstermektedir. Ancak her iki örneğin de chitonlarının V biçimli yakaları benzemektedir. Leiden örneği, İ.Ö.5 yüzyılın sonuna tarihlendirilmiştir (Leyenaar Plaisier, 1979:65). Tire örneği yüzünün yuvarlak ve tombul şekli ile alt ve üst gözkapaklarının vurgulanması ile ağızının biçimi ile Geç Hellenistik Dönem içerisinde görülen daha geç stil özellikleri göstermektedir.

Kybele başının gösterdiği stil özellikleri ve diğer yerleşimlerde bulunan benzer örnekleri ışığında İÖ.1 yüzyıl içerisinde değerlendirilmelidir.

Tire Müzesi terrakotta koleksiyonu içerisinde yer alan bir diğer baş olan 342 envanter numaralı baş, 343 envanter numaralı örneklerle olasılıkla aynı kalıpla yapılmıştır. Saç ve polos detaylarında küçük değişiklikler görülmektedir. Bunun da sebebi olasılıkla kalıptan çıktıktan sonra usta saçları ve bazı detayları elde şekillendirmesi olmalıdır.

Kybele'nin başında uzun ve dikdörtgen biçimli bir polos vardır. Bu polosun ön kısmında hilal biçimli bir stephane yer almaktadır. Polosun üst kısmı tamamı ile tahrip olmuştur. Polosun ön kısmını açıkta bırakacak şekilde düzenlenmiş örtü, omuzların üzerine inmektedir. Polos ve stephane, saçların ön kısmını açıkta bırakacak şekilde yerleştirilmiştir. Saçların ön kısmı ortadan ikiye ayrılmıştır. Kabarık olarak şekillendirilen ön kısımdaki saçların detayları belli olmamaktadır. Başın her iki yanından kulakları örtecek şekilde iki saç örgüsü omuzlardan göğüs üzerine inmektedir. Başın sol kısmındaki saç örgüsünün çok az kısmı korunmuştur. Sağ kısmında ise kalın bir örgü, sağ omuz üzerine inmektedir. Bu örgünün boyun üzerindeki kısmı stilize bir şekilde yapılmıştır. Örgü omuz ve göğüs üzerinde kalınlaşmıştır. Alın üçgen ve yüksek yapılmıştır. Tanrıçanın yüzü yuvarlak, geniş ve tombul yapılmıştır. Göz çukurlukları bellidir. Ancak detaylar belli değildir. Burunun başlangıcı incedir. Uç kısmı ise bir spatula ile düzleştirilmişçesine birden sonlanmaktadır. Ağız küçük dudaklar etlidir. Dudakların uç bitimleri dikine çizgilerle sonlandırılmıştır. Çene kısa, yuvarlak ve tombul olarak yapılmıştır. Yanaklar etli ve geniş yapılmıştır. Kulaklar saç ile örtülmüştür. Yuvarlak biçimli küpeler, sadece sol kısımda korunmuştur. Boyunun korunan kısmı kısa ve kalındır. Tanrıçanın boynunun hemen bitiminde peplosunun V kıvrımlarının ucu görülmektedir. Ayrıca sol omuz hizasında olasılıkla tanrıçanın oturduğu tahtın yüksek arkalığının uç kısmı korunmuştur.

Figür, 343 envanter numaralı örneklerle aynı kalıpla yapılmıştır. 342 envanter numaralı örnek içi boş olarak yapılmış, bu figür ise içi dolu olarak yapılmıştır. Bir başka deyişle killer şeritler halinde kalıbın

içerisine sıvanmıştır. Dolayısı diğer örnekte de olduğu gibi bu örnek de Kybele başı olarak önerilmektedir.

Yüz biçim özellikleri ile diğer örneklerle aynı stilde yapılmışlardır. Sadece örgülerinde farklılıklar görülmektedir. Bu bağlamda da 343 numaralı örneklerle aynı zaman dilimi içerisine tarihlenmelidir.

SONUÇ

İ.Ö.2 bin Anadolu'sunda Hitit dininde Kybele ile ilişkilendirilen ana tanrıça kültü tespit edilmiştir. Daha sonra Geç Hitit, Phryg ve Lydia devletlerinde Kybele ile aynı özellikleri taşıyan tanrıçalar geniş ölçüde tapınım görmüşlerdir(Naumann, 1983:27).

İonia'daki Hellen kent devletleri Kybele kültü ile Phrygia ve Lydia devletlerindeki tanrıçanın kültürünün etkileri ile tanışmıştır. Tanrıça Kybele'nin Kıta Yunanistan'da İ.Ö.6.yy.dan itibaren kabul görmeye başladığı edebi metinlerden bilinmektedir (Roller, 2004:129). Kıta Yunanistan'da sadece Atina'da tanrıçanın tapınağı olmakla birlikte tüm Kıta Yunanistan'da yaygın şekilde tapınım görmüştür.

Hellenistik Dönem içerisinde Kybele kültü daha geniş bir coğrafya üzerinde kabul görmüştür. Kıta Yunanistan'da Kybele'ye ait tapınağın sadece Atina'da olmasına rağmen diğer yerleşimlerde bu kültürün varlığına dair çeşitli kaya anıtları bulunmaktadır. Batı Anadolu'da Kybele inancı ile ilgili buluntular, Hellenistik dönemde çok fazla artmıştır. Özellikle İonia'da açık hava tapınak alanları, tapınaklar Tanrıça adına inşa edilerek Tanrıça kültü çok önemli hale gelmiştir bölge için.

Hellenistik Dönem içerisinde Kybele, dağların ve vahşi hayatın hamiliği yanı sıra, kent ve kent yaşamının da koruyuculuğunu üstlenmiştir. Tüm kentin dışında bireysel olarak da tapınım gören bir tanrıçadır.

Tanrıça, İonia'da özellikle Hellenistik dönem içerisinde Kolophon, Smyrna, Pergamon gibi önemli kentlerde tanrıça için tapınaklar yapılmıştır. Bununla birlikte bu tapınakların haricinde, Efes,

Metropolis gibi yerleşimlerde tanrıça adına yaptırılmış, açık hava kutsal alanları bulunmaktadır. Açık hava tapınimleri için mağaralar, kayalara oyulan nişler ya da atlarlar kullanılmaktaydı. Bu da tanrıçanın Phryg kökeni ile ilişkilendirilmektedir. Özellikle İonia'da bu tip kaya anıtlarının ve mağaraların kullanılması, tanrıçanın bu bölgede Yunan tanrıları içerisinde kabul edilmekle birlikte Phrygialı kimliğinin göz ardı edilmediğinin göstergesi olarak görülmektedir (Alanyalı, 2002:7).

Kybele, Yunan Pantheonuna Doğu kökenli bir Tanrıça olarak girmiş ve hiçbir zaman Olympos tanrılarından birisi olarak kabul edilmemekle birlikte Yunan Pantheonunda ve toplumunda saygı gören bir Tanrıça olmuştur. Bu bağlamda da Yunan sanatında Tanrıçanın betimlemeleri Yunan heykeltıraşlık stilleri çerçevesinde İ.Ö. 5 yy.ın başlarından itibaren görülmeye başlamıştır. Kybele'nin Yunan sanatındaki en erken betimlemelerinden birisi İ.Ö. 5 yy.ın başlarında Atinalı sanatçı Agorakritos tarafından Atina Agorasında Metroon için yaptığı kült heykelidir. Tanrıça bu zamana kadar hep Doğu etkisinde ayakta betimlenmekteydi. Bu kült heykelinde Tanrıça bir niş içerisinde tahtta oturur şekilde betimlenmektedir. Agorakritos tarafından yapılan bu kült heykeli ile Kybele betimlemeleri Yunan heykel sanatında dönüşüm sürecini tamamlayarak tamamı ile Hellenleşmiştir.

Tanrıçanın tahtta oturur betimlemelerine doğu kökenli bir müzik alet tympanon ve phiale/patera eklenmiştir. Tympanon Tanrıçanın kült törenlerinde kullanılan bir müzik aleti olmakla birlikte Kybele'nin en önemli atribüleri arasında yer almaktadır. Tahtta oturur şekilde yapılmış betimlemelerinde Tanrıça, tympanonu sol elinde tutmaktadır. Tanrıçanın kült törenlerinde kullanılan ve arınmak için sembolik bir anlam ifade phiale ya da patera kapları Tanrıçanın sağ elinde betimlenmektedir. Tanrıçanın tahtta oturur şekilde yanında aslanları sol elinde tympanon sağ elinde phiale ya da patera betimlemeleri ile Doğu kökenli Kybele'nin Hellenleşme süreci de tamamlanmış olmaktadır. Özellikle İ.Ö.5 yy sonrasında bu betimlemeler Tanrıçanın Klasik betimlemeleri arasına girmiştir. Hellenistik dönemle birlikte betimlemelerinin büyük bir çoğunluğunun bu tipte yapıldığı görülmektedir.

Tire Müzesi terrakotta koleksiyonu içerisinde yer alan iki başın, çift kalıpla yapıldığı görülmektedir. Koleksiyon içerisinde sadece ön kalıptan çıkan kısımları bulunmaktadır. Bu iki baş aynı kalıp kullanılarak üretilmiştir. 343 envanter numaralı örnek kilin kalıba yayılması yolu içi boş olarak yapılmıştır. 342 nolu örnek ise aynı kalıba killerin şerit şerit eklenmiş içi dolu olarak yapılmıştır.

Başların poloslu olmaları ve tahtta oturur şekilde betimlenmiş oldukları çok azı korunmuş tahtın üst uç kısmından dolayı Kybele betimlemeleri olduğu anlaşılmıştır.

Tyche betimlemelerinde de tanrıça polos giyer şekilde betimlenmektedir. Ancak Tyche polosları büyük ölçüde sur bedenli şeklinde yapılmaktaydı. Ancak Tyche'nin oturur şeklindeki betimlemelerinde Kybele'nin tahtında olduğu gibi uç kısımlarının dışa taşkın uzantılar şeklinde yükseltilmediği görülmektedir. Bununla birlikte Tyche betimlemelerinin çoğunluğunda yuvarlak ve tombul bir yüz şekli ile betimlenmemiştir.

Poloslu Tanrıça betimlemelerinden bir diğeri de Demeter'dir. Tire örneklerinin polosları ve yüzlerinin şekli Demeter betimlemeleri ile benzerlik göstermektedir. Ancak Demeter'in tahtta oturur şekilde betimlenen örnekleri az olmakla birlikte bu tipte bir taht tiplmesi görülmemektedir.

İ.Ö.133 yılında Pergamon krallığının Attalos'un vasiyeti ile Roma İmparatorluğu'na bırakılması ile Roma'nın Asia Minor eyaletinin sınırları kesinleşmiştir. İonia'nın Roma egemenliğinde olmasına rağmen heykeltıraşlık geleneği, dini inanışlar Roma egemenliğinde olmamıştır. Geleneksel şekilde devam etmiştir.

Hellenistik dönem heykel geleneği, terrakotta figürin tipleri değişmemiş Yunan pantheonuna Roma tanrıları dahil edilmemiştir. Ancak Roma'nın merkeziyetçi yönetim anlayışı ile İmparatorluk döneminden itibaren Roma kültürü ve dini ile ilgili bölgede Asia Minor'da yeni uygulamalar hayata geçirilmekle birlikte Hellen kültürü devam etmiştir.

Tire Müzesi buluntusu iki başta Roma egemenliğindeki Asia Minor sınırları içerisinde üretilmiş olmalıdır. Ancak stil olarak Hellenistik dönem stil özellikleri ile Roma heykel sanatının stil özelliklerini üzerinde taşımaktadır.

Tire örneği Kybele, göz kapaklarının keskinliği, gözlerinin uç kısımlarının daralmaması Geç Hellenistik Dönem özellikleri olarak görülmekle birlikte dudakların arasının düz çizgi ile betimlenerek uç bitimlerinin aşağı doğru eğimlendirilmeleri, Veristik stil olarak isimlendirilen Roma heykel sanatı stil özelliklerinden birisidir ve bölgede genellikle İÖ.1 yüzyılda görülmeye başlanmaktadır. Veristik portre özellikleri Augustus döneminde Asia Minor'da görülen terrakotta figürinlerde ağızların ince bir çizgi şeklinde kapatılarak uç kısımları aşağı doğru eğimlendirilmektedir (Burr Thompson, 1963:29).

Figürinlerin bulundukları yer hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Bölgedeki Kybele kültürünün olduğu yerleşimlerden herhangi birine atıldığını gösteren bir bulgu bulunmamaktadır. Bir merkezle ilişkilendirilebilen bir tespit yapılamamıştır.

Kybele başlarının yüzlerinde görülen stil özelliklerine bakıldığında daha çok Ionia ve Hellen heykel sanatı geleneklerinde stil özellikleri barındırdığı görülmektedir. Bu nedenle Tanrıçanın figürinin Ionia'da üretilmiş olduğu düşünülmektedir. Bununla birlikte başlarda görülen bazı hatalı işleyişler yerel bir atölye üretimi olabileceğini düşündürmektedir.

KATALOG

Müze Envanter no:343

Buluntu Yeri: -

Buluntu Durumu: Boyundan itibaren kırıktır. Çift kalıpla yapılan başın sadece ön kısmı bulunmaktadır.

Yapım Tekniği: Çift kalıp kullanılarak içi boş olarak yapılmıştır.

Ölçü: Yük: 4.6 cm, Der.: 1.6 cm., Gen.: 3.4 cm

Hamur-Astar: Hamur, ince katkılı ve mikalıdır. Pembemsi kahverengi renktedir. Hamur MRK'na göre, 2.5YR6/8 tonlarındadır. Figürün üzerinde, çok azı korunmuş olan beyaz astar boya izleri görülmektedir.

Benzerleri: J.Fischer, Taf.94-Nr.906; M.J. Vermaseren, 1987, LXXXII-369; E.Töpperwein,1976, Taf.30-188; D.Burr Thompson, 1963, Plt.X-28; P.Leyenaar- Plaisier, 1979, Plt.22-124. İÖ.1.yüzyıl.

Müze Envanter no:342

Buluntu Yeri: -

Buluntu Durumu: Sadece başını ön kısmı korunmuştur. Başın arka kısmı ve figürün vücudu kırık ve eksiktir.

Yapım Tekniği: Figürün yapımında kalıp tekniği kullanılmıştır ve içi dolu olarak yapılmıştır. Parçanın arka kısmında, figürün yapımı sırasında eklenen kil şeritler kısmen elle düzletilmiştir.

Ölçü: Yük.:5cm., Der.: 2cm., Gen.:4.6 cm.

Hamur-Astar: Hamur, ince katkılı ve mikalıdır. Pembemsi kahverengi renktedir. Hamur MRK'na göre, 2.5YR6/8 tonlarındadır.

Benzerleri: J.Fischer, Taf.94-Nr.906; M.J. Vermaseren, 1987, LXXXII-369; E.Töpperwein,1976, Taf.30-188; D.Burr Thompson, 1963, Plt.X-28. İÖ.1.yüzyıl.

KAYNAKÇA

Alanyalı Soykal, Feriştah. ''Ephesos'da Phrygialı Bir Tanrıça'', Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 3, 2001, ss. 1-12.

Alanyalı, Soykal Feriştah. ''Wasser und Baum als Kultobjekte im Felsheiligtum am Panayır'', 60. Yaşında Fahri Işık'a Armağan; Anadolu'da Doğdu, (Ed. Taner Korkut), Ege Yayınları, İstanbul, 2004, ss. 701-709.

Conze, Alexander ve Paul Schazmann(1911). Mamurt-Kaleh: Ein Tempel der Göttermutter Unweit Pergamon, Jahrbuch Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts Ergänzungsheft IX, Berlin.

Çapar Ö(1979), Roma Tarihinde Magna Mater (Kybele) Tapınımı, D . T . C . Fak. Derg.XXIX /1-4, s. 167-190.

Dürüşken, Ç(2000).Roma'nın Gizem Dinleri: Antikçağ'da Yaşamın ve Ölümün Bilinmezliğine Yolculuk, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2000

Fischer, J. (1994). Griechisch- Römische Terrakotten Aus Ägypten. Tübingen.

Fischwick D.(1966), 'The Cannophori and the March Festival of Magna Mater,' Transactions and Proceedings of the American Philological Association, Vol. 97 (1966), pp. 193-202, The Johns Hopkins University Press.

Leyenaar-Plaisier, P. G. (1979). Les Terres Cuites Grecques Et Romaines: Catalogue De La Collection Du Musée National Des Antiquites A Leiden. Rijksmuseum Van Oudheden

Meriç Ekin, Aygün. Metropolis İonia III; Ana Tanrıça Kutsal Mağaraları, Homer Kitabevi, İstanbul, 2013

Naumann, F. (1983). Die İkonographie der Kybele in der Phrygischen und der griechischen Kunst (28. Cilt), Wasmuth: Tübingen.

Rein M.J.(1993), The Cult And Iconography Of Lydian Kybele, Harvard University.

Rein, M. J. (1996). “Phrygian Matar: Emergence of an Iconographic Type”. E. N. Lane (ed.). İn: Cybele, Attis and Related Cults Essays in Memory of M. J. Vermaseren (Vol. 131). (s.223-237). E.J. Brill: Leiden-New York-Köln.

Roller, L. E. (1991). “The Great Mother at Gordion: The Hellenization of an Anatolian Cult”. The Journal of Hellenic Studies, (111), 128-143.

Roller, Lynn E(2013). Anadolu Kybele Kültü; Ana Tanrıça’nın İzinde, (Çev. Betül Avunç), Alfa Yayınları, İstanbul.

Thompson, Burr D. (1963). Troy The Terracotta Figurrines of The Hellenistic Period. Supplemantary Monograph 3. Princeton University Press: Princeton.

Töpperwein E. (1976), Terrakotten von Pergamon, Berlin.

Vermaseren, M. J. (1987). Corpus Cultus Cybelae Attidisque (CCCA):Asia Minor I.E.J. Brill: Leiden.

BÖLÜM VIII

Ödemiş Müzesi Kandil Koleksiyonunun Tipolojik Olarak Değerlendirilmesi

DERYA EROL¹

İnsanoğlunun ateşi keşfetmesi karanlıkta hareket etmesini sağlayarak gece de yaşamın sürdürülmesini karanlığın gizeminin sona ermesine sebep olmuştur. Ateşi taşıyabilmenin yolu bulunduktan sonra insanlar için karanlığın gizemi ve korkunçluğu sona ermiş geceleri de hareket edebilir hale gelmişlerdir. Hareketli olarak ateşi taşımaya yarayan aletler yerleşik hayata geçtikçe artmıştır kullanım alanlarına göre çeşitlenmiştir (Yalçinkaya, 2009:2).

Lampretes, Helane, Phanos gibi pek çok farklı isimlerle anılan meşaleler, mumlar hemen hemen tüm uygarlıkların en temel aydınlatma araçları arasında yer almıştır.

İnsanlar aydınlatma olarak farklı objeler kullanmakla birlikte kandil kullanımının bulunması sonrasında taş, mermer, deniz kabuğu,

¹Dr.Öğretim Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Tınaztepe Yerleşkesi, Edebiyat Fakültesi
Arkeoloji Bölümü, Buca-İZMİR. ORCID : <https://orcid.org/0000-0003-1580-6448>
Email: derya.erol@deu.edu.tr

metaller ya da pişmiş toprak kandiller üretmeye başlamışlardır. Üretim teknikleri açısından kolaylığı ve hızlı üretildiği için çoğunlukla pişmiş topraktan yapılan kandiller zeytin ve susam gibi bitkilerin yağlarının yakılması ile aydınlatma araçları olarak kullanılmaktadırlar.

İ.Ö. 4000’li yıllarda Nablus yakınlarındaki yerleşimlerde el yapımı kandiller ortaya çıkarılmıştır. Bu kandiller sığ kaseler şeklinde üretilmiştir (Kassab Tezgör, 1995:27). Filistin ve çevresinde yapılan çalışmalarda İ.Ö. 2000 yılları içerisine tarihlendirilen ve kandil olarak kullanıldığı kabul eden seramik parçalar yoğun şekilde ortaya çıkarılmıştır (Bailey, 1972:17). Bununla birlikte Levant bölgesinde bu dönemde çok yoğun bir şekilde bu tipte kandillerin kullanımda olduğu yapılan çalışmalarda tespit edilmiştir. Mısır’da kandiller kullanılmış hatta dini gecelerde tüm kentlerin aydınlatılmasında kullanılmıştır (Herodot,1973:157). Bu kandil formlarının benzerleri Kıbrıs, Fenike yerleşimlerinde de çok sayıda ele geçmiştir (Walters, 1914:12).

Yunanistan’da da taş ve kil kandiller kullanılmaktadır. Doğudan alınan şapka biçimli kandiller İ.Ö.7 yy.ın başlarına tarihlendirilmektedir. Atina’da İ.Ö.6-5 yy.da çark üretimi kandiller üreilmeye başlanmıştır. Kandil üretimi, Atina’da hızla gelişen bir endüstri haline gelir. Böylelikle bu dönemdeki Atina’da çok lüks vazolar ile birlikte kandiller de üretilerek pek çok bölgeye gönderilerek önemli bir ticari malzeme haline gelmiştir (Bailey, 1972:17). Ticaretinin artması ile birlikte daha kullanışlı bir ürün haline getirilme çabası ile olasılıkla kandillerin yağ hazneleri genişletilmiştir. Böylelikle hem yağın dökülmesini önlemek hem de fitilin düzgün durmasının sağlanması amaçlanmıştır. Aynı süreç içerisinde kandilin üst kısmını da örterek diskus kısmı oluşturulmuştur. Klasik dönemde küresel gövdeli kandillerin üst kısımları tamamen kapatılarak uç kısımlara doğru daraltılarak yuvarlatılmıştır. Kandil üretiminde kalıp kullanımı İ.Ö.3.yy başlarında başlamıştır. Hem çark hem kalıp yapımı kandillerin üretimi ile birlikte form çeşitliliği de artmıştır. Yepyeni formlar ustaların hayal güçlerinin ve yetenekleri ile süslemelerde yepyeni biçimler ortaya çıkarmıştır. Araştırmacılar, Hellenistik dönemle birlikte kandiller çark

yapımı ve kalıp yapımı olarak iki ayrı grupta ilk olarak incelemişlerdir (Brooner, 1930:47).

Roma Cumhuriyet döneminde seramik üretiminin artması ve buna bağlı olarak ticaretinin gelişmesi ile birlikte İtalya'da üretilen farklı tipte kandillerin ihracatının artması ile Galia, Almanya, İngiltere, İspanya, Kuzey Afrika, Sicilya, Yunanistan, Mısır, Kıbrıs ve Anadolu'da çok yaygın bir şekilde görülmeye başlamıştır (Birch, 1905:394).

İ.Ö.133 yılından itibaren Asia eyaletinin tamamı ile kurularak Roma egemenliğine girmesi ile bu tipteki kandiller çok daha yaygın bir şekilde tüm kentlerde kullanılmaya başlamışlardır.

Ödemiş müzesi buluntusu kandiller, belli bir konteks dahilinde ele geçen buluntular değildir. Satın alma yolu ile ya da müsadere ile müzeye alınmış parçalardır. Bu nedenle üretim tarihleri ve merkezlerine ilişkin öneriler geliştirebilmek son derece önemlidir.

Bu bağlamda çalışma konusunu oluşturan kandillerin stil özelliklerini tanımlayarak benzeri olan yerleşimlerdeki örnekler ışığında hangi dönem içerisinde tarihlendirilmesi gerektiğini belirlemek ve üretim merkezlerine ilişkin öneriler geliştirebilmek araştırmanın en önemli amacı olarak belirlenmektedir. .

Pişmiş Toprak Kandil Üretim Teknikleri

Kandillerin kullanımının başladığı ilk günden itibaren farklı malzemelerle kandil üretilmiştir. Taş, ateş böceği, midye gibi pek çok farklı malzeme kullanılmıştır. Pişmiş topraktan üretilen seramik kandillerin yapımında elle, çarkta ve kalıpla olmak üzere üç farklı yapım tekniği kullanıldığı görülmektedir. Kilin içerisine katılan çeşitli katkı maddeleri ile istenilen form üretilmektedir.

El ile kandil üretiminde diskus olmadan açık şekilde üretildikleri için rahat kullanım temelinde kulplu ya da kulpsuz olacak şekilde formlar üretilmiştir (Bailey,1975:Plt.20-Q108). Tunç çağlarında elle şekillendirilen kandiller Suriye, Filistin ve Anadolu

yerleşimlerinde bulunmuştur (Bailey, 1980:13). İ.Ö.11- 8 yy.lar arasında doğuda elle yapılan sığ kandiller Atina'da İ.Ö.7 yy sonlarında ortaya çıkmıştır (Howland,1968:7).

Çarkla seramik üretimi çok daha önce görülmekle birlikte, İ.Ö.6 yy.a gelindiğinde kandillerin çarkta üretimi yaygınlaşmıştır. Kandil çarkın üzerinde şekillendirilerek burun ve kulp gövde üzerine eklenmektedir. Zaman zaman da burun çark üzerinde yapılan gövdeden uzatılarak yapılmaktaydı. Kandil üzerindeki hava, yağ ve burundaki yanma delikleri de sonradan bir başka alet yardımı ile açılmaktaydı. Çarktan kandil bir ip ya da tel yardımı ile alınırdı(Bailey, 1980:13).

Pişmiş toprak objelerde kalıp kullanımı daha erken dönemle olmakla birlikte İ.Ö.3 yy.dan itibaren kandil üretiminde kalıp kullanılmaya başlanmıştır. Hellenistik dönemle birlikte kandil üretiminde kalıp üretimi çok yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Kalıp tekniğinde önce patris adı verilen ve yüksek ısıda pişirilen kalıp bir modelden üretilmekteydi. Bu pater kalıbından da matris adı verilen negatif kalıp üretilmekteydi. Matris, kil ya da alçıdan yapılmış bir kalıptır (Howland,1968:167). Bununla birlikte kireçtaşı ve balmumunun da kalıp olarak kullanıldığı bilinmektedir (Fitch, Goldman, 1994:45).

Roma döneminde kalıpların yapımında alçı da kullanılmaya başlamıştır. Dayanıklılıkları çok az alçı kalıplar çok kez kullanılamamaktaydılar. Yüzeylerinin çok yumuşak olması nedeni ile kalıplar aşınabilmekte ve istenilen sonuçlar alınamamaktaydı. Patris çok kez matris üretmek için kullanılmaktaydı. Hem patris hem de matris küçük boyutlu oldukları için her yere götürülebilmekteydi (Radt, 1986:47).

ÖDEMiŞ MÜZESİ KANDİLLERİ TİPOLOJİ

Ödemiş müzesine satın alma ya da müsadere yol ile alınmış olan dört kandil çalışma konusunu oluşturmaktadır. Bu kandillerin hepsi

Erken Roma dönemine tarihlendirilmektedir. Üretim merkezleri belli olmamakla birlikte üretim merkezleri, tarihlendirmeleri form gelişimlerine göre tespit edilebilmiştir.

Ok ucu Burunlu Kandiller, LoeschkeTip I-A

649 envanter numaralı kandil ok ucu burunlu ya da üçgen burunlu volütlü kandiller grubu dahilindedir. Kulbu bulunmamaktadır. Diskusu yayvan ve geniştir. Omuz dardır ve üç sıra yivle çevrenmektedir. Bu yivler burunun önünde kesilerek bir kanala bağlanmaktadır. Kanal buruna kadar hafifçe daralarak devam etmekte ve birleşmektedir. Kandilin burnu üçgen biçimlidir. Burnun yağ haznesi ile birleşme noktasında iki volüt çıkıntısı görülmektedir.

Diskusunun üzerinde sola dönük ayakta bir Viktoria yer almaktadır. Profilden betimlenen Victroia'nın kanatları da profilden betimlenmiştir. Tanrıçanın hemen önünde bir eliyle tuttuğu kalkanı bulunmaktadır.

649 envanter numaralı örnek volütlü kandiller grubu dahilinde bir kandildir. Bu grup kandillerin en tipik özellikleri burunla yağ haznesinin ve omuzun birleşme noktasında volütlerin yer almasıdır. Diskusları geniş ve sığ olarak yapılmıştır ve çoğunlukla üzerinde bezemeler yer almaktadır. Mitolojik konular, tanrı ve tanrıçalar, av sahneleri, araba yarışları, gladyatörler gibi çok çeşitli konular yer almaktadır.

Loeschke tarafından yapılan ve günümüzde de geçerliliğini koruyan tipoloji bu kandillerin tarihlendirilmelerinde kullanılmaktadır. Bu kandillerdeki tipoloji, burnun yanındaki volütlerin gövde ile bağlantılarına, yağ haznesi ve omuz arasındaki bağlantısına, diskustan buruna doğru uzanan kanalın şekline ve bu kanalın olup olmamasına göre yapılmaktadır(Loeschke, 1919).

Geç Hellenistik dönemden itibaren görülen volütlü kandiller, Roma egemenliğindeki her yerde yoğun olarak kullanılmıştır (Fitch, Goldman, :84). İ.S.1.yy. da en yaygın kullanımlarının olduğu bu

kandillerin kullanımı İ.S.3.yy.ın içlerine kadar devam etmiştir (Leibundgut, 1977:28).

Ödemiş örneğinin diskusu sığ ve geniştir. Bununla birlikte Diskusun etrafını çevreleyen yivler, burnun hemen önünde her iki tarafında dikine ince bir bantla sona ermektedir ve bu alanda diskustan buruna doğru bir kanal yapılmıştır. Kanal buruna kadar üçgen bir profil oluştursa da geniş bir şekilde ulaşmaktadır. Erken örneklerde bu kanalın üçgen profili ile geniş bir şekilde buruna kadar devam etmektedir. Loeschke bu tipteki örnekleri Tip I olarak değerlendirerek A grubu içerisinde sınıflandırmıştır. Burun ve diskus arasındaki kanalın buruna kadar ulaştığı tipleri de A grubu içerisine dahil etmiştir (Meriç, 2002:121). Bu grup, İ.S.1.yy içerisinde tarihlendirilmiştir (Loeschke, 1919:211-227). Bu bağlamda Ödemiş örneğinin burun ve diskus arasındaki kanalının buruna kadar ulaşması ve geniş olması nedeni ile, Loeschke sınıflandırmasında Tip IA grubu dahiline girdiği görülmektedir.

Loeschke tarafından yapılan tipolojinin yanı sıra Ödemiş örneğinin diskusunda kalkanı ile bir Viktorya betimlemesi görülmektedir. Volütlü kandillerin diskuslarında genellikle bezemeler yer almaktadır. Ödemiş örneğinde yer alan Victorya, Roma Pantheonuna ait bir tanrıçadır. Roma döneminde Asia Minor eyaletindeki kentler Yunan Pantheonundaki Tanrı ve Tanrıça kültleri hakim olmakla birlikte bu kandiller Roma orijinli oldukları için daha çok Roma tanrı ve tanrıçaları yer almaktadır.

Pergamon'da yapılan çalışmalarda bu tipteki kandil örnekleri Loeschke Tip IA-B grubu dahilinde değerlendirilen Augustus Tiberius dönemine tarihlendirilmiştir (Hiemerl, 2001:45, Taf.1-17).

Ephesos'ta bulunmuş olan bir örnek Ödemiş müze buluntusu ile birebir benzetilmektedir. Ephesos örneği de volütlü kandiller grubu dahilindedir ve diskusunda kalkanı ile Viktorya yer almaktadır. Ephesos örneğindeki tek farklılık Viktorya'nın kalkanında yazı yazıyor olmasıdır. Ephesos örneği Loeschke Tip IA olarak gruplandırılarak

Augustus-Tiberius dönemine tarihlendirilmiştir (Meriç, 2002:121, L36).

Loeschke'nin Tip I A dahilindeki kandillerin omuzları geç örneklerinde daha geniş yapıldığı görülmektedir. Erken örneklerinde ise omuzlar dar yapılmaktadır (Bailey, 1980:Q847). Ödemiş müzesi buluntusunun diskusu geniş ve sığ olmakla birlikte omuzu da dardır. Aynı zamanda burunla diskus arasındaki kanal da geniş olarak diskusa kadar devam etmektedir. Kandillerin benzerlerinin olduğu yerleşimlerdeki tarihlendirmeler göz önüne alınarak 649 envanter numaralı örneğin form özellikleri ile birleştirildiğinde Ödemiş müzesi buluntusunun Augustus-Tiberius dönemine tarihlendirilmesi önerilmektedir.

Volütlü Yuvarlak Burunlu Kandiller, Loeschke Tip 4

1013 envanter numaralı kandil tümdür ve kulpsuzdur. Kandil diskusu geniştir. Yağ haznesi sığ ve geniştir. Diskus üzerinde küçük bir hava deliği bulunmaktadır. Diskus yivle çevrelenerek omuza geçilmiştir. Dar omuz bandı üzerinde yumurta dizisi bezemeleri bulunmaktadır. Kandilin burnu yuvarlaktır. Yanma deliği oval biçimlidir. Burun ve omuzun birleşimi kanal üzerinde iki tane volüt yer almaktadır. Diskus üzerinde bir dal üzerinde betimlenmiş kartal bezemesi yer almaktadır. Kartalın gövdesi cepheden başı ise profilden betimlenmiştir. Kaide düze alçak halka biçimlidir.

1013 numaralı kandil, Loeschke Tip 4 olarak gruplandırılmıştır. Loeschke'nin yaptığı bu gruplandırmanın yanı sıra bu tipteki kandilleri; Vessberg Tip 10, Dressel Tip 1, Broneer Tip 23, Bailey Tip B, Deneauve Tip II b, Leibundgut Tip 12 ve Ponsich Tip II b olarak gruplandırmıştır.

Loeschke IV grubu dahilindeki kandiller yuvarlak burunludur. Burnun iki kenarında volütler kabartma olarak yer almaktadır. Tip 4 olarak gruplandırılan bu kandillerin genellikle kulpları bulunmamakla birlikte zaman zaman kulplu örneklerinin de yapılmış olduğu görülmektedir (Goethert vd., 1985:50-64). Burunlarının her iki yanında

kabartma şeklinde yapılmış volütler bulunmaktadır. Loeschke Tip IV tipinde olan kandillerin diskuslarının etrafı yivlerle çevrelenmiştir. 1013 envanter numaralı Ödemiş Müzesi kandilin de diskusu yivlerle sınırlandırılmıştır. Diskusu çevreleyen yivlerden sonra başlayan omuzu dardır. Genellikle dar omuz üzerinde yumurta dizileri yer almaktadır . Çalışmadaki kandilin omuzları da dardır ve yumurta dizisi tüm omuz boyunca devam etmektedir. Bu tipteki kandillerin diskuslarının üzerinde kalıp yapımı bezemeler yer almaktadır. Çalışmadaki kandilin diskusu üzerinde bir dal üzerinde kartal betimlemesi yer almaktadır. Bu kartal betimlemesi olasılıkla Jüpiter ile ilişkilendirilmelidir.

Tip IV kandillerinin kaidelerinde yapan ustanın ya da yapıldığı atölyenin isimlerinin yer aldığı baskılar sıklıkla görülmektedir (Walters,1914:95-129). Ödemiş örneğinin kaidesinde bu tipte bir baskı yer almamaktadır.

Ödemiş 1013 env. numaralı örnek, satın alınma yolu ile müzeye alınmış olması nedeni ile hem üretim yeri hem de buluntu konteksi hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Bu nedenle diğer yerleşimlerden bulunmuş ve tarihlendirilmiş örnekler ışığında değerlendirilmiştir.

British museum kandil koleksiyonu içerisindeki Ödemiş örneğine benzer olan örnekler, İ.S.1.yy.a tarihlendirilmiştir (Walters,1914:97-100). Yapılan çalışmalarda araştırmacılar bu tipteki kandillerin Tiberius döneminde başladığını ve İ.S.1.yy boyunca popüler bir şekilde kullanıldığı ifade edilmektedir. Hayes, bu tipteki kandillerin çıkış yerinin İtalya olduğunu ifade ederek İ.S.1.yy.ın ikinci yarısına tarihlendirilmektedir (Hayes, 1980, :49, 77-79, Pl.38, Fig.309-319, Pl.22, Fig.221). Ancak Batı Anadolu'da Ephesos, Pergamon, Tralleis, Sardeis gibi bir çok merkezde bu tipte kandiller bulunmaktadır.

Atina Agorasında bulunan örnekler, İ.S.1.yy.ın ilk yarısına tarihlendirilmiştir (Perlzweig, 1961:78).

Pek çok yerleşimden elde edilen verilere göre yuvarlak burunlu volütlü kandiller üçgen burunlu volütlü kandillerden daha sonra üreilmeye başlanmış ve yaygınlaşmıştır. Yuvarlak burunlu volütlü

kandiller, bir çok yerleşimde İ.S.1.yy.ın ortalarına tarihlenen kontekslerden yoğun olarak bulunmaktadır (Fitch, Goldman, 1994:11, Fig.63-66).

1013 envanter numaralı kandil tipindeki diğer yerleşimlerde bulunmuş olan örnekler gibi İ.S. 1 yy içerisine tarihlendirilmelidir.

Red on White Kandil U biçimli Burunlu Kandiller

648 Envanter numaralı kandil Red on White tekniğinde yapılmıştır ve tümdür. U biçimli burunlu kandiller grubu dahilinde bir kandildir. Halka biçimli kulbu bulunmaktadır. Diskus geniş ve sığdır. Diskusu çevreleyen geniş bir yiv bulunmaktadır. Burun U biçimlidir ve omuzla üçlü nokta baskısı ile birleşmiştir. Omuz geniştir ve üzerinde bezeme bulunmamaktadır. Kaide düzdür. Diskus üzerinde bir araba yarışı sahnesi betimlenmiştir. iki at tarafından çekilen bir arabada ayakta elinde kırbacı ile bir sürücü görülmektedir. Sürücü miğfer ve özel giysisi ile kırbacını havaya kaldırmış şekilde betimlenmiştir. Sürücüler bu şekilde kırbaçlarını sallayarak atların daha hızlı koşmasını sağlamaktadır. Atlar koşar şekilde profilden betimlenmiştir.

Red on white tekniğinde üretilmiş bir kandildir. Red on white tekniği ile üretilen kandiller ilk olarak Perlzweig tarafından 1962 yılında tanımlanmıştır. Bu kandiller; İtalya, Atina, Korinth, Argos, Delos, Girit, Ephesos, Pergamon, Tarsus, Tralleis, Knidos ve Kıbrıs'ta ele geçmiştir (Susman, 1972:8). Kazı çalışmalarında elde edilen verilere göre bu kandillerin üretim merkezlerinin Ephesos, Pergamon olabileceği konusunda ortaya görüşler atılmış ancak kesin veriler elde edilememiştir. Bu bağlamda yapılan araştırmalar sonucunda bu kandillerin üretim merkezlerinin Batı Anadolu'da olduğu görüşü en yaygın görüş olarak kabul görmüştür (Perlzweig, 1962:5-6; Ladstatter, 2005:238-239; Meriç, 2002:123; Hayes, 1980:256).

Red on white tekniği ile üretilen kandillerin hamurlarını turuncumsu kahverengi rengindedir. Önce beyaz astar sonrasında da turuncumsu kahverengi astar sürülmektedir. Üstteki astar parlak ve kalın olmakla birlikte zaman zaman alttaki beyaz astar belli olmaktadır.

Ayrıca kullanıma bağılı olarak da üstteki astar tahrip olduğunda da alttaki beyaz astar sık sık ortaya çıkabilmektedir. Red on white tekniği ile yapılan kandillerde Erken Roma İmparatorluk döneminde görülen yuvarlak burunlu, volütlü, U biçimli, kalp biçimli burunlu kandil formlarının tümünün uygulandığı örnekler görülmektedir. Bununla birlikte diskuslarında çoğunlukla bezeme ulunmaktadır. BU bezemeler içerisinde tanrıça ve tanrı figürleri, mitolojik figürler, savaş sahneleri, gladyatörler, araba yarışları gibi çok çeşitli konular ye alabileceği gibi sadece bitkisel bezemeler de görülebilmektedir (Perlzweig, 1961:6).

Ödemiş örneğinin diskusu üzerinde yer alan araba yarışı betimlemesi Roma dönemi kandillerinde sevilerek kullanılan betimlemelerden birisini oluşturmaktadır. Sürücünün bir eli atların koşumlarında bir elinde tuttuğu kırbacı hayvanlara doğru havaya kalkmış şekilde betimlenmiştir. Bailey tarafından araba yarışı tasvirleri Tip A ve Tip B olarak ikiye ayrılmıştır (Bailey, 1980). Tip A’da dört at tarafından çekilen bir quadrika yer almaktadır (Bailey, 1980:Fig.59). Tip B’de ise iki at at tarafından çekilen araba biga yer almaktadır. Ödemiş müzesi buluntusu kandilinin diskusu üzerinde yer alan at arabası bigadır. Bailey tarafından bu şekilde araba yarışı betimlemeleri için yapılan gruplandırmada Tip B grubuna dahildir.

Atina Agorasında yapılan çalışmalarda red on white tekniğinde yapılmış kandiller İ.S.1. yy in sonları ile İ.S.2 yy.a tarihlendirilmiştir (Perlzweig, 1961:6). British museum koleksiyonu içerisindeki bu tipteki kandiller İ.S.1.yy.ın ikinci yarısına ve İ.S.2. yy. a tarihlendirilmiştir (Bailey, 1972:369). Knossos’ta yapılan çalışmalarda bu tipteki kandil örnekleri İ.S.3.yy.ın başlarına tarihlendirilmiştir (Hektor W. Catling ve E. A. Catling1992:303). Tüm bu çalışmalara göre bu teknikle üretilen kandiller en erken İS.1.yy.ın ikinci yarısı en geç İS.3.yy.ın ilk yarısı arasında yaygın olarak kullanılmıştır.

Ödemiş örneği red on white tekniği ile yapılmakla birlikte Roma döneminin formlarından birisi olan U biçimli kandiller grubu tipindedir. Sığ ve geniş diskusu çevreleyen geniş bir yiv bulunmaktadır. Burun U biçimlidir. Diskusla ve omuzla baskı olarak yapılmış nokta

bezemeleri ile birleşmiştir. Omuz geniştir ve üzerinde bezeme bulunmamaktadır. Bu şekilde U burunlu ve nokta baskılı Pergamon'daki örnekler, İ.S.1.yy.ın ikinci yarısı ile İ.S.2. yy.ın 1. yarısına tarihlendirilmiştir (Heimerl, 2001:Taf-8.329). British museum kandil buluntuları içerisindeki benzer örnekler ise Bailey tarafından İ.S. 1 yy.ın ikinci yarısı ve İ.S.2.yy.ın ilk yarısına tarihlendirilmiştir (Bailey, 1980:Pl.57, Q1213-1214). Ephesos'ta benzer örnekler, İ.S. 1.yy.ın sonuna tarihlendirilmiştir (Ladstätter, 2005:Taf.175). Tüm bu örneklerin ışığında Ödemiş buluntusu 648 envanter numaralı kandil, İ.S.1.yy.ın ikinci yarısına tarihlendirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Kalp Biçimli Burunlu Kandiller, Loeschke Tip VIII, Tip H(Burun tipi)

Kalp biçimli kandil tipindedir. Diskusu darlaşmış biraz daha derinleşmiştir. Omuz geniştir. Yağ haznesi ve omuz keskin bir açı ile birleşmiştir. Omuz üzerinde yumurta dizisi bezemesi görülmektedir. Burun yuvarlak biçimlidir. Burun ve omuz birleşiminde yumurta dizisi bezemesi nokta baskılarla sona ermiş ve burun ve omuz tarafında etrafı kalp şekline benzer bir yivle çevrelenmiştir. Bu yivin omuz üzerindeki her iki bitiminde baskı nokta bezemeler görülmektedir. Diskus üzerinde biri oturmuş diğerrinin bir ayağı öne doğru adım atar şekilde ayakta betimlenmiş iki geyik figürü yer almaktadır. Kandilin omuzlarında yumurta dizisi yer almaktadır. Halka kulpludur ve kaidesi düzdür.

Kandil, Roma dönemi kandil formlarından birisi olan kalp biçimli burunlu kandiller tipindedir. Loeschke tarafından yapılan tipolojide Tip VIII olarak gruplandırılmıştır. Loeschke Tip VIII formunda farklı tipteki burunları gruplandırmış kalp biçimli olan burun tiplerini Burun Tip H olarak gruplandırmıştır (Loeschke, 1919).

Ödemiş örneğinin omuzunda yer alan yumurta dizi ve diskusunun üzerinde bezeme olması kalp burunlu kandillerde çok sık görülen bir bezeme şeklidir. Omuzlarının geniş olması Erken Roma dönemi kandillerinde daha geç bir özellik olarak görülmektedir (Bailey, 1980).

Pergamon'da bulunmuş olan kalp biçimli burunlu kandiller, form olarak Ödemiş örneği ile çok benzemektedirler. Diskuslarındaki bezemeler farklı olmakla birlikte kandil biçim olarak Pergamon örnekleri ile benzerlik göstermektedir. Pergamon örneği İ.S.1.yy. a tarihlendirilmiştir (Heimerl, Taf 12, 471). Ephesos'ta bulunan Ödemiş Müzesi buluntusu ile benzerlikler gösteren örnekler ise İ.S.1.yy.ın ikinci yarısı İ.S.3.yy arasında değerlendirilmiştir (Ladstätter, 2005, TAf.198, K796).

Ödemiş müzesi buluntusu, geniş omzu ile kalp burunlu kandillerin geç özelliklerini göstermekle birlikte İ.S.1.yyın sonu İ.S.2 yy.ın ilk yarısı aralığında tarihlendirilmesi önerilmektedir.

SONUÇ

Ödemiş müzesi buluntusu çalışma konusu kandillerin tümü İ.S.1.yy. içerisine tarihlendirilmektedir. En erken örnek İ.S.1.yy. başlarına tarihlendirilen 649 envanter numaralı örnektir. Burnunda yanık izi olmayan bu kandilin adak olabileceğini göstermektedir. Üzerindeki Roma Pantheonuna ait Tanrıça Viktoria'nın olması kazılan bir zafer için adakolarak kullanıldığını düşündürmektedir. Aynı zamanda burnunda kullanılmaya ilişkin yanık izinin olmayışı da yine kandilin adak olarak kullanılmış olabileceğini göstermektedir.

Bununla birlikte Roma döneminde Asia Minor'deki kentler Yunan pantheonundaki Tanrı ve Tanrıça inançlarına devam etmişlerdir. Roma İmparatorluk kültürleri özel durumlarda her zaman tercih edilmiştir. Bu nedenle bir zafer sonucunda İmparatorluk kültürü için adak olarak kullanılabileceğinin yanı sıra ithal olarak da kente gelebileceği düşünülmektedir. Ancak eldeki verilere göre bu kandilin tam üretim yeri tespit edilememekle birlikte üzerindeki Viktorya betimlemesinin oldukça kaliteli yapılmış olması aynı zamanda astarının da düzletilmiş bir zemin üzerinde pürüzsüz ve yarı parlak kaliteli görünümü ile büyük bir atölyede üretilmiş olduğunu düşündürmektedir.

Pek çok yerleşimden elde edilen verilere yuvarlak burunlu volütlü kandiller üçgen burunlu volütlü kandillerden daha sonra

üretilmeye başlanmış ve yaygınlaşmıştır. Yuvarlak burunlu volütlü kandiller, bir çok yerleşimde İ.S.1.yy.ın ortalarına tarihlenen kontekslerden yoğun olarak bulunmaktadır (Fitch, Goldman, 1994:11, Fig.63-66).

Diğer kandil tiplerine bakıldığında U biçimli, kalp burunlu, volütlü yuvarlak burunlu kandiller grupları dahilinde Ödemiş örnekleri değerlendirildi. Bu kandiller İ.S.1yy.ın ikinci yarısı ve İ.S.2.yy.ın ilk yarısı aralığına tarihlendirilmektedir.

Ödemiş müzesi buluntularının üretim yerlerinin belli olmamasına rağmen kaliteli işçilikleri ile büyük atölyelerde üretildikleri görülmektedir. Tüm benzerlerinin çoğunlukla Ephesos, Pergamon gibi Batı Anadolu'daki önemli merkezlerde olması olasılıkla üretim atölyelerinin de Batı Anadolu'da olabileceğini göstermektedir.

KATALOG

Kat. No-1

649

Env.No:649

Ölçüleri: Yük:3.3cm, Uz.:9,7 cm, Gen:7,1 cm

Hamur-Astar: Çok ince katkılı hamur, pembemsi kahverengi rengindedir. Kırmızımsı kahverengi renginde düzletilmiş bir zemine uygulanmış astar pürüzsüz yarı parlak görnümülüdür. Astar MRK'na göre 2.5.YR 5/6 tonlarındadır.

Benzerleri: Heimerl, 2001, Taf.1-17; Moscera, 2003:Fig.1-2.1; Meriç, 2002:L36; Robinson, 1975:Plt44-G150; Schlichtman, 1988:Taf.3-L29

Tarihlendirme: Leeschke Tip IA, Augustus Dönemi İ.S.1.yy.

Kat. No-2

1013

Env.No: 1013

Ölçüleri: Yük:3.2cm, Uz.:10.8 cm,Gen.:8.8 cm

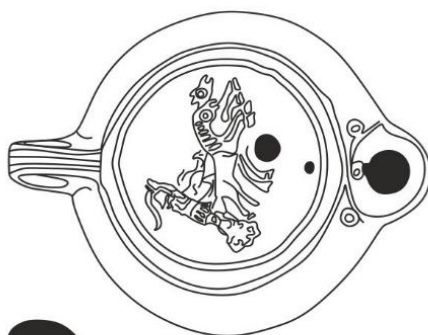
Hamur-Astar: İnce katkılı bol mikalı pembemsi kahverengi rengine hamuru bulunmaktadır. Astar düzletilmiş zemin üzerine uygulanmış kahverengi rengine ve yarı parlak görünümlüdür.

Tanım: Kandil tümdür ve kulpsuzdur. Kandil diskusu geniştir. Yağ haznesi sığ ve geniştir. Diskus üzerinde küçük bir hava deliği bulunmaktadır. Diskus yivle çevrelenerek omuza geçilmiştir. Dar omuz bandı üzerinde yumurta dizisi bezemeleri bulunmaktadır. Kandilin burnu yuvarlaktır. Yanma deliği oval biçimlidir. Burun ve omuzun birleşimi kanal üzerinde iki tane volüt yer almaktadır. Diskus üzerinde bir dal üzerinde betimlenmiş kartal bezemesi yer almaktadır. Kartalın gövdesi cepheden başı ise profilden betimlenmiştir. Kaide düze alçak halka biçimlidir.

Benzerleri: Brants, 1913, Pl.3, Fig.333; Baily, 1980, Pl.11-Q870; Hayes,1984, Pl.38, Fig.309-319; Perlzweig, 1961, Pl.3-72-73, Pl.4, Fig.104; Vessberg, Pl.2, Fig.9;Walters, 1914, Pl.22, Fig.638-657.

Tarihlendirme: Loeschke Tip IV, İ.S.1.YY.

Kat.No-3

648

Env.No: 648

Ölçüleri: Yük:4.2cm, Uz.:9.6cm, Gen:7.4cm

Hamur-Astar: İnce katkılı, pembemsi kahverengi rengindedir. Beyaz astarın üzerinde turuncumsu kahverengi renginde astar uygulanmıştır. Yer yer alttaki beyaz astar kandilin üzerinden görünmektedir.

Tanım: Red on White tekniğinde yapılmış kandil tümdür. U biçimli burunlu kandiller grubu dahilinde bir kandildir. Halka biçimli kulbu bulunmaktadır. Diskus geniş ve sıgıdır. Diskusu çevreleyen geniş bir yiv bulunmaktadır. Burun U biçimlidir ve omuzla üçlü nokta baskısı ile birleşmiştir. Omuz geniştir ve üzerinde bezeme bulunmamaktadır. Kaide düzdür. Diskus üzerinde iki at tarafından çekilen bir arabada ayakta bir zırhı ve miğferi ile bir komutan betimlemesi bulunmaktadır. Atlar koşar şekilde profilden betimlenmiştir.

Benzer: Bailey 1980, Pl. 1, Fig. 87, Q 759; Bailey 1988, Pl. 102, Fig. 96, Q 3052; Heimerl 2001, Taf. 1, 28, Taf. 5, 174-175, Taf. 15, 613, Taf. 19, 866- 867, 869; Loeschke 1919, Taf. XV, 497-498.

Tarihlendirme: Loeschke Tip VIII, İ.S.1.yy.

Kat.No-4

950

Env.No:950

Ölçüleri: Yük.:2.6cm, diskus çapı:9,1, kaide:6.8cm

Hamur-Astar: Hamur ince katkılı pembemsi kahverengindedir. MRK'na göre 2.5.YR5/6 tonlarındadır. Astar, pürüzsüz yüzeylidir ve kırmızımsı kahverengindedir. MRK'na göre 2.5.YR6/6 tonlarındadır.

Benzerleri: Brants, 1913, 48, Pl. 10, Fig. 883; Walters, 1914, 175, Pl. 33, Fig. 1129; Perlzweig, 1961, 86, Pl. 6. Fig. 163; Szentléleky, 1964, 96, Fig. 147 a, Bailey, 1988, 380, Pl. 103, Q 3084, 3085; Hübinger, 1993, 124, Taf. 28, 29, Abb. 226, 227

Tarihlendirme: loeschke Tip VIII H, İ.S..1-3 yy

KAYNAKÇA

Bailey D.M.(1972), Greek and Roman POTtery Lamps, Reprinted in Great Britain at the University Press, London.

Birch, S.(1905), History of Ancient Pottery Greek, Etruscan, and Roman, Printed by Hazell, Watson and Viney, Ltd. London and Aylesbury, Volume I, New York.

Birch, S.(1905), History of Ancient Pottery Greek, Etruscan, and Roman, Printed by Hazell, Watson and Viney, Ltd. London and Aylesbury, Volume II, New York.

Brooner O.(1930), Terracotta Lamps, *Corinth*, Vol. 4, No. 2.

Brooner O.(1977), *Isthmia*, Terracotta Lamps, American School of Classical Studies at Athens Princeton Volume III, New Jersey.

Bruneau P (1965)., *Les Lampes, Exploration Archeologique de Delos*, XXVI, Paris.

Hayes J.W., Ancient Lamps in the Royal Ontario Museum, 1: Greek and Roman Clay Lamps, ROM, Toronto, 1980 (Royal Ontario).

Hayes J.W.(1972), *Late Roman Pottery*, BSR, London, 1972 (Late Roman).

Hektor W. Catling ve E. A. Catling (1992), *The Lamps, Knossos from Greek City to Roman Colony, Excavations at the Unexplored Mansion II*, BSA, Oxford.

Hellström P. (1965), *Pottery of Clasical and Later Date Terracotta Lamps and Glass, Labraunda, Swedish Excavations and Researches*, Volume II, Part 1.

Herodot(1973), *Herodot Tarihi*, Müntekim Ökmen (çev.), Remzi Kitabevi, İstanbul.

Howland, R. H.(1958), The Athenian Agora IV, Greek Lamps and Their Survivals, the American School of Classical Studies at Athens Princeton, vol. 4, Princeton.

Ladstätter S.(2005), XIV. *Keramik, Hanghause 2 in Ephesos, Die Wohneinheit 4, Baubefund, Ausstattung, Funde, FiE*, Band VIII/6, 2005, ss. 238, 239.

Meriç R (2002), *Späthellenistisch-römische Kertamik und Kleinfunde aus einem Schachtbrunnen am Staatmark in Ephesos, FiE IX/3*, ÖAI, Wien, 2002 (Schachtbrunnen) .

Sussman V.(1972), *Ornamented Jewish Oil-Lamps*, Warminster, England.

Tezgör Kassab D., Seer T.(1995), İsyambul Arkeoloji Müzeleri Pişmiş Toprak Kandiller Kataloğu I, Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü Cilt I, İstanbul.

Walters H.B.(1914), *Catalouge of the Greek and Roman Lamps in the British Museum*, Printed by Order of the Trustees, London.

Yalçinkaya I(2009), Paleolitik Çağ (Eski Taş Çağı/Yontma Taş Çağı), Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara.

